

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЛЮБЕШІВСЬКИЙ ТЕХНІЧНИЙ КОЛЕДЖ ЛУЦЬКОГО НТУ

ІСТОРІЯ УКРАЇНИ

Конспект лекцій
для здобувачів освітньо-кваліфікаційного рівня молодший спеціаліст
всіх спеціальностей, денної форми навчання

Любешів 2019

УДК 94 (477)(07)

I - 90

До друку

Голова навчально-методичної ради Луцького НТУ _____ О. М. Ляшенко

Електронна копія друкованого видання передана для внесення в репозитарій
Луцького НТУ

Директор бібліотеки _____ С.С. Бакуменко

Затверджено навчально-методичною радою Луцького НТУ,
протокол № _____ від «_____» _____ 2019 р.

Рекомендовано до видання методичною радою Любешівського технічного
коледжу Луцького НТУ, протокол № _____ від «_____» _____ 2019 р.
Голова методичної ради _____ Герасимик-Чернова Т.П.

Розглянуто і схвалено на засіданні циклової комісії гуманітарних та соціальних
дисциплін Любешівського технічного коледжу Луцького НТУ, протокол №
_____ від «_____» _____ 2019 р.

Голова циклової методичної комісії _____ Кравчик Л.М.

Укладач: _____ С.В. Домальчук, викладач вищої категорії

Рецензент: _____

Відповідальний за випуск: _____ Кравчик Л.М., викладач вищої категорії,
голова циклової методичної комісії викладачів гуманітарних та соціальних
дисциплін.

Історія України [Текст]: конспект лекцій для здобувачів освітньо-
кваліфікаційного рівня молодший спеціаліст всіх спеціальностей, денної форми
навчання / уклад. С.В. Домальчук. – Любешів: Любешівський технічний коледж
Луцького НТУ, 2019. – 32 с.

Методичне видання складене відповідно до діючої програми курсу «Історія
України» з метою вивчення та засвоєння основних розділів дисципліни, містить
перелік рекомендованої літератури до кожної з тем.

© С.В. Домальчук., 2019

Лекція № 1. Вступ

1.1. Предмет і методи вивчення курсу "Історія України".

Під історією України ми розуміємо історію українського народу на основних землях його поселення, а також історію його предків, від найдавніших часів до сьогодення. Це історія українських земель, історія території, на якій перебував чи перебуває український народ, інколи разом з іншими племенами чи народами, історія державної влади чи інституцій, що правили визначною територією.

В курсі "Історії України" ми будемо вивчати політичний, соціально-економічний, культурний, релігійно-церковний аспект людської діяльності, будемо розглядати соціальні верстви, стани, класи.

Глибоке вивчення минулого дає можливість краще пізнавати сучасне і визначати правильні шляхи руху вперед.

Велика трудність у викладі історії України полягає у тому, що протягом віків змінювалася територія українського поселення, на ній у той самий час існували різні політично-державні формації, часто співіснували різні державні структури. Ці труднощі стосуються більшою мірою західних українських земель, які тривалий час жили відрубно /відокремлено/ від Центральної України.

Особливі труднощі при вивченні історії України створює та обставина, що у нас протягом віків не було власної держави, самостійних українських політичних формацій. Україна чи її частина належали до Польщі, Туреччини, Австрії та Росії.

Які ж принципи вивчення історії України?

1. Принцип історизму - як явище виникло, які етапи розвитку пройшло, коли припинило своє існування або дало поштовх для виникнення нового явища.

Він вимагає, щоб кожне положення розглядалося тільки у зв'язку з іншим, з конкретним досвідом історії.

2. Принцип об'єктивності вимагає, щоб людина вивчала всю суму фактів, давала правдиву інформацію, а не підганяла їх під схему.

3. Хронологічний принцип вимагає обов'язкового закріплення у пам'яті хронологічних дат. Дати - це вирішальна умова вивчення історії /Юліанський календар діє з 1 січня 45 року до н.е. за наказом Юлія Цезаря. Григоріанський /1582 рік папа Григорій XIII +13 днів до Юліанського календаря/.

1.2 Основи періодизації історії України.

На основі цих принципів провадиться періодизація історії України: Первіснообщинний лад або праісторія /200.000 р. до н.е. - IX н.е./

1. Феодалний лад /приблизно з IX ст. до середини XIX ст./. В рамках цього періоду ми будемо розглядати княжу добу або Київську

Русь та Галицько-Волинське князівство, польсько-литовську добу; козацьку, козацько-гетманську добу.

2. Капіталізм - з середини ХІХ ст. /реформа 1848 р. на західних землях та І реформа 1861 р. в Росії / до жовтня 1917 р.
3. Культурно-національне та державне відродження України в 1917-1920 р. Українська Народна Республіка.
4. Радянський період до 24 серпня 1991 р.
5. Побудова незалежної держави Україна.

На основі цієї періодизації курс історії України буде поділятися на ряд тем, у яких розглядатимуться окремі етапи розвитку суспільства.

1.3. Основи джерела та історіографія вивчення історії України.

Вивчення історії України ґрунтується на історичних джерелах. У науці зараз розрізняють 5 основних типів історичних джерел:

6. Речові джерела - це пам'ятки матеріальної культури - археологічні знахідки /знаряддя виробництва, предмети побуту, монети/, а також архітектурні пам'ятники. Це головні джерела для вивчення праісторії та ранньої історії /первіснообщинний лад та рання феодальна Держава/.

7. Етнографічні джерела - це пам'ятки, в яких знаходимо дані про характер і особливості побуту, культури, звичаїв народу.

Це джерело використовують при вивченні всіх періодів історії України.

8. Лінгвістичні джерела, тобто дані з історії розвитку мови.

9. Усні джерела - народні пісні, історичні думи, перекази, легенди, прислів'я, приказки та ін.

/З та 4 групи джерел використовують перш за все при вивченні культури народу/.

10. Писемні джерела - є основою історичних знань. Писемні джерела в свою чергу поділяються на 2 основні групи:

- I. Це актові матеріали, які є результатом діяльності різних установ, організацій та офіційних осіб: грамоти, договори, протоколи, циркуляри, накази, статистичні дані та ін.

- II. Оповідні пам'ятки - літописи, спогади, щоденники, листи, публіцистична, економічна література та інші твори.

Лекція №2 Праісторія

2.1. Передісторія українських земель

Первинною соціально-економічною формацією в історії людства була первіснообщинна. Суть її полягала в колективному виробництві та споживанні, а також колективній власності на природні копалини і знаряддя праці. У рамках первіснообщинної формації відбулось два великих суспільних поділи праці. Перший характеризується виділенням пастуших племен, що зумовило значне підвищення продуктивної праці, появу додаткового продукту і обміну. Другий великий суспільний поділ праці пов'язаний з виділенням металургії як самостійної галузі виробництва, спричинився до корінних змін в економічній і суспільній структурі.

Первіснообщинний лад у межах території України співвідноситься з такими археологічними періодами, як палеоліт /стародавній кам'яний вік/, мезоліт /середній кам'яний вік/, неоліт /новий кам'яний вік/, енеоліт /мідно-кам'яний вік/, бронзовий вік.

Територія України з часів неоліту і до мідно-бронзового віку пов'язана з видатною культурою трипільців. Час існування трипільської культури обмежується IV-II тис. до н.е.

На пізньому етапі свого розвитку трипільські племена займали величезні простори Східної Європи від Слобідської України до Словаччини і Румунії, від Чернігівщини і Полісся до Чорного моря і Балканського півострова.

Паралельно з розвитком трипільської культури на схід від Дніпра йшов процес формування скотарського господарства. Хоча східні скотарські племена стояли на нижчому рівні розвитку ніж трипільці, однак, будучи більш войовничими, вони поступово витісняють чи підкоряють їх. З багатоманітності землі землеробсько-скотарських племен, які жили на великих просторах Східної і Середньої Європи в II тис. до н.е., виділяються племена культури шнурової кераміки /назва від глиняного посуду, прикрашеного характерним орнаментом з відбитків шнура/.

2.2. Кіммерійці, скіфи і сармати у степах України

Наприкінці епохи міді-бронзи райони Північного Причорномор'я від Карпат до гирла Дунаю до Кубані опанували кіммерійці, яких відносять до пізнього етапу розвитку племен так званої зрубної культури. Кіммерійці - це перший народ Східної Європи, власна назва якого збереглася в писемних історичних джерелах /Геродот/. Вони займалися скотарством і землеробством, підтримували торгівельні зв'язки з Кавказом і Серенеземномор'ям, виготовляли і широко застосовували металеві знаряддя і зброю. Вони мали укріплені городища, традиція спорудження яких бере свій початок у зрубній культурі, але з VII ст. до н.е. під натиском кочових скіфів ці городища повсюди зникають.

Прихід скіфів у Північне Причорномор'я відбувся вже в епоху раннього заліза. Застосування залізних знарядь значно підвищило продуктивність праці в усіх галузях господарства, прискорило процеси еволюції людського суспільства

від родоплемінного ладу до класових суспільств. У цей час на території України проживало дуже багато племен, виникають перші рабовласницькі держави. Своєрідні держави начолі з царями утворюють і скіфи, що населили степову зону між Доном і Дунаєм. Перша держава склалася у скіфів біля VI ст. до н.е. і відома під назвою царства Атея. Про скіфів ми знаємо з праць грецького вченого Геродота. Він поділяв їх на скіфів-кочовників і скіфів-землеробів або орачів. Особливо Геродот виділяв так званих царських скіфів, які жили між Дніпром і Доном.

Скіфи торгували з греками рибою, хлібом, рабами в обмін на золоті вироби, предмети розкоші, вино.

Скіфи створили високу на той час матеріальну і духовну культуру. Про неї свідчать предмети знайдені у скіфських курганах-похованнях поблизу м. Нікополя, Солоха на Нижньому Дніпрі, Мелітопольському у Приазов'ї та Куль-Оба у Керчі.

У II ст. до н.е. скіфів витіснили кочові племена сарматів. Вони прийшли з нижньої Волги. Сарматський період у північному Причорномор'ї тривав до IV ст. н.е. Сармати поділялися на декілька племен: аорсів, роксоланів, язигів, аланів. У II ст. н.е. союз сарматських племен очолили алани, які панували у південних українських землях. Кінець самостійному існуванню сарматів-аланів покляло вторгнення готів і гунів.

Починаючи з IV ст. н.е. степами України зі Сходу проходять гуни /IV ст./, болгари /V ст./, авари /VI ст./, хазари /VII ст./, угри /IX ст./ та ін.

2.3. Античні міста-держави Північного Причорномор'я

Античні міста-держави північного Причорномор'я з'являються у VII ст. до н.е. Причинами міграції греків були перенаселення континентальної Елади, внутрішня політична боротьба, необхідність у ринках збуту готових виробів та пошук джерел сировини та продуктів харчування.

Перша з колоній була збудована на о. Березань /Дніпро/. Дещо пізніше виникають Ольвія, Тіра, Херсонес, Пантікапей, Фанагорія, Танаїс та ін. Єдиним державним об'єднанням грецьких міст-держав було Боспорське царство, яке утворилось в V ст. до н.е. і охоплювало Керченський і Таманський півострів та північне узбережжя Азовського моря до гирла Дону. Це були типові рабовласницькі держави потрібні до своєї метрополії, які багатіли на торгівлі хлібом, рабами, ювелірними виробами.

У 107 р. до н.е. в м. Пантіханет у Боспорському царстві спалахнуло повстання рабів під проводом Савмаха. Повстанці захопили місто і проголосили Савмаха царем. Але об'єднавши зусилля греки придушили повстання.

Античні міста-держави проіснували у Північному Причорномор'ї до IV-V ст. н.е. і припинили своє існування під ударами кочових племен гунів та ін. Таким чином, дослідження українських археологів та істориків дають нам уявлення про неперервність етнокультурних процесів на землях України, починаючи з IV тис. до н.е. і закінчуючи останніми століттями I тис. до н.е. Тільки визнання безперервного розвитку народів на землі України з успадкуванням наступними народами культури попередників дає можливість зрозуміти, чому в середині I тис. н.е. ми бачимо на українських землях народ з

давніми традиціями, віруванням, досить високим розвитком матеріальної культури

Лекція №3 Київська Русь

3.1. Політичний устрій Київської Русі у IX-X ст.

Київська Русь у своєму розвитку пройшла 3 основних періоди: Перший період тривав з 50-х років IXст. і до кінця X ст. Це період виникнення і формування давньоруської держави. Саме на цей час припадають перші згадки про державу "рос", "рус" у візантійських та західноєвропейських джерелах. М. Брайчевський вважає, що піднесення Русі пов'язане з ім'ям полянського князя Аскольда. Цей період пов'язаний з іменами Олега, Ігоря, Ольги та Святослава. Для нього характерна найбільша експансія Київської держави, в результаті якої Русь значно розширила свої межі, укріпилася на Чорному морі, а всі чорноморські країни увійшли в сферу її впливу.

Другий період – період розвитку Київської Русі тривав з кінця X ст. до середини XI ст. Він припадає на час князювання Володимира Святославовича та Ярослава Мудрого.

Третій період - /II пол. XII ст. - I пол. XIII ст./ - період феодальної роздробленості та занепаду державу. Найвидатнішим князем цього періоду був Володимир Мономах.

Ми будемо розглядати політичний устрій та соціально-економічні відносини в Київській Русі періоду розвитку. За літописом, у 882р. відбулося злиття двох великих державних об'єднань із центрами у Києві та Новгороді. Так з'явилася одна з найбільших держав середньовічної Європи - Київська Русь.

Київська Русь IX-Xст. - Ранньофеодальна монархія. На чолі держави стояв монарх - Великий київський князь. Йому належала законодавча, виконавча /судова та військова/ влада. Допомогали йому управляти державою боярська дума - рада, яка складалася з удільних князів та бояр /старших дружинників Великого князя та народне віче/ /народні збори/. У великих містах існували посади намісників, тисяцьких, сотських.

Важливу роль в управлінні державою мали правові /юридичні/ норми, які були записані в так званій "Древній Правді" виданій Я. Мудрим близько 1016р.

В руках Великого князя були значні військові сили, які склалися з власної дружини князя та військ васальних /удільних/ князів. В особливих випадках для захисту держави збиралося народне ополчення.

3.2. Соціально-економічні відносини в Київській Русі

Соціально-економічні відносини - це відносини між людьми з приводу виробництва, обміну та розподілу матеріальних благ.

Феодальна власність на землю виникла різними шляхами. Головним власником землі був Великий київський князь. За військову службу він наділяв своїх дружинників, родичів маєтками, які називалися удільними князівствами.

Племенні вожді захоплювали селянські наділи та общинні землі і створювали вотчини-маєтки, які передавалися по спадковості.

Головну масу населення Київської Русі складали вільні селяни- общинники, яких називали смерди. Вони були юридично вільними людьми, мали власне господарство. Смерди займалися землеробством. Вирощували пшеницю, жито, овес. Розводили коней, волів, корів, кіз, курей і таке інше. Смерди сплачували на користь князя натуральний або грошовий оброк - полюддя. Вони також несли військову службу.

Крім вільних селян в общині жили і залежні люди. Селяни, які брали у феодала ссуду /"кupu"/ грішми, зерном, скотиною повинні були її відробити /відробіткова рента/ і стали називатися "закупами". В іншому випадку селяни складали договір /"ряд"/ про арбнду землі і називалися "рядовичами". Були й інші категорії залежного населення: челядь - люди, які працювали на подвір'ї удільного князя /ключники, кухарки, покоївки і т.і./, холопи - військовополонні або раби, які працювали в господарстві феодала.

Важливим елементом економіки було місто, яке уявляло собою центр ремісного виробництва, торгівлі, адміністративного управління. Ремісники виготовляли погад 150 видів виробів: зброю, хутра, посуд, ювелірні прикраси, взуття, одяг т. ін.

Внутрішня торгівля в Київській Русі була розвинута слабо, тому що господарство носило натуральний характер. Ремісники виготовляли товари на замовлення. В кожному удільному князівстві розвивалися однакові галузі господарства. Продукції виготовлялося стільки, скільки необхідно для самозабезпечення. Велике значення для населення Київської Русі мали промисли - бджільництво, мисливство, риболовство і т. ін.

3.3.Основні напрямки зовнішньої політики Київської Русі. Прийняття християнства.

Важливе місце в діяльності київських князів займала зовнішня політика - взаємини з іншими державами. На першому місці були військові походи, які виконували різні функції:

- боротьба з східними кочовими племенами печенегів, половців.
- завоювання нових територій і торгових шляхів.
- вдалі походи на Константинополь закінчувалися виплатою київським князям великої данини та підписанням торгових договорів.

Другим напрямком зовнішньої політики була зовнішня торгівля. Київська Русь торгувала медом, пшеницею, зброєю, хутром, воском і іншими товарами з Візантією, Німеччиною, Польшею, Угорщиною, арабськими державами. Руські купці везли з інших країн шовкові тканини, прикраси, вино.

Велике значення у здійсненні зовнішньої політики займали династичні браки, які дозволяли укріпити міжнародний авторитет держави. Бажання князя Володимира Святославича одружитися на сестрі візантійського імператора Аппі привело його до думки про прийняття християнства у 988 р. Після одруження він зробив християнство державною релігією і став розповсюджувати християнство по всій території Київської Русі.

Церква скріплювала авторитет князя, поширювала науку про божественне походження влади. Під впливом християнства розвивалося мистецтво - грецькі майстри будували Десятинну церкву. Освіта і письменство йшли під впливом візантійсько-болгарських поглядів. Також християнство сприяло укріпленню політичних й культурних зв'язків Русі з Візантією, Болгарією, західноєвропей-

Лекція №4. Феодальна роздробленість Київської Русі.

4.1. Причини феодальної роздробленості Русі

Основна причина роздробленості Русі - політично- адміністративна система феодальної держави, у якій київський князь ділив країну на "уділи" між своїми синам. На думку Я. Мудрого удільні князі мали беззастережно підкорятися центру, зберігаючи таким чином могутність і єдність Київської Русі.

Важливою причиною роздробленості був і економічний чинник. Гігантська Русь-Україна не могла вже успішно управляти економічним і політичним життям з Києва. Безперервні міжусобні війни, спустошливі набіги половців знесли центр. Занепадала торгівля з Візантією, а це призвело до зменшення княжих доходів, військової сили. Занепадала і світова торгівля - з Середземного моря на Атлантичний океан. Удільні князі, навпаки, знаходили джерела збагачення, використовуючи місцеві природні ресурси та прибуткову торгівлю з сусідами. Особливо розвинувся, торгуючи з Заходом, Великий Новгород. Галицькі князі свою могутність базували на видобуванні солі та реалізації її по всій Русі.

Феодальна роздробленість Київської Русі у XII ст. поглиблювалась також пануванням натурального господарства. Оскільки спеціалізації виробництва на Русі не було, то відпадала потреба в економічних зв'язках між князівствами. Всі вони вирощували одні й ті ж самі злаки, овочі, займались тваринництвом, стаючи цілком самозабезпеченими державами.

Таким чином, починаючи з I пол. XII ст. Київська Русь розпадається на самостійні князівства і землі: Великий Новгород, Полоцьк, Галичину, Волинь та ін. Спочатку їх було 12, а згодом - у XIII ст. - сотні.

4.2. Галицько-Волинське князівство

З княжих усьобиць скористалися кочові орди половців. Вони влаштували криваві походи, спустошуючи Україну.

Найменше від половських набігів потерпіли Волинське і Галицьке князівства, розташовані на західних рубежах Русі. Ця обставина сприяла їх швидкому політичному й економічному розвитку.

Династія галицьких князівств починається від Ростислава Володимировича, онука Ярослава Мудрого. Його сини Рюрик, Володар, Василько у 1084 р. князували в Перемишлі, Звенигороді, Тереховлі. Через ці князівства проходили торгові шляхи із сходу на захід, через Карпатські перевали - у Південну Європу. У 1141 р. князь Володимирко, син Володаря, об'єднав три князівства в одну державу і переніс столицю із Звенигорода в Галич. З 1144 р. край став називатися Галичиною. Наймогутнішим князем галицьким був син Володимира Ярослав Осмомисл /1153-1187/. Галицька держава за Ярослава Осмомисла змогла не тільки зміцнити західні і південні кордони, а й утвердитися на

Чорному морі та на правому березі Дніпра. У жорстких боях галичани розбили половецьких ханів. Останнім Ростиславовичем був син Осьмомисла Володимир, який помер в 1199 р., не залишивши потомства.

У 1199 р. волинський князь Роман Мстиславич /онук В. Мономаха/ об'єднав обидва князівства в єдину Галицько-Волинську державу. Незабаром до Галицько-Волинської держави Роман Мстиславович приєднав і Київське князівство. В одних руках опинилася більшість українських земель. Самостійно вона існувала 150 років, історія яких помережена світлими й трагічними сторінками.

У 1205 році над Віслою у бою з польськими феодалами загинув Роман Мстиславич, залишивши чотирирічного Данила та дворічного Василька.

Настали часи анархії. На початку 30-х років XIII ст. брати Романовичі - Данило і Василько розпочали боротьбу за об'єднання Галичини й Волині в одну державу. У 1238 р. вони остаточно оволоділи Галичем. Того ж року брати завдали ніщивого удару німецьким хрестоносцям. У 1239 р. Данило здобув Київ. Для оборони міста призначив досвідченого воєводу Дмитра.

4.3.Боротьба Русі проти монголо-татарської навали

Із сходу на Україну насувалася смертельна загроза - монголо-татари. Вперше руські дружини зустрілися з ордами Чінгісхана в 1223 р. Битва відбулась на р. Калка.

Відсутність єдиного командування призвела до тяжкої поразки руських військ. Більшість князів та їх воїнів полягли на полі бою.

Вдруге з'явилися монголо-татари в 1237 р. Напавши на північно-східну Русь, знищували міста, села, населення. У грудні 1240 року полчища монголів оточили Київ. Чирнігівщина і Переяславщина вже лежали у руїнах. Допомогти не було кому і Київ був захоплений. Згодом впали Володимир, Галич і більшість міст і сіл Галицько-Волинської держави. Таким чином, вся Україна була завойована монголо-татарами, надовго втративши самостійність. Україна стала своєрідним щитом для Західної Європи. Монголо-татарська неволя тривала близько 120 років.

Лекція № 5. Литовсько-польська доба української історії.

5.1.Захоплення українських земель сусідніми державами.

У 1340 р. помер останній князь Галицько-Волинської держави Юрій II. Використавши цю обставину, польський король Казимір III захопив Львів, пограбував місто, заволодів клейнодами, в т. ч. короною Данила Галицького.

Перемішльський воєвода Детько, прогнавши загарбників, утримував незалежність країни до 1349 р. Тоді ж Казимир III, підтриманий монголо-татарами, вдруге завоював Львів. Після довгих сутичок, переговорів між Польшею, Литвою і Угорщиною Галичина 1387 р. була остаточно приєднана до Польського королівства.

Під владу польських феодалів потрапила і Холмщина.

Нелегка доля спіткала Закарпаття. Після смерті Володимира Святославича /1015 р./ у Київській Русі точилися міжусобні війни. У цей час Угорщина окупувала Закарпаття. Тільки за правління Льва та Юрія I ця земля входила до Галицько-Волинського князівства.

Скориставшись з ослаблення Галицько-Волинської держави, молдавські господарі заволоділи Подністров'ям і Північною Буковиною, яку утримували до 1774 р.

Навколо України в XIV-XV ст. з'явилися централізовані держави: Польща, Угорщина, Молдавія, Литва, Московія, Туреччина. Всі вони висували претензії до України. Слідом за Польщею найбільш агресивною виявилась Литва. Вже в 1240 р. вона приєднала до свого князівства Волинь і Берестейщину.

Сини Редиміна Любарит і Ольгерд у другій половині XIV ст. завоювали Правобережну і Північну Україну, яка розорена монголо-татарами, майже не чинила опору литовцям.

Наприкінці 1361 - на початку 1362 рр. Литовські війська зайняли Київ і його землі. Ольгерд усунув з Київського стола князя Федора і передав князювання своєму синові Володимиру Ольгердовичу. У тому ж 1362 р. Ольгерд оволодів південною частиною Чернігово-Сіверщини і більшою частиною Переяславської землі. Слід підкреслити, що захоплення нових земель підтримала частина місцевого боярства, яке сподівалося за допомогою литовців визволитися з-під влади Золотої Орди і забезпечити свої інтереси.

Внутріполітична слабкість Золотої Орди, де посилюлися процеси феодальної роздробленості, створювала сприятливі умови для звільнення українських земель від ординської залежності. Восени 1362 р. Ольгерд завдав татарам поразки у битві під Синіми водами /середня течія Південного Бугу/. У його війську були здебільшого загоони українських князівств. На осінь 1363 р. війська Ольгерда витіснили ординські сили з Поділля. Скепансія Литви припинилася із смертю Вітовта у 1430 р.

5.2. Соціально-економічний розвиток та політичне становище українських земель у складі Великого Литовського князівства.

Результатом успішних походів Ольгерда було включення до складу Великого князівства Литовського більшості українських земель - Київщини з Переяславщиною, Волині, Поділля і Чернігово-Сіверщини. Литовський князь почав титулуватися "королем литовським і руським". Більшість синів великого князя литовського прийняли провослав'я. Литовські князі залишали фактично недоторканим соціально-політичний лад зайнятих українських і білоруських земель, які зміцнили Литву своїм військовим формуванням, високою культурою, розвинутою економікою, вмінням будувати і захищати фортеці тощо. Місцеві князі і бояри повинні були лише служити великому князеві литовському і надавати йому дружину на земські ополчення. Вислів в одному з тодішніх документів - "ми старовини не рухаємо і новими не вводимо", - став ніби підтвердженням намірів литовської правлячої верхівки залишити без змін суспільний устрій захоплених земель. Держава, в якій етнічні литовські землі становили лише приблизно десятину, тривалий час забезпечувала вільний політичний розвиток народів, що увійшли до її складу.

Панівною верствою на Україні, як і в усій тодішній Європі, були феодали, тобто князі, бояри, магнати. У Галичині, особливо на Прикарпатті, жили цілими селами дрібні власники, так звана ходоцька шляхта. Вони податків не

платили, панщини не відробляли, а відбували на користь короля щорічну кільканадцяти-денну військову службу. До привілейованих станів належало також вище духовенство та купці.

Сільське господарство було провідною галуззю народного господарства і мало натуральний характер. Існувало трипільля, використовували як залізні, так і дерев'яні сохи, плуги, сіяли озимі і ярі культури. Тягловою силою були воли. Розвивалося тваринництво, бджільництво, рибальство, лісові промисли /виробництво поташу, деревного вугілля, рубання і розпилювання лісу/. Поширеним було водяне млинарство.

Головними виробниками у феодальному суспільстві були селяни. У XIV - першій половині XVI ст. їх було кілька груп. Найбагатші, так звані служилі селяни, виконували на користь князя військову або цивільну службу. Велику групу становили данники, що сплачували державі натуральний /хутро, віск, мед та ін./ або грошовий податок. Обидві групи мали статус вільних селян. Чимало було так званих тяглових селян. За певний наділ землі вони виконували відробіткову повинність на користь держави та окремих феодалів, будували замки, мости, греблі, тощо. Поступово, втрачаючи волю, вони ставали кріпаками. Найбідніші селяни - халупники, підсусідки, городники, комірники, не маючи своєї землі, працювали на багатих селян, феодалів та князів. У Галичині заборона переходу селян від одного поміщика до іншого почалася у 1435 р., а у Великому князівстві Литовському у 1529 р. за I Литовським статутом.

Зародження капіталістичних відносин у Великому князівстві Литовському проявилася у створенні фільварків - великих поміщицьких господарств товарного типу, розраховані на експорт сільськогосподарської продукції.

З XIV ст. спостерігається піднесення міст. Цей процес був тісно пов'язаний з розвитком зовнішньої та внутрішньої торгівлі. На багатьох ярмарках і міських ринках можна було придбати різноманітні товари, що виготовлялися в Україні, Литві, Польщі. Ремісники були об'єднані в цехи. Для захисту соціальних, культурних і національних прав українське населення міст Львова, Києва, Дрогобича, Луцька, Кременця та ін. утворили братства.

5.3.Литовсько-польські унії та їх наслідки для українських земель.

Прагнення Литви об'єднати під своєю владою "всю Русь" наштовхнулося на рішучий опір Московського князівства, яке також проводило політику "збирання" руських земель. Після смерті Ольгерда /1377 р./ постало питання про цілісність Великого князівства Литовського. Ядро своїх володінь Ольгерд передав своєму синові від другої дружини - Ягайлові. Проте старші брати - сини першої дружини Ольгерда - не змирилися з цим. За цих умов Ягайло вирішив укласти союз з Польщею. Польські пани, зі свого боку, були зацікавлені в об'єднанні Польщі і Литви, сподіваючись з допомогою литовсько-руських збройних сил відбити наступ німецьких рицарів.

15 серпня 1385 р. у Креві був підписаний договір між польськими послами і Ягайлом. Ягайло зобов'язався прийняти католицтво й хрестити все литовське населення, приєднати до Польщі всі литовські, українські й білоруські землі. Це була спроба об'єднати два мало схожі між собою державних організми.

Кревська унія стала реальною загрозою державній самостійності Великого князівства Литовського й збурила гостру протидію литовсько-українсько-білоруської знаті, яку очолив Вітовит /1392-1430/. Усобиця закінчилася догово-

ром у м. Городль /1413 р./. Унія чітко визнала литовську державність начолі з великим князем. Запроваджувався інститут польсько-литовських сеймів. Горо-сеймів. Городельський акт підтвердив привілейоване становище католиків у великому князівстві.

На початку XVI ст. становище Великого князівства Литовського значно ускладнилося: з півдня на нього постійно нападали кримські татари; з північного сходу - Московська держава. Це були основні причини, які підштовхнули литовських феодалів до тіснішого союзу із Польщею.

1 липня 1569 р. у м. Люблино була підписана унія про об'єднання Литви і Польщі в єдину державу - Річ Посполиту. Люблінська унія мала трагічні наслідки для нашої історії - Україна переходила під повне володіння Польщі, точніше, її магнатів. Вони одразу ж посилили соціальне і національне гноблення українського народу: була введена жорстка панщина, почався процес колонізації українського дворянства, небачене будівництво костьолів та католицьких монастирів.

Щоб зміцнити й увічнити своє панування на Україні, польський король і католицьке духовенство вирішили прихилити на свій бік православних. Православні єпископи Ігнатій Потій та Кирило Терлецький, відвідавши в Римі папу і переконавшись у підвищенні своїх вимог до зрівняння у правах та привілеях з католиками, скликали у Бресті в 1596 р. церковний собор, на якому проголосили акт злучення православної церкви з католицькою. Утворилася нова греко- католицька церква, підпорядкована папі римському. На Україні стався великий розкол. Багато православних не прийняло Брестську унію. Братства і особливо козацтво, що зароджувалося, непохитно стали на захист православ'я.

Лекція 6.

Козаччина /XVI -1пол.XVII ст./

6.1. Походження козацтва

М. Грушевський вважав, що козаччина, є по суті старим побутовим явищем, викликаним сусідством українського народу з кочовим хижацьким степом. Вона була результатом невпинної боротьби осілого хліборобського населення з кочовим населенням степу. Як окрема суспільна верства, з своїм окремим устрі- ем, звичаями, організацією, козаччина почала формуватися лише у XVI ст. Які ж причини виникнення козацтва?

1. Першу групу причин складають соціально-економічні: закріпачення українських селян литовськими і польськими князями, малоземелля українських селян, численні податки на користь і т. п. Прихідселян на вільні чорноземи давав змогу відродити селянську общину, старий уклад життя.

2. Другу групу становлять національно-релігійні причини: політика колонізації і окатоличення українського населення насильницькими методами викликали протест у вигляді втеч до Дніпра, де польська влада була ще слабкою.

3. Третю групу складають зовнішні, військові причини і поява українського козацтва була викликана існуванням у південних степах, безперервними набігами кримських татар на українські землі. Тому місцева адміністрація/князі, воєводи, старости/для захисту від цих набігів створювала при-

кордонні фортеці-поселення.

Соціальний склад козацтва був неоднорідний: бігли селяни, міські низи, декласовані елементи, розорені шляхтичі. Українці, росіяни, білоруси, молдавани, поляки і т. д.

Життя примусило їх згуртоватися у військову організацію, бо тільки спільно можна було захистити себе. Так виникла Запорізька Січ, Заснована на о. Хортиця Дм. Вишневецьким у 1556 р. Запорізька Січ перетворилась на могутню, сточену частоколом фортецю, в заборолх якої стояли гармати. На центральній плаці височіла церква, а навколо неї - курені-казарми, де жили запорожці.

Козацтво обирало сваю старшину-кошового атамана, гетьмана, полковників вільним, демократичним голусуванням. Збройні сили складались з піхоти, кінності, артилерії та флоту.

Литовські великі князі і польські королі частину козаків включили у свою регулярну армію, тобто завели в 1572 р. на них "реєстри". До нього потрапили переважно дрібні українські шляхтичі або багаті селяни. Влада надавала їм землі, платила гроші, звільнила від податків. Кількість їх була мізерна - від кількох сот до тисячі.

Поза реєстром на Запоріжжі були десятки тисяч ворожої до польської влади голоти, черні. Ці козаки називалися "низовими". Вони створили одну з перших в Європі республік. Вся влада / виконавча, законодавча, судова, військова/ на Січі належала Загальній військовій раді. Вибори кошового атамана та козацької старшини відбувалися на праці на загальних зборах усіх козаків.

У мирний час, якщо гетьман або старшина не виконували своїх обов'язків, Рада могла їх переобрати і позбавити влади. Але під час військових походів влада гетьмана була необмежена.

6.2.Козацько - селянські повстання

В кінці XVI ст. польська шляхта посилила соціальне і національне гноблення українського народу. Селянство, міщани, а також козацтво відповіли на ворожі дії загарбників масовими виступами, збройними повстаннями. Перше селянсько-козацьке повстання очолив гетьман запорожців

Криштоф Косинський у 1591-1593рр. Не маючи артилерії, сильної кінноти, повстанці були оточені військами магнатів у містечку П'ятці /тепер Чуднівського району Житомирської обл./. Після жорстоких боїв вони здалися ворогові. Широкого розголосу набуло повстання під проводом Северина Наливайка /1594-1596/. Він був освіченою людиною, походив з Гусятина /Тернопольська обл./, брав участь у морських та сухопутних походах козацтва.

Як досвідчений полководець, розбиваючи невеликі гарнізони військ шляхти, зайняв значну територію. Він виношував плани створення козацької держави в пониззі Буга і Дніпра. Крім селянства, до нього пристали козацькі отамани

Григорій Лобода та Матвій Шаула.

Григорій Лобода та Матвій Шаула. Регулярні королівські війська відтіснили загони на Лівобережжя. Під Лубнами, над річкою Солоницею, селянсько-козацьке військо капітулювало. Наливайко і Шаула після тортур були страчені у Варшаві, Лобода загинув у таборі.

Надзвичайно велику роль відіграв в історії українського козацтва гетьман Петро Конашевич-Сагайдачний /1616-1622/. Родом він з "ходачкової" шляхти села Кульчиці Самбірського району Львівської області. Закінчивши Острозьку

академію, подався на Запорозьку Січ. Здійснив десятки морських і сухопутних походів на Крим і Малу Азію, Молдовію і околиці Стамбула, брав штурмом Кафу, Трапезунд і Варну, наводячи страх на самого султана.

Рятуючи королевича Владислава, на Москву. 40 тис. запорожців під його проводом розгромили турецьке військо під Хотиним у 1621р., захистивши Польщу й Україну від іноземного поневолення. Помер від ран у Києві 1622р. Сагайдачний першим створив із запорожців дисципліноване, найхоробріше військо в Європі. Завдяки його старанням козаки стали свідомими захисниками православ'я, свого народу, стали збройними силами України. Польські магнати намагалися задусити Запорозьку державу. Як наслідок - нові селянсько-козацькі війни. У 1635р. гетьман Сулима зруйнував добре укріплену польську фортецю Кодак. У 1637-1638рр. повстання палало на обох берегах Дніпра. Козаки, маючи чудових полководців - Павла Бута, Дмитра Гуню, Карпа Скидана, Яцька Острянина, два роки успішно воювали з іольською шляхтою. Тільки невдачі під Кумейками і Боровицею припинили воєнні дії. Хоч окупантам вдалося придушити збройні повстання, вільний дух козацький залишився незламним. Україна готувалася до майбутніх вирішальних боїв з Річчю Посполитою.

Причини поразки повстань.

1. повстання були локальними, стихійними, погано організованими
2. народ у той час не був єдиний Він поділявся на стани, які не тільки не допомагали один одному, а навіть ворогували між собою.

Але незважаючи на поразку ці повстання підготували ґрунт для переможної революції 1648р.

Лекція № 7.

Визвольна війна українського народу 1648-1654рр.

7.1. Передумови та причини народного повстання 1648р.

1. Передумови та причини народного повстання 1648р.

В кінці XVI - на початку XVII ст. Україна в Речі Посполитій відігравала роль кордону. Власне, присутність "Дикого поля" уможливила виникнення козацтва, що дала змогу магнатам набирати величезні землеволодіння.

Вибуховість ситуації посилювалася слабкістю королівської влади в Речі Посполитій. Не в змозі власними силами обороняти кордони, король дарував магнатам величезні ділянки землі за умови, що вони самі захищатимуть їх. З тієї ж причини він мовчки погоджувався із зростанням козацтва. Королівський уряд утратив контроль і нічого не робив, щоб роз'язати загрозливі протиріччя, що згострювалися на Україні.

Магнати були чинником нестабільності й напруженості, що стали хронічними хворобами суспільства. Насильство, анархічні тенденції, слабкість авторитету королівської влади призвели до беззаконня на Україні. Схильність магнатів до застосування грубої сили найяскравіше проступала в їхньому ставленні до селян. Установивши вільні від повинностей слободи і в такий спосіб заманивши у свої величезні землеволодіння селянство, вони обкладали селян повинностями, як тільки минав термін слободи. Вимоги шляхти дедалі зростали, особливо після того як козацько-селянські повстання, здавалося, зазнали остаточної поразки у 1638р.

Ще недавно вільних селян змушували відробляти на своїх панів по три-

чотири дні що тижня. Додатково вони мали виконувати на користь феодалів різноманітні повинності. Магнати часто здовали свої володіння в аренду, згідно з якою орендар отримував собі в прибуток усе, що здатен був витиснути з селян понад встановлену кількість прагнучи повернути з прибутком вкладені ними гроші за відносно короткий період у два-три роки, орендарі нещадно визискували селян, та виснажували землі, не дбаючи про майбутні наслідки.

На відміну від селян в інших частинах Речі Посполитої мешканці Наддніпрянщини не знали тягара кріпаччини й не божали приймати її. Багато з них вважали себе людьми вільними. По десятиліттях слобідського життя важко було переконати селянина в тому, що він не сам собі господар. І не мало значення, наскільки такі погляди узгоджувалися з правом. Більшість населення ввожало, що їй законно належить статус вільного люду.

Невдоволення зростало і в інших верствах українського суспільства. Багато невеликих міст було слабо захищені від магнатських зазіхань. Хоч вони й мали статус міст, більшість їх являли собою лише форти. Велика частина мешканців займалася сільським господарством. Напіваграрна природа міст і те, що розміщувалися вони на землях магнатів, давало їм привід ставити під сумнів статус мешканців і вимагати від них виконання обтяжливих повинностей і сплати податків. Об'єктом утисків і експропріації з боку магнатів ставила навід дрібна знать, переважна частина якої все ще була православною.

Після поразки повстання 1638р. стало жорстоко придушуватися і козацтво. Серед козацтва своєрідним догматом віри було те, що у 1582р. король Стефан Баторій начебто дарував козакам привілеї, котрі майже зрівнювали їх у провах із шляхтою.

Переслідування православ'я польськими католиками викликало ще більший гнів українців. Зростав польський національний та релігійний гніт.

Відтак із посиленням експлуатації народу магнатами в українському суспільстві зростала готовність і здатність боротися проти неї. На чолі повстання 1648р. став Б. Хмельницький. Рятуючись від поляків, які розвідали про його наміри, він із прихильниками у січні 1648р. втікає на Запорозьку Січ. За короткий час він здобуває підтримку запорожців й добивається гетьманства. Б. Хмельницький мав винятковий толант організатора, полководця та політика. Більше року до втечі на Січ він планував повстання й заручався підтримкою прибічників. Хмельницький вступає в союз проти поляків з кримськими татарами. Взаємини хана з іоляками були вкрай напруженими, й на допомогу козакам було послано 4000-ний загон на чолі з Тугай-баєм.

Навесні 1648р. попереджені про дії Хмельницького поляки послали на південь військо, щоб придушити повстання ще в зародку.

Таблиця

I період: 1648-1650рр.

5-6 травня 1648р. - битва на Жовтих Водах, /перемога/

15-16 травня 1648р. - битва під Корсунем /перемога/

12-14 вересня 1648р. - битва під Пилявцями /перемога/

18 серпня 1649р. - Зборівський мир /реєстр-40 тис. козаків/

II період: 1651-1654рр.

29 червня 1651р. - битва під Берестечком /поразка/

28 вересня 1651р. - Білоцерківський мир /реєстр-20 тис. козаків/

7.2.Основні цілі війни та характер бойових дій.

Битва під Пилявцями відкрила Хмельницькому шлях на захід. Досі лишається загадкою, чому Хмельницький, який на той момент міг знищити Річ Посполиту повернувся на зад. Вочевидь, він усе ще сподівався змінити політичну систему Речі Посполитої так, щоб вона могла задовольняти козацтво.

Навіть після перемог Хмельницького стосунки між поляками та українцями лишилися нез'ясованими. Це призвело до повторення певної моделі подій: з року в рік обидві сторони воювали між собою, але не в змозі завдати одна одній рішучої поразки, вони закінчували виснажливі кампанії підписанням незадовільних для себе угод, після чого верталися до дому, щоб вести військову і дипломатичну підготовку до наступної війни.

Зборівський мир висвітлив ті внутрішні й зовнішні проблеми, на які мав зважати Хмельницький. У Зборові інтереси селянства фактично проігнорували. Хоч Хмельницький і більшість його полковників, а також багато реєстрових козаків хотіли покращити долю селянства, вони не мали намірів цілковитого знищення кріпацтва. Для козацької верхівки, включаючи Хмельницького, це б означало підрив тієї соціально-економічної системи, в якій вони посідали помітне місце. Від так уже в Зборові виник конфлікт між козацькою старшинською верхівкою та черню.

7.3.Переяславська угода 1654р. та її оцінка в літературі.

Хмельницький розумів, що для успіху повстання необхідна підтримка із зовні. Хмельницький потребував надійної підтримки великої чужоземної держави. На його думку існувало 4 потенційних кандидата на цю роль: польський король, кимський хан, турецький султан та московський цар.

В грудні 1653р. московське посольство на чолі з Василем Бутурліним зустрілося з Гетьмоном, його полковниками в Переяславі, біля Києва. 18 січня 1654р. Хмельницький скликав раду козацької верхівки, на якій було ухвалено остаточне рішення про перехід України під зверхність царя.

Через конфлікти, що пізніше виникали між росіянами та українцями, оцінка угоди була предметом частих суперечок учених. Справа в тому, що оригінальні документи було втрачено. Існує 5 основних плумачень Переяславської угоди:

1. угода являла собою персональну унію між Московією та Україною, за якою обидві сторони мали спільного монарха, зберігаючи кожна свій окремий уряд.

2. ця угода була "реальною унією" (том)', що погоджуючись на "особисте підкорення" цареві, українці безумовно погоджувалися на поглинення їхніх земель Московським царством.

3. Переяславська угода була формою васальної залежності, за якої сильніша сторона /цар/ погоджувалася захищати слабшу /українців/, не втручаючися її внутрішні справи; українці ж зобов'язувалися сплачувати цареві податки, надавати військову допомогу і т. д.

4. угода 1654р. була лише тимчасовим військовим союзом між Москвою та Україною.

Останнє п'яте тлумачення Переяславської угоди стоїть особно від інших. У 1954р. під час пишних святкувань 300 -річчя Українсько-Російського Союзу в СРСР було оголошено, що Переяславська угода стала кульмінаційним моментом у віковому прагненні українців та росіян до возз'єднання і що возз'єднання цих двох народів було основною метою повстання 1648р. але це тлумачення не відповідає історичним фактам.

Продовжував існувати поділ на 10 полків, що одночасно були адміністративними та військовими одиницями. Полки складалися з сотен. Гетьманщина була складовою частиною Російської держави, але одночасно вона мала певне самоврядування. Тут зберігалася влада гетьмана генеральної, полкової та сотеної старшини, існувала своєрідна система права та судочинства, міське управління, козацьке військо.

Козацьке військо підпорядковувалось царю, але безпосереднє командування їм здійснювали гетьман і старшина. Але у 1706 р. козацькі полки Лівобережної та Слобідські України були об'єднані в Українську дивізію. Організаційно вони стали часткою збройних сил Російської держави. Царизм мав за мету подальше зміцнення своєї влади на Лівобережній Україні.

З 1709 р. коло гетьмана постійно знаходилися царські резиденти, що наглядали за його діяльністю. 22 січня 1715 р. була скасована виборність полкової та сотеної старшини. З 1721 р. поступово була ліквідована виборність на посади генеральної старшини та полковників.

Переможне завершення Північної війни /1700 - 1721/ зміцнило міжнародне та внутрішнє становище Російської держави. Це дало можливість царизму ще більше обмежити право на самоуправління Гетьманщини. 16 травня 1722 р. замість резидентів та Малоросійського приказу була створена Малоросійська колегія з 6 офіцерів та прокурора. Вона знаходилась у Глухові. Були створені також Генеральна воєнна канцелярія та Генеральний військовий суд. Малоросійська колегія здійснювала нагляд за усіма адміністративними, судовими та фінансовими справами Лівобережної України. Після смерті І. Скоропадського царський уряд не дозволив вибори нового гетьмана. Указом Петра Т від 11 червня 1722 р. управління Гетьманщиною тимчасово передавалося наказному гетьману П. Полуботку та генеральній старшині. Але майже всі важливі питання вирішувалися тільки після узгодження з президентом Малоросійської колегії. Царський уряд контролював і місцеве самоврядування.

У полкові міста /Чернігів, Полтаву, Переяслав та ін./ призначалися царські коменданти. З 1723 р. козацьке військо перейшло у безпосереднє підпорядкування до князя М. Голіцина. Стали призначатися царські офіцери на посади козацьких полковників. Після смерті Петра І царський уряд вирішив відновити гетьманство на Лівобережній Україні. Вибори відбулися у 1727 р. під наглядом представника царського уряду. Гетьманом було обрано 73-річного миргородського полковника Данила Апостола. Малоросійська колегія була ліквідована. Але царський уряд повністю контролював діяльність нового гетьмана та його адміністрації.

Після смерті Д. Апостола /січень 1734 р./ влада на Лівобережній Україні перейшла до колегії, яка мала офіційну назву - "Правління гетьманського уряду", керівна роль в якій належала царському резиденту. У період "Правління гетьманського уряду" /1734 - 1750 рр./ Лівобережна Україна продовжувала зберігати свій адміністративно-військовий устрій. Одночасно ще більш посилювався контроль і втручання з боку царських урядовців у діяльність старшинської ад-

міністрації.

Після смерті Д. Апостола /січень 1734 р./ влада на Лівобережній Україні перейшла до колегії, яка мала офіційну назву "Правління гетьманського уряду"¹, керівна роль у якій належала царському резиденту. У період "Правління гетьманського уряду" /1734 - 1750 рр./ Лівобережна Україна продовжувала зберігати свій адміністративно-військовий устрій. Одночасно ще більш посилювався контроль і втручання з боку царських урядовців у діяльність старшинської адміністрації.

У I пол. XVIII ст. Правобережна Україна та західноукраїнські землі знаходились під гнітом іноземних держав. Правобережна Україна входила до складу Речі Посполитої і в адміністративному відношенні була розділена на 4 воєводства: Київське, Волинське, Подольське та Брацлавське. Західноукраїнські землі також захоплені Польщею були розділені на 2 воєводства: Руське та Белзьське. Народні маси України відчули жорстку феодальну експлуатацію. Багато зруйнувань принесли боротьба магнатських угруповань та тривалі війни. Шляхта Речі Посполитої, встановлюючи свою владу на цих землях, напшовхнулася на рішучий опір народних мас. Щоб зберігти селян як робочу силу і заселити пусті землі, пани змушені були послабити феодальний гніт. Перш за все почали з'являтися слободи на 5-6 років, застосовувалась натуральна або грошова рента. Для Правобережної України особливо характерним було зростання великих маєтків. Велике феодальне землеволодіння збільшувалося за рахунок відновлення прав на втрачені землі під час війни 1648 - 1654 рр.

Незважаючи на панування великого феодального землеволодіння мав місце певний прогрес у розвитку міст, промислів, торгівлі. Товарно-грошові відносини сприяли появі перших підприємств мануфактурного типу. В значній мірі розвитку края сприяли торгівельно-економічні зв'язки Правобережної України і західноукраїнських земель з Росією.

Лекція № 8. Україна у 2 пол. XVIII ст.

8.1. Ліквідація автономії України у складі Росії у 2 пол. XVIII ст.

У травні 1747 р. вийшов царський указ, який відновлював гетьманство на Україні. У березні 1750 р. в Глухові старшина за вказівкою царського уряду "обрала" гетьманом Лівобережної України Кирила Розумовського. З відновленням гетьманства сталися деякі зміни в структурі центральних органів управління. Головну роль тепер стала відігравати рада старшин, до складу якої увійшли, окрім гетьмана, члени Генеральної військової канцелярії та Генерального суду, а також полковники. Одночасно проводилась політика обмеження гетьманської влади. У березні 1745 р. гетьману був призначен царський радник.

Царизм контролював фінансові справи Лівобережної України: гетьман був зобов'язаний надсилати до Петербурга детальні звіти про всі доходи та витрати. У 1756 р. Лівобережна Україна та гетьман були підпорядковані російському

Сенату. Таким чином, царський уряд намагався уніфікувати форми управління на Україні. Свого завершення ця політика мала у роки правління Катерина II. 10 листопада 1764 р. замість гетьманства для управління Лівобережною Україною була знову відновлена у своїх правах Малоросійська

колегія. Президентом цієї колегії та генерал-губернатором Лівобережної України було призначено графа П. Рум'янцева. Окрім президента до складу Малоросійської колегії увійшли 4 російських урядовця та 4 представника української генеральної старшини.

Значні зміни були внесені в адміністративну структуру Слобідської України. У 1765 р. на території 5 слобідських полків була створена Слобідсько-Українська губернія. Губернія складалася з 5 провінцій. Слобідські козацькі полки були розпущені. Замість них були створені регулярні гусарські полки.

У 1780-х роках сталися нові зміни в адміністративному та військовому устрої Лівобережної та Слобідської України. За царським указом від 16 вересня 1781 р. Лівобережна Україна була поділена на 3 намісництва - Київське, Чернігівське та Новгород-Сіверське. Ще раніше, у грудні 1780 р. була ліквідована Слобідсько-Українська губернія і замість неї створено Харківське намісництво. Місцеве управління стало діяти на основі загальноросійського законодавства.

Корінні зміни сталися з лівобережним козацьким військом. 28 червня 1783 р. указом Військової колегії про реорганізацію лівобережних полків було створено 10 регулярних уланських полків.

Вони існували за рахунок податків з українських селян та козаків. У 1784 р. ці полки були перейменовані на карабінерні. У 1797 р. пройшов перший набір рекрутів з лівобережних козаків до російської армії /по 3 рекрути з 500 чоловік/. Так царизм остаточно ліквідував традиційний військовий устрій на Лівобережній Україні.

Після підписання Кючук-Карнарджийського миру між Росією та Туреччиною у 1774 р. та проголошення незалежності Кримського ханства. Запорізька Січ фактично втратила для Росії своє військове значення. В соціально-економічному та політичному відношенні Запорізька Січ для Росії теж ставала все більш небезпечною. Тому 23 квітня 1775 р. було прийнято рішення ліквідувати Запорізьку Січ. Побойуючись збройного опору, царський уряд вирішив здійснити це раптово та великими силами. У проведенні операції приймали участь понад 38 російських полків. Старшина та заможні козаки примусили козаків не чинити опір. Таким чином у 1775 р. Запорізька Січ була ліквідована остаточно. Так, наприкінці XVIII ст. сталася ліквідація автономії України у складі Росії.

8.2. Три поділи Польщі. Завершення розподілу українських земель між Росією та Австрією.

До 1793-1795 рр. Правобережна Україна залишалася у складі Речі Посполитої. Населення Правобережної України терпіло тяжкий соціальний та національно-релігійний гніт. Рішенням польського сейму в 1768 р. католицька церква була проголошена панівною, перехід в іншу віру розглядався як карний злочин. Активізувала свою діяльність і верхівка уніатської церкви. За рішенням Варшавського церковного конгресу 1776 р. православне населення мало сплачувати спеціальний податок. Викладання в школах проводилося виключно польською мовою. Не визнавалися як і раніше українська культура та мова.

Така політика посилювала прагнення народних мас приєднати Правобережну Україну до Росії.

У II-й пол. XVIII ст. Річ Посполиту охопила глибока економічна та політична криза. Росія, Пруссія та Австрія розпочали між собою боротьбу за сфери впливу в Польщі. Ці держави вступили у союз проти революційної Франції. Але придушити революцію у Франції вони не змогли, тому всі сили кинули проти Польщі.

У травні 1792 р. царська армія увійшла на територію Правобережної України. Польсько-шляхетські війська майже не здійснили ніякого опору. Магнати і шляхта втікали до Варшави. Українські селяни зустрічали російських солдат як своїх визволителів. Так, якщо внаслідок першого поділу Польщі у 1772 р. майже всю територію Руського, Белзького, Волинського та Подільського воєводства захопила Австрія, то 12 січня 1793 р. Росія та Пруссія підписали конвенцію про другий поділ Польщі. 27 березня 1793 р. вийшов царський маніфест, у якому проголошувалося про включення Правобережної України до складу Росії. Тепер майже вся Білорусія та Україна входили до складу Росії.

У 1794 р. в Польщі почалося визвольне повстання під керівництвом

Т Костюшко. Уряд Катерини II, занепокоєний цими подіями та загостренням відносин з Туреччиною та Пруссією, пішов на зближення з Австрією. 23 грудня

1794 р. царський уряд уклав тайну угоду з Австрією про новий поділ Польщі. У жовтні 1795 р. до цієї угоди приєдналася і Пруссія. Внаслідок третього поділу Польщі Австрія захопила територію Малої Польщі, Пруссія - Велику Польщу, до складу Росії увійшли Західна Волинь, Західна Білорусія та Литва.

Таким чином, внаслідок трьох поділів - 1772, 1793 і 1795 рр. - польсько-литовська держава перестала існувати. Левова частка, тобто 62 % території та 45 % населення колишньої Речі Посполитої, дісталася Росії, 18 % землі та 32 % населення - Австрії, відповідно 20 % і 23 % відійшли до Пруссії. Ці радикальні зміни на політичній карті Східної Європи прямо позначилися на українцях. У 1772 р. українці Галичини та Буковини потрапили під Австрійське панування. У 1795 р. все Правобережжя відійшло до Російської імперії.

Лекція №9. Україна у складі Російської імперії в I пол. XIX ст.

9.1. Соціально-економічний розвиток України

У I пол. XIX ст. Україна у складі Російської імперії була розділена на 9 губерній. Лівобережна Україна - Чернігівська, Полтавська та Харківська губернії; Правобережна Україна - Київська, Волинська та Подільська губернії; Південь України - Катеринославська, Херсонська та Таврійська губернії.

Поміщики України мали понад 70 % всієї землі та близько 60 % загальної кількості селян. На Україні існували кріпосні селяни, а також державні селяни. До державних селян належали і українські козаки. Державні селяни були особисто вільними, користувалися державними землями, за що сплачували державі феодалну грошову ренту. На Лівобережній Україні державних селян було - 50 %, на Правобережній - 13 %, на Півдні України - 37%.

У I пол. XIX ст. в усіх сферах економічного життя йшов процес розвитку товарно-грошових відносин. Суспільний поділ праці стимулював збільшення міського населення. Сільське господарство починає поступово розвиватися по капіталістичному шляху, набуває риси торгівельного, підприємницького характеру, збільшується товарність, поглиблюється галузева спеціалізація. В таких умовах господарства поміщиків та селян намагалися розвивати товарне землеробство та тваринництво. Швидше перехід до товарного виробництва відбувся у господарствах поміщиків Південної та Правобережної України, де були великі господарства. Швидше у товарне виробництво втягувалися державні селяни, які сплачували грошову ренту, а також кріпаки, що сплачували оброк. Грошова рента була важливим стимулятором розвитку товарного господарства. Поруч з виробництвом товарного зерна збільшуються посівні площі під технічні культури, необхідні для промисловості. Мала місце вже певна спеціалізація районів по виробництву технічних культур.

Промисловість в період занепаду феодално-кріпосницької системи складалася з кустарного виробництва, вотчинних та капіталістичних мануфактур, перших фабрично-заводських підприємств. Капіталістичні підприємства поступово витискували кріпосну мануфактуру і відігравали все більшу роль у промисловому розвитку. На протязі I пол. XIX ст. мало місце кількісне зростання промислових підприємств. Розвивалися галузі з добути корисних копалин, з'явилися перші машинобудівні заводи, механічні та металообробні підприємства. З 1825 до 1861 р. кількість промислових підприємств на Україні збільшилася у 3,6 рази.

Процес занепаду феодално-кріпосницької системи, розвиток в її надрах капіталістичного укладу зумовили певні зміни у класовій структурі суспільства. Основні класи феодалної о суспільства розпадаються. З середовища дворян, селян, міщан та купців з'являються підприємці, та формується клас буржуазії. Одночасно з разорених селян, міських ремісників і т.і. формується клас найманих робітників. Цей процес був тривалим та складним.

Виникає диференціація селянства. З'являються - заможне селянство, середнє селянство та бідне селянство /армія найманої робочої сили/. Селянам дозволялося: купувати незаселені землі у приватну власність, вести торгівлю з

іноземними країнами та на ярмарках, мати у власності підприємства. Цим скористалися перш за все заможні селяни. Так формувалася українська буржуазія - з середовища купців, капіталізованих поміщиків, міщан та заможних селян.

9.2.Суспільно-політичний рух на Україні в I пол. XIX ст.

Занепад та криза феодально-кріпосницької системи зумовили значний підйом суспільної думки. Суспільно-політичний рух, спрямований проти самодержавства та кріпосництва був визвольним і за змістом революційним. Основна маса його діячів вишла з середовища дворян. Тому I період - дворянський з 1825 - 1861рр.

У березні 1821р. була створена політична організація, яка склалася з двох товариств - Північного та Південного з центрами у Петербурзі та Тульчині. На Україні Південне товариство обрало Директорію /П. Пестель, П. Юншевський, Н. Муравйов/. Поруч з Південним товариством, але незалежно від нього, на Україні діяло Товариство об'єднаних слов'ян, яке виникло у 1823р. у м. Повоград-Волинському. Його засновниками були Петро та Андрій Борисови та Юліан Люблінський. Програма товариства передбачала об'єднання слов'янських народів у федеративну республіку, ліквідацію самодержавства, кріпацтва, станової нерівності. Восени 1825р. сталося об'єднання двох товариств в одну організацію. Активізувався на Україні і національний рух, пов'язаний з процесом формування нації. На Україні виникло і діяло Малоросійське-товариство /1821-1825рр./ на чолі якого стояв

В. Лукашевич. Мета - досягнення незалежності України.

Кирило-Мефодієвське товариство діяло у 1846-1847рр.

Організаторами товариства виступили М. Костомаров, М. Гулак, В.Білоозерський. У діяльності товариства приймав участь Т. Шевченко. Головними своїми завданнями товариство вважало: ліквідацію самодержавства, скасування кріпацтва, скасування станового ладу, національне визволення слов'янських народів, об'єднання їх в республіканську федерацію. Царський уряд розкрив та знищив товариство, але його діяльність стала кульмінацією національно- визвольного руху 40-х років в XIXст.

Лекція № 10.

Західноукраїнські землі у складі Австрійської імперії в I пол. XIXст.

10.1.Соціально-економічне та політичне становище західноукраїнських земель.

У першій половині XIXст. Західноукраїнські землі перебували під владою Австрійської монархії. Східна Галичина, захоплена Австрією навсідок першого поділу Польщі у 1772р. і населена в основному українцями, разом з Буковиною, Що перейшла від Туреччини до Австрії в 1774р., була об'єднана з Західною Галичиною, де переважали поляки, в "королівство Галичини і Лодомерії". У

складі Австрійського монархії під владою Угорського королівства ще з XVII ст. перебувало Закарпаття. Австрійська монархія на початку XIX ст. Була однією з найвідсталіших в Європі. Спираючись на місцеву верхівку, австрійська бюрократія надавала привілеї й переваги у Східній Галичині польським шляхтичам і магнатам, на Буковині - румунським, а в Закарпатті - Угорським феодалам і з їх допомогою посилювала соціальне й національне гноблення українського народу. Австрійський абсолютизм намагався денаціоналізувати, асимілювати західноукраїнське населення, припинити розвиток української мови й культури. Разом з цим польські шляхтичі прагнули колонізувати українців Галичини, румунські феодали намагались румунізувати українське населення. Буковини, а угорські поміщики проводили в Закарпатті політику мадяризації.

Австрійський абсолютизм, відображаючи інтереси феодалів, намагався зберегти непорушним феодально-кріпосницький лад і стримував буржуазний розвиток країни, але припинити його не міг. Забезпечуючи необмежене панування феодалів і памагаючись перетворити західноукраїнські землі в ринок збуту й джерело сировини, в аграріосировинний придаток західній провінції, уряд галузував тут розвиток економіки і передусім, промисловості. Промисловість по-старому перебувала тут на стадії мануфактури й дрібного ремесла. Більшість мануфактур була власністю поміщиків і розміщувалася в селах. Через це переважна частина міст мала аграрний характер, мало чим відрізнялася від січі. У такому ж стані перебувала і промисловість у Закарпатті, а в Північній Буковині вона була ще більш відсталою. Не витримуючи конкуренції з фабрично-заводською промисловістю західних провінцій, багато галузей мануфактурного виробництва стали деградувати, занепадати /текстильна, шкіряна, залізнична, ливарна та ін./. Слабо розвинутою була торгівля, ввозилося в Галичину товарів на суму десять раз більше, ніж вивозилося.

Основною галуззю економіки залишалося сільське господарство, яке через існування кріпацтва теж перебувало в стані занепаду. Величезна кількість найкращих земель належала поміщикам, державі, церкві. Поміщики зменшували селянські наділи. Одночасно збільшувалися повинності, що їх виконували селяни - панщина, данники, чи інші на користь поміщиків і повинності на користь держави. Жорстока кріпосницька експлуатація поєднувалася з небаченими насильствами й сваволею поміщиків та адміністрації маєтків. Вони могли забирати в селян землю, ув'язнювати, заковувати в кайдани, бити селян. Прогресуюче малоземелля селян, рутинна техніка, відсталі форми господарювання, тяжкий кріпосницький гніт вели до деградації селянських господарств, до злиднів, голоду й вимирання селян.

10.2. Революційні події на західноукраїнських землях у 1848-1849рр. та їх значення.

На середину XIX ст. в ряді країн Європи нарісав революційний рух, спрямований проти феодальних відносин і абсолютних монархій. 24 лютого 1848р. спалахнуло повстання в Парижі, король Луї Філіпп був скинутий з трону, Франція стала республікою. Швидко революція перекинулася і в Австрійську монархію. 13 березня 1848р. почалося повстання у Відні, 15 березня - у Будапешті. Уряд Маттерніха було повалено, імператор Фердинанд змушений був проголосити Конституцію, пообіцяти буржуазно-демократичні свободи

й дозволити створювати національну гвардію. В Будапешті виник окремий угорський уряд. Звістки про революцію у Відні й Будапешті вже 18 березня 1848р. донеслися до Галичини, Буковини та Закарпаття. Революційні події дісталися до Галичини, Буковини та Закарпаття. Революційні події дістали цілковите схвалення й бурхливу підтримку широких кіл місцевого населення - поляків, українців, румун, угорців, німців. У багатьох містах відбувалися масові народні демонстрації. Незабаром були звільнені політичні в'язні: почалося формування національної гвардії. Велике збудження революція викликала серед селянства. З'явилася пряма загроза масового селянського повстання. Щоб йому запобігти, Фердинанд 17 квітня 1848р. підписав указ про скасування в Галичині з 15 травня 1848р. панщини. Під натиском масових селянських рухів на Буковині, австрійський уряд 9 серпня 1848р. поширив дію указу на Буковину, починаючи з 1 вересня. На Закарпатті ще 27 березня 1848р. було оголошено закон угорського сейму, від 18 березня 1848р. про скасування кріпацтва та феодалських повинностей.

Революція викликала, крім загострення соціальних суперечностей, і пожвавлення національно-визвольних рухів. Українські трудящі брали участь у революційних подіях спільно з поляками й представниками інших народів.

Але польські, румунські, угорські поміщики й буржуазія, займаючи великодержавні позиції, не визнавали українського народу за окремий народ і ігнорували його національні інтереси. На таких, зокрема, великодержавних позиціях стояли лідери польської Центральної Ради народової, створеної 13 квітня 1848р. у Львові. Ставши керівним органом польського національно-визвольного руху в Галичині, Рада народова виступила за відновлення Польщі в межах 1772р. у формі польської провінції у складі Австрії з включенням до неї Правобережної й Західної України, чим відштовхнула від себе українське населення.

Українська інтелігенція й уніатське духовництво для керівництва політичними і національним рухом українського населення 2 травня 1848р. у Львові створили політичну організацію - Головну руську раду. Вона вимогала ввести в школах Східної Галичини навчання українською мовою, дозволити українцям займати всі державні посади, уніатське духовництво зрівняти в правах із католицьким, Західну /польську/ і Східну (українську) Галичину поділити на дві окремі адміністративні одиниці.

Із метою підпорядкування українського національно-визвольного руху своєму впливові польські шляхетсько-буржуазні кола, очолювані Радою народовою. 23 травня 1848р. у Львові створили пропольську організацію "Руський собор", що мав протистояти Головній руській раді. "Руський собор" закликав до співробітництва з Австрійською монархією, засуджував антипоміщицькі виступи селян, не визнавав існування українського народу, протидіяв поділу Галичини на дві адміністративні одиниці, він не користувався впливом серед українського населення.

Хоч революція 1848-1849рр. В Австрії не була до кінця послідовною, вона завдала серйозного удару по феодалських відносинах, серйозного розмаху набув національно-визвольний рух зростала національна самосвідомість західноукраїнського населення.

Лекція № 11. Україна в 2 пол. XIX ст.

11.1. Реформа 1861 р. та особливості її проведення в Україні

Вирішальним у проведенні реформ були економічні чинники. Кріпацька праця за всієї своєї дешевизни була настільки малоякісною, що не виправдовувала себе економічно. До того ж небачена конкуренція і власна безгосподарність перетворила багатьох землевласників на боржників. У 1848 р. більш як 2/3 землевласників на Україні мали великі борги. Унаслідок цього ще задовго до впровадження реформ кріпацтво стало занепадати. Якщо у 1811 р. з усіх селян Російської імперії 58 % були кріпаками, то до 1860 р. вже 44 %.

Селянські заворушення створили "революційну ситуацію", яка перелякала царя і дворян, змусивши їх до поступок. Лише на Україні між 1856 та 1860 рр. Мали місце 276 заворушень, у яких взяло участь близько 160 тис. селян.

Причинами реформ стало також прагнення царизму модернізувати армію та подолати відставання від Заходу. Поразка Росії у Кримській війні була вирішальним поштовхом, котрий змусив царизм визнати потребу негайних реформ.

19 лютого 1861 р. Олександр II видав маніфест, що скасовував кріпосне право. Сам акт звільнення ліквідував залежність селян від поміщиків. Але перетворивши колишніх кріпаків на громадян, він не приніс їм повної рівності. Звільнені селяни повинні були сплачувати викупні платежі. Вони передавалися під юрисдикцію спеціальних судів, що за невеликі провини мали право піддавати їх телесним покаранням.

Реформа дозволяла поміщикам лишати 50 % землі для власного користування, а решту розподіляти між їхніми колишніми кріпаками. При цьому селян зобов'язували заплатити за свої наділи. Оскільки грошей у селян не було, передбачалося, що уряд виплатить поміщикам 80 % вартості земель у формі казенних облігацій, а селяни в свою чергу зобов'язувалися виплачувати урядові цю суму разом із процентами протягом 49 років. Решту вартості селяни мали виплачувати безпосередньо поміщикові або грошми, або домовившись відробити на нього. Після реформи селяни мали в своєму розпорядженні менше землі, ніж до 1861 р. На Півночі вони втратили близько 10 % своїх колишніх наділів. На Лівобережжі та Південній Україні їхні землі зменшилися майже на 30 %.

Особливо нажилися на реформі поміщики України. Вдаючись до різноманітних хитрощів під час розподілу земель, вони привласнювали собі ліси, луки та водойми, що раніше вважалися загальною власністю. Собі вони завжди лишали найродючіші землі, а гірші продавали за підвищеними цінами. На Україні точилася найгостріша боротьба за землю. Внаслідок цього селяни України потерпіли від реформи набагато більше, ніж селяни Росії. Виняток становило Правобережжя. Серйозно сумніваючись у відданості польської шляхти цього регіону, уряд намагався привернути на свій бік українських селян і роздавав їм наділи на 18 % більші, ніж вони мали до 1861 р. Але виграючи на величині наділів, колишні кріпаки втрачали на дуже завищених цінах, які вони мушили платити за землю.

Інша особливість реформ на Україні зумовлювалася формами землеволодіння. У Росії, де понад 95 % селян жили общинами, документ на щойно на-

буті землі був у колективній власності, а плата за них входила в обов'язок общини. Але на Україні общинні володіння були рідкістю. Понад 80 % селян Правобережжя й майже 70 % Лівобережжя вели одноосібне господарство. Відтак більшість українських селянських сімей отримували індивідуальне право на землю й несли особисту відповідальність за сплату боргу за неї. Така ситуація сприяла зміцненню й без того розвиненої прив'язаності до приватної власності, що відрізняла українських селян від російських.

Слід пам'ятати, що не всі селяни були кріпаками. Приблизно 50 % становили державні селяни. Реформа 1861 р. і закон 1866 р. звільняли державних селян швидше і на умовах сприятливіших, ніж для кріпаків. Разом із свободою вони отримували більші наділи, плата за які була нижчою порівняно з того, що вносили кріпаки.

Взагалі селян і особливо колишніх кріпаків реформа розчарувала. По селах прокотилася хвиля заворушень, але їх завжди швидко придушували.

11.2.Промисловий переворот і становлення капіталізму в Україні.

З II пол. 60-х років XIX ст. починається швидке зростання фаб рицько-заводської промисловості, котра поглинає дрібнотоварне і мануфактурне виробництво. Царський уряд змушений був сприяти капіталістичному прогресу країни. Він проголосив протекціоністську політику, яка мала прогресивне значення, бо сприяла розвитку вітчизняної промисловості. Царський уряд також забезпечував великим капіталістам високі прибутки і шляхом казенних замовлень за підвищеними цінами на виробництво металу, озброєння, паровозів, вагонів та іншої продукції. Він надавав їм пільги, вигідні кредити, субсидії, платив премії, головним чином за рахунок коштів, які він стягував з трудящих шляхом прямих і непрямих податків.

У 70-90-ті роки XIX ст. у Росії та в Україні особливо інтенсивно велося залізничне будівництво. Одночасно з залізничним будівництвом розвивався й водяний річковий та морський транспорт, розширювалося пароплавство.

Почала швидко розвиватися і вугільна промисловість. Уже в 70-х роках стали виникати, за участю іноземних капіталів, акціонерні товариства, що будували нові великі кам'яновугільні копальні. Видобуток вугілля в Донбасі збільшувався. Якщо у 1860 р. у Донбасі було видобуто 6 млн. пудів вугілля, то у 1900 р. - 690 млн. пудів, що становило 70 % загальноросійського видобутку.

Швидко зростали видобуток залізної руди, виплавка чавуну і виробництво сталі та заліза в Донбасі, Подніпров'ї та Криворіжжі. Всього на кінець XIX ст. в Україні працювало 17 великих металургійних заводів, заснованих на вільнонайманій праці, паровій енергетиці і використанні кам'яного вугілля. У 1900 р. Південь України дав 92 млн. пуд. чавуну - 52 % загальноросійської виплавки чавуну та 59 млн. пудів сталі й заліза, що становило 44 % всього виробництва. Україна перетворилася на головну вугільно-металургійну базу всієї Російської держави.

В Україні найбільшого розмаху набуло сільськогосподарське машинобудування, яке мало всеросійське значення. У 1900р. тут діяло 65 підприємств, які переважно належали іноземним капіталістам. З кінця XIXст. Розвивається транспортне машинобудування, заводи України починають випускати паровози, морські й річкові судна.

Розвиток капіталізму зумовлював подальше зростання класу буржуазії та

пролетаріату в Україні. Однією з характерних рис пролетаріату України була його висока концентрація на великих підприємствах та багатонаціональний склад. Джерелами формування буржуазії були різні групи населення: промисловці, купці, дрібні товаровиробники, поміщики, заможні селяни. З цих груп населення на кінець XIX ст. в Україні і сформувався клас буржуазії. Характерною рисою буржуазії в Україні було те, що вона також була багатонаціональною.

Зміст

1. Лекція № 1. Вступ	2
1.1. Предмет і методи вивчення курсу "Історія України".....	2
1.2. Основи періодизації історії України.....	2
1.3. Основи джерела та історіографія вивчення історії України.....	3
2. Лекція №2. Праісторія	4
2.1. Передісторія українських земель.....	4
2.2. Кіммерійці, скіфи і сармати у степах України.....	4
2.3. Античні міста-держави Північного Причорномор'я.....	5
3. Лекція №3. Київська Русь.....	6
3.1. Політичний устрій Київської Русі у IX-X ст.....	6
3.2. Соціально-економічні відносини в Київській Русі.....	6
3.3. Основні напрямки зовнішньої політики Київської Русі. Прийняття християнства.	7
4. Лекція №4. Феодальна роздробленість Київської Русі.....	8
4.1. Причини феодальної роздробленості Русі.....	8
4.2. Галицько-Волинське князівство.....	8
4.3. Боротьба Русі проти монголо-татарської навали	9
5. Лекція № 5. Литовсько-польська доба української історії.....	9
5.1. Захоплення українських земель сусідніми державами.....	9
5.2. Соціально-економічний розвиток та політичне становище українських земель у складі Великого Литовського князівства.....	10
5.3. Литовсько-польські унії та їх наслідки для українських	

земель.....	11
6.Лекція №6.Козаччина /XV-1пол.XVII ст./.....	12
6.1.Походження козацтва.....	12
6.2.Козацько - селянські повстанн.....	13
7.Лекція № 7.Визвольна війна українського народу 1648-1654рр.....	14
7.1.Передумови та причини народного повстання 1648р.....	14
7.2.Основні цілі війни та характер бойових дій.....	16
7.3.Переяславська угода 1654р. та її оцінка в літературі.....	16
8.Лекція № 8. Україна у 2 пол. XVIII ст.	18
8.1.Ліквідація автономії України у складі Росії у 2 пол. XVIII ст.....	18
8.2.Три поділи Польщі. Завершення розподілу українських земель між Росією та Австрією.....	19
9.Лекція №9. Україна у складі Російської імперії в I пол. XIX ст.....	21
9.1.Соціально-економічний розвиток України.....	21
9.2.Суспільно-політичний рух на Україні в I пол. XIXст.....	22
10.Лекція № 10.Західноукраїнські землі у складі Австрійської імперії в I пол...XIX.ст.....	22
10.1.Соціально-економічне та політичне становище західноукраїнськиз земель.....	22
10.2. Революційні події на західноукраїнських землях у 1848- 1849рр.та їх значення.....	23
11.Лекція № 11. Україна в II пол. XIXст.....	25
11.1.Реформа 1861 р. та особливості її проведення в Україні.....	25
11.2.Промисловий переворот і становлення капіталізму в	

Література

Субтельний О. Україна. Історія - К., 1992.

Крип'ятевич І. П. Історія України - К., 2006. Історія України: Курс лекцій: У 2 кн. Кн.1 - К. Либідь, 2006. Історія України: Курс лекцій: У 2 кн. Кн.2 - К. Либідь, 2006.

Рибалка І. К. Історія України ч.І - Х., 2004.

Рибалка І. К. Історія України ч.2 - Х., 2002.

Історія України/ Керівник авт. кол. І.О. Зайцев. - Л., 2005.

Історія України/ В.Ф. Верстюк, О.В. Гарань, І. О. Гуржій та ін. - К., 2004

Історія України: конспект лекцій для здобувачів освітньо-кваліфікаційного рівня молодший спеціаліст всіх спеціальностей, денної форми навчання

Комп'ютерний набір і верстка: С.В. Домальчук

Редактор: С.В. Домальчук

Підп. до друку _____ 2019 р. Формат А4.
Папір офіс. Гарн. Таймс. Умов. друк. арк. 3,5
Обл. вид. арк. 3,4. Тираж 15 прим.

Інформаційно-видавничий відділ
Луцького національного технічного університету
43018, м. Луцьк, вул. Львівська, 75
Друк – ІВВ Луцького НТУ

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЛЮБЕШІВСЬКИЙ ТЕХНІЧНИЙ КОЛЕДЖ ЛУЦЬКОГО НТУ

ІСТОРІЯ УКРАЇНИ

Конспект лекцій

для здобувачів освітньо-кваліфікаційного рівня молодший спеціаліст
всіх спеціальностей, денної форми навчання

Любешів 2020

УДК 94 (477)(07)

I - 90

До друку

Голова навчально-методичної ради Луцького НТУ _____ О. М. Ляшенко

Електронна копія друкованого видання передана для внесення в репозитарій
Луцького НТУ

Директор бібліотеки _____ С.С. Бакуменко

Затверджено навчально-методичною радою Луцького НТУ,
протокол № _____ від « _____ » _____ 2020 р.

Рекомендовано до видання методичною радою Любешівського технічного
коледжу Луцького НТУ, протокол № _____ від « _____ » _____ 2020 р.
Голова методичної ради _____ Герасимик-Чернова Т.П.

Розглянуто і схвалено на засіданні циклової комісії гуманітарних та
соціальних дисциплін Любешівського технічного коледжу Луцького НТУ,
протокол № _____ від « _____ » _____ 2020 р.

Голова циклової методичної комісії _____ Кравчик Л.М.

Укладач: _____ С.В. Домальчук, викладач вищої категорії

Рецензент: _____

Відповідальний за випуск: _____ Кравчик Л.М., викладач вищої
категорії, голова циклової методичної комісії викладачів гуманітарних та
соціальних дисциплін.

Історія України [Текст]: конспект лекцій для здобувачів освітньо-
кваліфікаційного рівня молодший спеціаліст всіх спеціальностей, денної
форми навчання / уклад. С.В. Домальчук. – Любешів: Любешівський
технічний коледж Луцького НТУ, 2020. – 76 с.

Методичне видання складене відповідно до діючої програми курсу «Історія
України» з метою вивчення та засвоєння основних розділів дисципліни,
містить перелік рекомендованої літератури до кожної з тем.

© С.В. Домальчук., 2020

Зміст

1.Тема 10 – 11. Україна на початку ХХ ст., та в роки І світової війни	
1.1 Суспільно-політичний і національний рух в Україні на початку ХХ ст...	4
1.2 Революція 1905 -1907 рр. та Україна.....	6
1.3Трагедія Першої світової війни.....	8
2.Тема 12. Українська державність в 1917-1921 рр.	
2.1Лютнева революція 1917 р. в Росії та утворення Центральної Ради. Універсали Центральної Ради та їх історичне значення.....	11
2.2 Україно-більшовицька війна. Брест-Литовський мирний договір та його значення для України.....	12
2.3 Конституція УНР 1918 р. і падіння Центральної Ради.....	15
2.4 Гетьман П. Скоропадського: здобутки та прорахунки.....	16
2.5 Доба Директорії.....	18
2.6 Західноукраїнська Народна Республіка.....	20
3.Тема 13. Міжвоєнний період історії українського народу (1921–1939 рр.)	
3.1Голод 1921 - 1923 рр. як результат політики „воєнного комунізму" та Громадянської війни.....	22
3.2 Утворення СРСР:місце та роль України в цьому державному утворенні.....	25
3.3Політика „коренізації", її особливості й наслідки на українських Землях.....	27
3.4Утвердження антинародного колгоспного ладу в Україні та голодомор 1932-1933 рр.....	29
3.5 Україна в умовах великого терору.....	31
4.Тема 14. Україна в Другій світовій війні та в перші повоєнні роки.	
4.1 Початок Другої світової війни і Україна.....	34
4.2 Українські землі в умовах окупації Німеччиною. Рух Опору.....	38
4.3Звільнення України від німецько-фашистських загарбників. Воз'єднання українських земель.....	41
4.4 Післявоєнна відбудова та нова хвиля масових репресій другої половини 40-х-початку 50-х років в Україні.....	44
4.5Голод 1946-1947рр. в Україні.....	47
5.Тема 15. Суспільний розвиток України у повоєнний період (50 – 80рр.)	
5.1 Спроба здійснення нової політики (середина 50-х-перша половина 60-х років).....	49
5.2 Наростання кризових явищ у соціально-економічному, політичному і культурному житті (друга половина 60-х-середина 80-х років).....	53
5.3 Розгортання правозахисного і дисидентського руху.....	58
6.Тема 16. Україна в умовах незалежності	
6.1 Утвердження незалежності України 1991 - 1994 рр.....	61
6.2 Україна в період президентства Леоніда Кучми 1994-2004 рр.....	63
6.3 Помаранчева революція.....	67
6.4 Україна в період президентства Віктора Ющенка 2005-2010 рр.....	69
6.5 Особливості політичного розвитку України 2010-2013 рр.....	71

Тема 10 – 11. Україна на початку XX ст., та в роки I світової війни

План

1. Суспільно-політичний і національний рух в Україні на початку XX ст.

2. Революція 1905 -1907 рр. та Україна.

3. Трагедія Першої світової війни.

Початок XX ст.. в історії України характеризується загальним революційним піднесенням, що було викликане гострими класовими протиріччями, національним гнобленням, політичним безправ'ям населення. Ситуацію загострила загальноекономічна світова криза 1900-1903 рр., а в Російській імперії - і її поразка у війні 1904-1905 рр. з Японією.

Як в Наддніпрянській, так і в Західній Україні революційний настрій охопив усі кола суспільства:

- активувався робітничий рух, перейшовши від економічної до політичної боротьби;
- посилювався селянський рух, для придушення якого досить часто використовували війська;
- зросла активність студентської і учнівської молоді, яка протестувала проти обмежень її прав, виступала за соціальну справедливість;
- посилювався опозиційний рух ліберальної буржуазії, поміщиків, інтелігенції за проведення реформ.

У Наддніпрянській Україні центром опозиційної діяльності стали земства - органи місцевого самоврядування. Земці-ліберали вимагали надання політичних свобод, ліквідації кріпосницьких пережитків, скликання Установчих зборів для вироблення конституції.

В умовах загального революційного піднесення посилювався і національно-визвольний рух.

В Західній Україні національний рух розвивався в більш сприятливих умовах і мав значно більші здобутки, ніж у Наддніпрянщині. Тут активізувалася діяльність політичних партій. Діяли українські школи, культурно-освітні організації, видавалася українська література і преса (у 1914 р. товариство „Просвіта" мало 78 філій, 2944 читалень, курси для неписьменних тощо). Зростала кількість українських представників в Австро-Угорському парламенті та в крайових сеймах. Розгортали діяльність масові молодіжні спортивні організації „Сокіл", „Січ". Широкого розмаху набув кооперативний рух, спрямований на економічне відродження селянства тощо.

У Наддніпрянській Україні національно-визвольний рух насамперед проявився в процесі політизації українського руху, виникнення та зростання кількості національних партій. Ще в 1897 р. виникає **Українська загальна організація**, до якої увійшло близько 20 громад, значна кількість студентських гуртків і окремих діячів. У 1900 р. з ініціативи групи харківських активістів культурницького і студентського руху: Д. Антоновича, П. Андріївського, М. Русова, Л. Мацієвича, Б. Камінського та ін. була створена **Революційна українська партія (РУП)**. Фактично її

маніфестом стала виголошена М. Міхновським промова „Самостійна Україна", де було виразно сформульовано ідеали українського самостійництва на радикалістських засадах.

До РУП входили переважно студенти та учні середніх навчальних закладів. У Харкові, Києві, Полтаві, Чернігові та деяких інших містах вона мала місцеві осередки, що називалися „вільними громадами". З 1903 р. фактичним керівником РУП став М. Порш. Рупівці поширювали відозви, листівки, прокламації, в яких пропонували в основному мирні форми дії.

За умов наростаючого революційного руху РУП не могла довго проіснувати без змін. Вже досить швидко вона розкололася і дала початок трьом партіям.

У 1902 р. від РУП відкололася **Народна українська партія (НУП)** - організація націоналістичного напрямку, яку очолював М. Міхновський. З націоналістичних позицій під лозунгом „Україна для українців" партія виступала за утворення незалежної української держави (у формі демократичної республіки). Орієнтувалася на національну інтелігенцію. Після 1907 р. діяльність НУП занепала.

У грудні 1904 р. з РУП вийшла і створила **Українську соціал-демократичну спілку („Спілку")** група, яку очолював М. Меленевський. Вона займала марксистські позиції, прагнула виражати інтереси всіх робітників України незалежно від їх національності. Врешті, в 1905 р. „Спілка" влилася у меншовицьку фракцію РСДРП.

Члени РУП, які залишилися після виходу з неї „Спілки", у грудні 1905 р. на своєму з'їзді перейменували РУП в **Українську соціал-демократичну робітничу партію (УСДРП)**. Її лідерами стали В. Винниченко, С. Петлюра, М. Порш, Л. Юркевич та ін. УСДРП виступала за автономність України в складі Російської держави, проповідувала поділ соціал-демократичних партій за національною ознакою. Вона проголосила себе представником „українського пролетаріату".

Напередодні революції 1905 р. в Україні активізувалися ліберальні сили. У 1904 р. вони створили в Києві **Українську демократичну партію (УДП)**. Її лідерами були О. Лотоцький, Є. Тимченко, Є. Чикаленко. Восени 1904 р. окремі члени УДП, які вийшли з неї, поклали початок новій - **Українській радикальній партії (УРП)**. Її лідерами стали Б. Грінченко і С. Єфремов. Обидві партії виступали за конституційну монархію, земельні реформи, автономію України в складі Росії. Вже наступного року вони знов злилися в одну на цей раз **Українську демократично-радикальну партію (УДРП)**. Проте і ця партія проіснувала недовго і через деякий час самоліквідувалася. В 1908 р. здебільшого з колишніх членів УДРП був організований міжпартійний політичний блок українських ліберальних діячів відомий під назвою **Товариство українських поступовців (ТУП)**. Провідниками ТУП були Михайло Грушевський, Сергій Єфремов, Дмитро Дорошенко. Товариство одстоювало конституційно парламентський шлях боротьби за „українську справу". Ще одним проявом національно-визвольного руху стала активізація культурно-просвітницької діяльності

прогресивної української інтелігенції. Найбільш масовими її акціями на початку XX ст. було відкриття пам'ятника І.Котляревському у Полтаві в 1903 р., куди з'їхалися тисячі представників, у тому числі із Західної України, і де, не дивлячись на заборону, лунала українська мова, а також святкування у цьому ж році 35-річчя музичної діяльності композитора М.В. Лисенка.

Але національний рух у Наддніпрянській Україні в цілому не набрав масового характеру. У ньому брала участь в основному ліберальна і демократична інтелігенція, тоді як робітники і селяни вели боротьбу, перш за все за свої класові інтереси.

Українські партії були малочисельними, недостатньо згуртованими і організованими. У національному питанні всі вони, крім НУП, не йшли далі вимоги автономії України в складі Росії.

У Наддніпрянській Україні, на цей час вже значно зросійщений, більш масовими і впливовими були загальноросійські партії.

У Донбасі і деяких інших районах певний вплив мала **Російська соціал-демократична робітничка партія (РСДРП)**, яка виникла в 1898 р. та у 1903 р. розкололася на більшовиків і меншовиків. Вона стояла на позиціях ортодоксального марксизму, визнання керівної ролі пролетаріату в революції та диктатури пролетаріату. Партія діяла серед російських і зросійщених українських робітників.

На рубежі 1899-1900 рр. на основі поєднання народницьких ідей з марксизмом утворилася **Партія соціал істів-революціонерів (есери)**. Соціальну опору партії складало селянство, серед яких вона вела пропагандистську роботу.

В 1905 р. утворилися дві великих партії ліберально-буржуазного спрямування: **Конституційно-демократична (кадети)** і **„Союз 17 жовтня” (октябристи)**. Представники першої з них виступали за конституційну монархію з двопалатним парламентом, за свободу культурного розвитку для всіх національностей, а другої - за збереження царської влади, єдину і неподільну Росію.

Партія **„Союз російського народу”**, яка виникла в 1905 р. вважалася найвпливовішою серед реакційних партій (нараховувала 190 тис. членів). Вона стояла на позиціях націонал-шовінізму, проголошувала боротьбу з євреями та іншими національними меншинами.

Загальноросійські партії, за виключенням кадетів, які вимагали культурної автономії для національних окраїн імперії, не прагнули до вирішення національного питання.

Отже, початок XX ст. характеризувався економічною кризою і загостренням соціальних суперечностей, які стали причинами подальшої активізації суспільно-політичного і національного руху.

2. Революція 1905 -1907 рр. та Україна

Російсько-японська війна 1904 -1905 рр. і поразка в ній Росії у поєднанні з глибокою кризою і безправ'ям народу прискорили революційні події, які почалися з розстрілу у неділю 9 січня 1905 р. робітничої демонстрації у Санкт-Петербурзі. Революційна боротьба прокотилася по всій

країні, у тому числі і в Україні: 12 січня 1905 р. відбулися страйки робітників Київської фабрики металевих виробів №4, заводу Гретера і Криванека. Пізніше страйки поширилися на Катеринослав, Харків, Бердичів та інші міста України. Вимоги повалення самодержавства, запровадження 8-годинного робочого дня та інші підхопили сотні тисяч робітників, яких підтримало селянство (весною та влітку 1905 р. в Україні відбулося близько 1700 селянських виступів).

Революційний рух робітничого класу й селянства істотно вплинув на армію та флот. Майже два тижні - з 14 до 25 червня 1905 р. - тривало повстання на броненосці „Потьомкін”, де матроси - у переважній більшості українці - на чолі з Г. Вакуленчуком та П. Матюшенком захопили корабель. У листопаді 1905 р. у Севастополі відбулися збройні повстання на крейсері „Очаків”, броненосці „Св. Пантелеймон”, міноносці „Свирепий” та ін. Одним з керівників повстання був лейтенант П. Шмідт.

Загальноросійський політичний страйк змусив царя видати 17 жовтня 1905 р. маніфест, за яким народу надавалися окремі політичні свободи, а також обіцялося скликати законодавчу Думу. Слід зазначити, що цей маніфест багато в чому задовольнив буржуазію та буржуазні партії - російські, українські, єврейські. Проте протилежним було ставлення до нього переважної більшості робітників, селян, прогресивної інтелігенції, соціал-демократичних організацій. Вони не припиняли боротьбу з царизмом. Стали лунати заклики до збройного повстання. По всіх містах України розгорнулися маніфестації з вимогами знищення монархії. У відповідь не це почалися погроми революціонерів та євреїв. Найстрашніші погроми сталися в Одесі, Києві, Катеринославі, Донбасі.

У ряді міст України створювалися профспілки. До грудня 1905 р. вони з'явилися в усіх великих містах. Ще влітку 1905 р. почали виникати місцеві організації Всеросійської селянської спілки. В Україні було створено понад 120 сільських і волосних організацій спілки, 12 повітових і 7 губернських комітетів.

Значно посилювалися виступи проти царизму в армійських частинах. У деяких містах Росії, зокрема у Владивостоці, Ташкенті, Кронштадті, відбулися виступи солдатів і матросів. 18 листопада 1905 р. повстали сапери Києва на чолі з підпоручиком Б. Жаданівським. В Україні назрівало революційне повстання.

Під час революційної боротьби трудящих мас виникли такі організації, як Ради робітничих депутатів. Московська Рада робітничих депутатів під керівництвом більшовиків 7 грудня 1905 р. оголосила загальний політичний страйк, який 9 грудня переріс у збройне повстання. Російських робітників підтримали пролетарі Харкова, Києва, Катеринослава, Одеси. У Горлівці та Олександрівську робітники вийшли на збройне повстання. Грудневе повстання стало апогеєм першої революції в Росії. Однак всі ці виступи не переросли в загальне збройне повстання. Після їх придушення революція пішла на спад.

Ще майже два роки тривали робітничі, селянські та студентські виступи. Хоча вони вже не мали великого розмаху. Свідченням цього є те, що загалом у Росії кількість страйкарів у 1906 р. перевищувала 1 млн., а в 1907 - 740 тис, в українських губерніях - відповідно понад 100 і близько 55 тис.

В Україні революція носила і національно-визвольний характер, оскільки національне питання було на передньому плані боротьби.

Національний рух в період революції мав значні здобутки. Так, після Маніфесту 17 жовтня з'явилася легальна українська преса. Всього в 1905-1907 рр. виходило 24 періодичні видання.

Активізації суспільно-політичного життя під впливом революційних подій сприяли відомі діячі української культури Б. Грінченко, Леся Українка, П. Мирний, М. Коцюбинський та інші. Культурно-просвітницьку роботу посилили в цей час організації „Просвіти“, які в 1905 - 1907 рр. створюються в Києві, Одесі, Чернігові та інших містах. Відкривалися українські школи, здійснювалися спроби викладання українською мовою в університетах.

Активну діяльність розгорнула **Українська думська громада**, яка об'єднувала понад 40 депутатів-українців у I та II Державних думах. Вона вимагала автономії для України, вільного розвитку української мови та культури. Для допомоги в роботі думської громади до Петербургу зі Львова переїхав М. Грушевський. За його участю було налагоджено видання журналу „Український вісник“, а пізніше - газети „Рідна справа“ (Вісті з Думи).

Підсумовуючи можна зазначити, що незважаючи на поразку, революція 1905-1907 рр. сприяла піднесенню й утвердженню національної самосвідомості українського народу.

3. Трагедія Першої світової війни

1 серпня 1914 р. спалахнула Перша світова війна, в якій взяли участь 38 з 59 держав світу (3/4 населення земної кулі), було мобілізовано 65 млн. солдатів, з яких 10 млн. загинуло і понад 20 млн. поранено. Ворогуючі сторони переслідували одну мету; загарбання чужих територій, встановлення контролю за джерелами сировини та ринками збуту, боротьбу проти національно-визвольних та соціальних рухів тощо.

Українці були змушені брати участь у цій війні з обох сторін і, не маючи своєї держави, захищати чужі інтереси (понад 3,5 млн. українців було в російській армії і 250 тис. в австро-угорській). До них слід додати 2,5 тис. українських січових стрільців, загони яких були сформовані у 1913 р. у Львові на основі молодіжних військових організацій „Січові стрільці“, „Січові стрільці II“, „Стрілецький курінь“ при товаристві „Сокіл“. На початку війни в Галичині було 96 таких загонів.

У стратегічних планах воюючих сторін українські землі займали істотне місце. Росія готувалася загарбати Галичину, Буковину і Закарпаття. Австро-Угорщина прагнула приєднати Волинь і Поділля. Німеччина мала на меті взяти під свій протекторат найбагатшу країну Європи.

Війна розколола українські політичні сили і, тим самим, ослабила український рух.

У ставленні до війни українські партії зайняли різні позиції.

Партії Західної України активно підтримували уряд Австро-Угорщини у війні з Росією, сподіваючись, що у разі поразки Росії держави-переможці допоможуть українцям створити самостійну державу.

Уже в перший день війни - 1 серпня 1914 р. - вони об'єдналися в **Головну Українську Раду (ГУР)** з метою мобілізувати сили українців для війни з Росією, при цьому, москвофіли-емігранти утворили в Києві „Карпатськоруський визвольний комітет“, який закликав українців Галичини зустрічати російську армію хресними ходами.

Партії Наддніпрянської України поставилися до війни неоднозначно. Більшість українських партій, в т.ч. частина УСДРП на чолі з С.Петлюрою, керівництво ТУП підтримали Росію у війні. В той же час, частина ТУП (його Київська рада) пропонувала українцям дотримуватися у війні нейтралітету. Частина УСДРП на чолі з В.Винниченком засудила війну й виступила за поразку Росії, але невдовзі він віддав перевагу співробітництву з русофілами, рупором яких був журнал «Украинская жизнь», що виходив у Москві за редакцією С. Петлюри.

Найбільш вороже настроєні щодо Росії соціалісти (УСДРП, «Спілка») емігрували до Західної України і створили у Львові 4 серпня 1914 р. **Союз Визволення України (СВУ)**. Серед них - В. Дорошенко, Д. Донцов, М. Меленевський, М. Залізник, А. Жук. Своєю метою СВУ проголосив утворення самостійної української держави і для її досягнення вирішила співробітничати з Німеччиною та Австрією проти Росії. Вони розраховували на те, що в перебігу війни буде знищено основу національного гніту - царизм. В свою чергу уряд Австро-Угорщини мав намір всебічно використати цю організацію, аж до шпигунства в Росії. Політичні сили, які представляли українців у Росії і на території Лівобережної України виступили проти такої політики СВУ. Зокрема, Товариство українських поступовців на чолі з М.Грушевським дуже негативно поставилося до таких дій ГУР і СВУ.

Незважаючи на це, російський уряд негайно розпочав переслідування українства - було закрито „Просвіту“ і українські видавництва, заборонено друкування українською мовою. М. Грушевського вислали до Симбірська, потім до Казані і, нарешті, - до Москви, де він пробув до революції 1917 р.

Одночасно почалося переслідування українців у Галичині. Поляки, австрійці і мадяри звинуватили їх у москвофільстві. Тисячі людей опинилися в концтаборах у Талергофі (біля Грацу), Гнаві, Гмюнді, Терезієнштадті (у Талергофі загинуло понад 30 тис. українців).

На початку війни в Галичині розгорнулися найбільші битви. На вересень 1914 р. російська армія захопила більшу частину Галичини і майже всю Буковину. Невдовзі тут було утворене нове генерал-губернаторство на чолі з реакціонером Г. Бобринським, за наказом якого було закрито всі українські школи, культурні установи, періодичні видання. Особливих переслідувань зазнала греко-католицька церква. Її митрополита А.

Шептицького було депортовано до Суздаля. Понад 12 тис. діячів місцевої інтелігенції були депортовані до Сибіру.

Взимку 1914-1915 рр. війська Південно-Західного фронту вели кровопролитні бої за Карпати. У березні 1915 р. була взята фортеця Перемишль. Однак контрнаступ австро-угорських і німецьких військ змусив російську армію до осені 1915 р. залишити Польщу, Литву, Буковину, значну частину Галичини, частину Латвії й Білорусі. Навесні 1916 р. війська Південно-Західного фронту під командуванням О.Брусилова знову зайняли Буковину й південні райони Галичини.

Проте війна дедалі більше набувала кровопролитного і затяжного характеру. На кінець 1915 р. втрати російської армії становили 3 млн.400 тис. чоловік, у тому числі 1 млн. 578 тис. полоненими.

Назріла криза промислового виробництва, обсяг якого скоротився на 30-50%. В Україні до січня 1917 р. погасло 36 доменних печей. На 1 млн. 880 тис. десятин скоротилися посівні площі (на 200 млн. пудів знизився врожай зернових у порівнянні з 1913 р.), почалися перебої з продовольством, наростала інфляція. Все це зумовило наростання класової боротьби. В 1915 р. в Україні відбулося 113 страйків, у яких брало участь 48 тис. робітників, а в 1916 р. відбулося вже 218 страйків, кількість учасників зросла в них до 193 тис.

Розгортали антивоєнну агітацію соціал-демократичні сили України. Набував нового піднесення національно-визвольний рух, що свідчило про наближення нової революції.

Список літератури

1. Історія України / Під ред. В.А.Смоля. - К.:Альтернатива, 1997.-с. 152-154, 177-183.
2. Кормич Л.І., Багацький В.В. Історія України від найдавніших часів і до XXI століття: навчальний посібник. Видання третє. - Х.: ООО „Одісей", 2002. - с.323-331,352-359.
3. Король В.Ю. Історія України. - К: „Феміна", 1995. - с. 114-117, 121-122.
4. Лановик Б.Д., Лазарович М.В. Історія України: Навчальний посібник 2-ге вид., перероб. і доп. - К.: Знання - Прес, 2003. - с.345-351,365-372.
5. Мирончук В.Д., Ігошкін Г.С. Історія України: Навчальний посібник. - К.: МАУП, 2001. -с. 140-147,155-156.
6. Світлична В.В. Історія України: Навчальний посібник для неісторичних спеціальностей вищих закладів освіти. Друге видання, виправлене і доповнене. - К.: „Каравела", Львів: „Новий Світ - 2000", „Магнолія плюс", 2003. - с.128-132.

Тема 12. Українська державність в 1917-1921 рр.

План

1. Лютнева революція 1917 р. в Росії та утворення Центральної Ради. Універсали Центральної Ради та їх історичне значення.
2. Україно-більшовицька війна. Брест-Литовський мирний договір та його значення для України.
3. Конституція УНР 1918 р. і падіння Центральної Ради.
4. Гетьман П. Скоропадського: здобутки та прорахунки.
5. Доба Директорії.
6. Західноукраїнська Народна Республіка.

1. Лютнева революція 1917 р. в Росії та утворення Центральної Ради. Універсали Центральної Ради та їх історичне значення.

Лютнева революція 1917 р. почалася у Петрограді 23 лютого. Уже ввечері 27 лютого було утворено Петроградську Раду робітничих і селянських депутатів. Того ж дня утворився перехідний орган влади-Тимчасовий комітет Державної Думи на чолі з М. Родзянком. 2 березня-день, коли Микола II зрікся престолу, і коли було утворено з депутатів Думи Тимчасовий уряд на чолі з князем Г. Львовим.

В Україні 4 (7) березня 1917 р. було утворено представницький орган української демократії - Центральну Раду, організаторами якої виступили Товариство Українських Поступовців в особі Д. Дорошенка, С. Єфремова, Є. Чикаленка й соціал-демократів В. Винниченка та С. Петлюри. Через кілька тижнів до Центральної Ради вступила нова сила-Українська партія соціалістів-революціонерів на чолі з М. Ковалевським, П. Христюком та М. Шаповалом.

Головою Центральної Ради було обрано М. Грушевського, а його заступником-В. Науменка, товаришами голови-Д. Антоновича та Д. Дорошенка.

У ряді міст народні маси обрали ради робітничих, а солдатських депутатів, яких на кінець 1917 р. було біля 300.

6 квітня 1917 р. у Києві відкрився Український національний конгрес, на який зібралися 900 депутатів з усієї України. Конгрес обрав 150 представників до Центральної Ради. В травні відбувся військовий з'їзд, який уповноважив своїх представників вступити до Центральної Ради. Майже через місяць аналогічно вчинили близько 100 делегатів Українського з'їзду селян, потім до Центральної Ради приєднався з'їзд робітників.

Тимчасовий уряд, російські партії консерваторів та радикалів у своїй більшості, так само як і більшовики Центральну Раду не підтримали. Лояльність виявили хіба що російські та єврейські соціал-демократи, які домагалися надання їм культурної автономії.

На літо 1917 р. до Ради входило 822 члени. З них понад 180 представляли неукраїнські партії, в тому числі 10 більшовиків.

Згаданий вище 1-й Всеукраїнський військовий з'їзд прийняв постанову про організацію армії. Виконуючи її, Рада ініціювала утворення підрозділів Вільного Козацтва, в яких на жовтень нараховувалося 60 тисяч бійців.

Почесним отаманом козацтва було обрано командира 1-го Українського корпусу генерала П. Скоропадського.

5-11 червня 1917 р. відбувся II-й військовий з'їзд на якому було затверджено статут Генеральського військового комітету на чолі з С. Петлюрою.

Проте значна частина діячів Центральної Ради не розуміла значення організації української армії. З цієї причини процес створення армії розгортався стихійно й повільно. Українізовані в 1917 р. 16 дивізій не були своєчасно зняті з фронту. Більшовики розгромили їх при спробах пробитися в Україну. Інша частина цих військ в атмосфері загального розладу самодемобілізувалася. Згодом, коли більшовицькі війська посунули на Україну, боронитися було майже нічим.

Не змогла Рада забезпечити збереження правопорядку, організувати роботу залізниць, розв'язати питання перерозподілу земель, утворити адміністративний апарат. Все це позначилося на єдності рядів Центральної Ради, між соціал-демократами та соціалістами-революціонерами виникли ідейні конфлікти.

На II-му Всеукраїнському військовому з'їзді 10 червня 1917 р. Центральна Рада оголосила свій 1-й Універсал, який декларував автономію України такими словами: « Хай буде Україна вільною. Не одділяючись від усієї Росії, не розриваючи з державою Російською...»

15 червня було створено уряд України - Генеральний секретаріат на чолі з В. Винниченком. Секретарями стали: військових справ - С. Петлюра, земельних справ - Б. Мартос, фінансів - Х. Барановський, міжнаціональних справ - С. Єфремов, судових справ - В. Садовський, продовольчих справ - М. Стасюк, народної освіти - І. Стешенко. Генеральним писарем був призначений П. Христюк.

Тимчасовий уряд, незважаючи на негативне ставлення до Центральної Ради, все ж був змушений шукати компромісу з нею після поразок на фронтах. Представники обох урядів (Тимчасовий уряд представляли Керенський, Терещенко, Церетелі) 11-13 липня підписали угоду, за якою Генеральний секретаріат визначався крайовою владою Тимчасового уряду. Питання автономії України і земельних відносин мали вирішити Всеукраїнські Установчі збори. Про це йшла мова в II-му універсалі Центральної ради 3 липня 1917 р.

Однак всі ці зусилля зводилися нанівець згаданим вище новим урядом, чим і скористалися згодом більшовики, які 25 жовтня 1917 р. прийшли до влади в Петрограді.

Діставши звістку про події в Петрограді, Центральна Рада засудила більшовицький переворот. 25 жовтня вона утворила Комітет з охорони революції в Україні. Проте внаслідок конфлікту між більшовиками і штабом Київського військового округу, який підтримував Тимчасовий уряд, наприкінці жовтня 1917 р. Центральна Рада зайняла нейтралітет. Це принесло перемогу більшовиками. Після триденних боїв командуючий округом генерал Квєцинський, юнкери і донські козаки покинули Київ.

7 листопада своїм III універсалом Центральна Рада проголосила Українську Народну Республіку (УНР). Скасовувалася право приватної власності на землю. Встановлювався 8-годинний робочий день. Було введено контроль над виробництвом, запроваджено національно-персональну автономію для неукраїнців. Але, широко окресливши Україну як незалежну державу, III-й універсал залишав федеративний зв'язок з Росією. Рада зверталася до всіх народів Росії з пропозицією створити соціалістичні республіки, які були б об'єднані у федерацію. 23 листопада, виходячи з результатів виборів до Всеросійських Установчих зборів в Україні (листопад 1917), на яких більшовики дістали всього 10% голосів проти 75%, одержаних українськими партіями, Генеральний секретаріат звернувся до Раднаркому РРФСР і урядів Дону, Кубані, Кавказу, Криму, Башкирії, Сибіру й Молдови з пропозицією створити замість більшовиків центральний федеративний уряд, що будував би свою пролетарську країну на території колишньої Російської імперії. Відтоді національний рух в Україні став перешкодою для більшовиків, які готувалися до війни з УНР.

2. Україно-більшовицька війна. Брест-Литовський мирний договір та його значення для України.

Для встановлення своєї влади в Україні більшовики розгорнули роботу щодо створення своїх рад в УНР і зобов'язали місцеві військові частини, які перебували під їхнім впливом, підтримати їх. Загальний перебіг подій прискорила і невдача більшовиків на 1-му всеукраїнському з'їзді Рад 4-5 грудня 1917 р. в Києві. На нього прийшло всього 124 делегати від 49-ти із трьохсот Рад. Українські ж делегати закликали на з'їзд своїх прихильників із села, які складали переважну більшість серед 1300 присутніх делегатів. Більшовики, покинувши з'їзд, переїхали до Харкова. Там вони видали Центральну Раду за “ворога народу”, проголосили створення Української Радянської Республіки і сформували свій уряд (11-12 грудня 1917 р.). Одночасно почався наступ більшовицьких військ на Україну.

3 грудня 1917 р. Раднарком Росії проголосив “Маніфест до українського народу з ультимативними вимогами до Української ради”, написаний В. Леніним. Цим документом формально визнавалася УНР, але не визнавалася Центральна Рада. Було поставлено вимогу припинити формування української армії, не пропускати на Дон козацькі частини для допомоги Каледіну, покласти край роззброєнню червоногвардійців.

30 грудня Раднарком ухвалив резолюцію, в якій звинувачував Центральну Раду у зриві мирних переговорів і вимагав від неї визнання радянської влади. Таким чином була спровокована війна між Росією і Україною.

Керувала воєнними діями проти України комісія у складі тих же, хто й спровокував війну двох держав, а саме - В. Леніна, Й. Сталіна і Л. Троцького. З північного сходу на Київ просувався 12-тисячний загін більшовицьких сил на чолі з В. Антоновим-Овсієнком і М Муравйовим.

А в цей час у Бресті повним ходом йшли переговори між Німеччиною і Радянською Росією, які розпочалися ще в листопаді 1917 р. 2 грудня було

підписано угоду про перемир'я. Переговори про укладення мирного договору почалися в Брест-Литовську 9 грудня. Делегація більшовиків намагалася видати себе за представника всіх народів Російської імперії. Щоб не дати більшовикам представляти Україну на переговорах, Центральна Рада послала до Бреста свою делегацію. Її очолював український есер В. Голубович; членами делегації були есери М. Любинський, М. Полоз, О. Севрюк та інші. 29 грудня 1917 р. В. Голубович заявив, що делегація УНР займає на переговорах самостійне становище, з чим змушений був погодитися Л. Троцький - голова російської делегації. Але в ті дні уряд Росії зводив з підписанням договору продовжуючи війну з Україною. Це був єдиний вихід для більшовиків, оскільки визнання самостійності УНР означало для них втрату України. Залишалася військова сила, яка й повинна була до закінчення переговорів скинути Центральну Раду. Коли після перерви переговори продовжились, Л. Троцький заявив, що більша частина України контролюється більшовицьким урядом України, а тому не можна укласти мирний договір з Центральною Радою. У відповідь представник делегації УНР О. Севрюк ознайомив присутніх з текстом IV Універсалу, який проголошував незалежну Україну. Універсал мав не тільки політичне значення. Для підписання миру з Німеччиною Україні слід було, за Універсалом, стати незалежною державою.

IV-й Універсал 22 січня 1918 р. закликав увесь народ звільнити Україну від «більшовиків та інших напасників». Уряд республіки мав піднести народний добробут, відбудувати зруйноване господарство, встановити контроль над виробництвом.

27 січня (9 лютого за новим стилем) 1918 р. договір між УНР і чотирма державами німецького блоку було підписано.

А в ці години війська Муравйова оволоділи Києвом. Значних регулярних сил, щоб їм протистояти, фактично не було. До того ж в самому Києві ускладнило ситуацію повстання на заводі «Арсенал», організоване більшовиками.

Трагічною і героїчною сторінкою цієї епопеї, що передувала взяттю Києва був бій під Крутами.

Всі ці трагічні події відбувалися, як згадано вище, під час завершення переговорів у Бресті. За умовами договору, Україна визнавалася незалежною державою. Кордон між нею та Австро-Угорщиною встановлювався на довоєнних кордонах Росії з Австро-Угорщиною. Було досягнуто домовленості про обмін полоненими, встановлення дипломатичних відносин, повернення цивільних інтернованих та інше. Договір регулював взаємне постачання хліборобських і промислових «лишків», що означало постачання Україною 1000000 тонн збіжжя, круп, м'яса (до липня 1918 р.).

Додатковими умовами Брестського договору була збройна допомога УНР для боротьби з більшовиками та позика їй у мільярд карбованців.

Отже, Брестський договір для Центральної Ради був останньою надією відстояти свої надбання.

3. Конституція УНР 1918 р. і падіння Центральної Ради.

18 лютого 1918 р. німецькі війська перейшли у наступ. Загальна їх чисельність становила 450 тис. чоловік. Уже 1 березня радянські військові сили залишили Київ, а через тиждень до міста прибув уряд Центральної Ради. У березні-квітні були зайняті німцями південні міста, а також Катеринослав і Харків, а пізніше Донбас і Крим.

Повертання Центральної Ради у супроводі німецьких військ викликало у населення переважно вороже або байдуже ставлення до неї з урахуванням прорахунків і помилок, що мали місце в її діяльності.

Окупанти ж переконалися, що для забезпечення визначених поставок продовольства Центральна Рада не мала реальних можливостей. До того ж утворена з козаків 1-го Українського Корпуса та Вільного Козацтва, Українська Народна Громада, зважаючи на неможливість співпраці з Центральною Радою вирішила підтримати іншу владу у формі диктатури без народного представництва. За найкращу форму влади визнали гетьманат. В результаті 29 квітня 1918 р. на хліборобському конгресі (майже 8 тис. делегатів) гетьманом нового державного утворення - Гетьманат «Українська держава» - був проголошений генерал П. Скоропадський. Центральна Рада була розпущена.

Таким чином, Українська Центральна Рада проіснувала 13 місяців - з березня 1917 р. по квітень 1918 р. Головним підсумком її діяльності слід вважати відтворення української державності.

29 квітня, в день державного перевороту, Центральна Рада схвалила Конституцію або « Статут про державний устрій, права і вільності УНР ». Основний Закон Української держави готувався на зразок демократичних конституцій Європи та США. Це був прогресивний на той час документ, принципові положення якого зводилися до наступного:

1. Україна є суверенною, самостійною і ні від кого незалежною державою.

2. Вся влада в УНР належить народові України.

3. За формою правління УНР є парламентарною республікою, верховним органом влади якої є Всенародні збори.

4. За формою державного устрою УНР - унітарна держава з широким місцевим самоврядуванням - територіальна організація влади в якій базується на дотриманні принципу децентралізації.

5. Взаємовідносини людини з Україною державою будуються відповідно до принципів ліберальної (європейської) концепції прав людини.

6. Організація державної влади базується на засадах принципу розподілу влади:

- органом законодавчої влади проголошуються Всенародні збори , які формують інші гілки влади;

- вища виконавча влада належить Раді Народних міністрів;
- вищим органом судової влади є Генеральний Суд УНР.

Окремо слід зазначити, що Конституція забезпечувала національним меншинам право національно-персональної автономії.

Проте, через зазначений вище перебіг подій, положення Основного Закону УНР 1918 р. не були реалізовані. Він так і не набрав правової чинності і залишився як важливий історико-правовий документ доби Української держави 1917 - 1918 рр.

4. Гетьманат П. Скоропадського: здобутки та прорахунки.

Утворена 29 квітня 1918 р. держава базувалася на поєднанні монархічних, республіканських і диктаторських засад. Уряд гетьмана складався з великих землевласників, військових, помірно-консервативних громадських діячів. Очолив уряд поміщик, октябрист Ф. Лизогуб. Ядро уряду складали кадети, представників соціалістичних партій у ньому не було.

Фактично гетьман і його уряд перебували в повній залежності від німецько-австрійського окупаційного режиму.

Політика гетьманського уряду мала протирічливий та неоднозначний характер. Замість УНР, як вже зазначалося, була проголошена Українська держава, республіканська форма правління замінена на авторитарну (гетьманат). Гетьман зосередив у своїх руках всю повноту влади - законодавчу, виконавчу, судову.

Характерними рисами внутрішньої політики було скасування таких нововведень Центральної Ради, як націоналізація великих маєтків та культурної автономії, введення окремої категорії громадян - козаків, які фактично були заможними селянами і мали стати соціальною опорою режиму гетьмана.

Відновлювалося поміщицьке землеволодіння, приватна власність на фабрики, заводи, шахти. Поміщики розгорнули рух за відшкодування завданих їм під час революції збитків.

Хоча при цьому, уряд Скоропадського вважав земельне питання одним з головних. У жовтні 1918 р. він заснував Вищу Земельну Комісію на чолі з гетьманом. На початку листопада було затверджено проект реформи земель, за яким всі великі земельні маєтки держава мала примусово викупити у поміщиків і розподілити між селянами (не більш як по 25 десятин в одні руки). Але все це так і залишилося нездійсненим. Була налагоджена діяльність дієздатного адміністративного апарату, який однак вдавався до репресивних методів. Переслідувалися політичні сили лівого спрямування, заборонялися вуличні процесії, мітинги, припинилося видання ряду газет.

Створювалася регулярна українська армія. Уряд видав закон про загальну військову повинність. Але план створення армії реалізований не був.

Більш успішною була діяльність уряду в культурній сфері. Було засновано 150 нових українських гімназій, два нових університети, національний архів, бібліотеку, яка мала понад 1 млн. томів. Та особливо важливо, що в листопаді 1918 р. була створена Українська Академія наук у

складі 12 академіків (Д. Багалій, В. Вернадський, А. Кримський, О. Левицький та інші.).

Відкрилися Національна галерея мистецтв, історичний музей, Український національний театр під керівництвом Панаса Саксаганського, “Молодий театр” Л. Курбаса тощо.

Здійснювалася активна зовнішня політика. Українську державу П. Скоропадського визнали 30 країн світу, у 23 країнах вона мала своїх представників. Було укладено договір про добросусідські відносини з Росією.

Знаходячись під контролем Німеччини, уряд гетьмана не мав можливості налагодити стосунки з країнами Антанти і нейтральними країнами. Гетьманський переворот, хоч і відбувся досить спокійно, масового схвалення не дістав. Фактична влада в Україні була в руках німців, що і відвернуло від уряду Скоропадського більшість партій, які підтримували Центральну Раду. Все це наклало свій відбиток на розвиток і хід політичних подій. Характерною їх ознакою було подальше погіршення становища народу. Окупанти підтримували власників фабрик і заводів, поміщиків, що повернулися. Селяни не бажали повертати конфісковані у поміщиків майно і землю. Почалися підпали маєтків, потрави посівів, вбивства поміщиків, що, в свою чергу, викликало репресивні заходи окупаційної влади. У відповідь озлоблені селяни утворили партизанські загони, які стали складовою частиною руху опору окупантам. Цей рух намагалися використовувати в своїх інтересах есери і більшовики. Найбільших масштабів селянська війна, яка поступово переростала в громадянську, набула на Київщині, де повсталих очолив український есер М. Шинкар, на Чернігівщині, де діяв більшовик М. Кропив'янський, на Катеринославщині в районі Гуляй-Поля. Тут Н.Махно, який співчував анархістським ідеям, розгорнув цілий повстанський рух опору як німцям, так і білогвардійцям, а згодом - і радянській владі.

Всі згадані вище політичні помилки, тяжке становище трудящих, незавершеність реформ, залежність від окупаційної влади, поразка Німеччини та її союзників у війні (11 листопада 1918 р.) стали зрештою причинами падіння гетьманської влади у листопаді 1918 р.

В ніч на 14 листопада 1918 р. у Києві відбулося таємне засідання представників українських політичних партій, які об'єдналися в Український Національний Союз (УНС). Присутні відхилили ідею відновлення Центральної Ради і створили верховний орган УНР - Директорію. Головою її став В. Винниченко, членами - С. Петлюра, П. Андрієвський, А. Макаренко.

Втративши іноземну військову підтримку, гетьман переорієнтувався на Антанту і білогвардійців, сподіваючись на їх допомогу. 14 листопада у грамоті „ до всіх українських громадян” П.Скоропадський заявив про федерацію України з небільшовицькою Росією і про „відновлення Великої Росії”. Суверенність Української держави скасовувалася.

У відповідь на гетьманську грамоту Директорія оголосила початок повстання проти гетьманського режиму. Повстанський рух охопив майже всю Україну.

В свою чергу, 28 листопада з ініціативи КП(б)У було створено Тимчасовий робітничо-селянський уряд України на чолі з Г. П'ятаковим, а згодом - Х. Раковським. На допомогу українським більшовикам знову прийшла Росія, відкривши Український фронт. Протягом листопада-грудня 1918 р. більшовикам вдалося відновити радянську владу на частині української території.

Уряд гетьману опинився у безнадійній ситуації. 14 грудня війська Директорії зайняли Київ. Цього ж дня П. Скоропадський зрікся влади і покинув місто.

5. Доба Директорії.

Прихід у грудні 1918 р. до влади Директорії започаткував нову добу у розвитку національно-демократичної революції - добу Директорії УНР.

Директорія була урядом соціалістичного спрямування. Прийшовши до влади, вона розгорнула активну державотворчу діяльність. Була, зокрема, відновлена назва держави УНР, визначені органи влади (вища влада належить Директорії, законодавча - Трудовому конгресу, виконавча - Раді народних міністрів, а на місцях - трудовим радам селян, робітників, трудової інтелігенції), ухвалено новий земельний закон про передачу поміщицької землі селянам без викупу. 22 січня 1919 р. проголошено Злуку УНР із ЗУНР. Землевласники і підприємці позбавлялися політичних, зокрема, виборчих прав.

З 21 по 29 січня 1919 р. працював Трудовий конгрес, який схвалив Акт Злуки, висловився за демократичний лад в Україні, визнав за Директорією право призначати членів Ради народних міністрів, видавати закони, які мали затверджуватися на сесії Трудового конгресу, доручив Директорії оборону України. В той же час, серед Директорії не було згоди щодо напрямків політичної діяльності. Її роздирали внутрішні протиріччя щодо напрямків політики. Це ускладнювалося суперництвом між В. Винниченком та С. Петлюрою і їхніми прибічниками. В. Винниченко наполягав на першочерговому вирішенні економічних проблем, С. Петлюра - на утворенні військових сил, адміністративного апарату. У зовнішній політиці В. Винниченко, В. Чехівський, М. Шаповал схилялися до союзу з більшовиками, інші на чолі з С. Петлюрою - до союзу з Антантою. Вплив останнього невпинно зростав, проте не скрізь. Умовним він був у військових структурах, що являли собою напівпартизанські загони. Вони добре воювали неподалік від місць проживання, а за несприятливої обстановки розпадалися. Саме тому Директорія мала на початку свого правління 100-тисячну армію, а наприкінці січня, перед здачею Києва більшовикам, - всього 21 тис. чоловік.

Непослідовною і нерішучою була внутрішня політика Директорії, яка полягала в наступному:

- видала закон про ліквідацію приватної власності на землю, але не поспішала з його реалізацією;
- проти селян, які самостійно розв'язували земельні питання, здійснювалися каральні акції;

- обіцяла позбавити буржуазію виборчих прав, але залишила їй усі права;
- ліквідувавши гетьманський державний апарат, не змогла створити нового і т.д.

Директорія втрачала підтримку українського населення в той час, коли авторитет більшовиків зростав.

Ускладнилися стосунки і між партіями стосовно того, якою буде влада, - чи парламентською демократією, до чого прагнули помірковані соціалісти, чи різновидністю системи Рад, що було до вподоби лівим радикалам на чолі з В. Винниченком. Отже, відкритим залишалося питання: чому віддати пріоритет - соціалістичній революції чи національному визволенню?

Невдалою була зовнішня політика. Поразкою завершилися переговори Директорії про мир з Росією; не вдалося домовитися про підтримку з боку країн Антанти, які в грудні 1918 р. висадили свої війська на півдні України і надали підтримку білогвардійській армії Денікіна (білогвардійці і Антанта вороже ставилися до ідеї незалежності України і боролися за відновлення „єдиної і неділимої Росії“).

У військовому конфлікті, що виник між більшовиками і Директорією радянсько-більшовицькі війська мали чисельну перевагу, були краще організовані, ніж напівпартизанська армія С. Петлюри. На бік більшовиків перейшли загони Махна, „зелених“, Григор'єва.

Отже, 2 лютого 1919 р., через 1,5 місяці після приходу до влади, Директорія під тиском більшовицьких військ покинула Київ. За цих обставин, не отримавши допомоги від Франції, до якої Директорія звернулася за допомогою, В. Винниченко в середині лютого подав у відставку і виїхав за кордон. С. Петлюра продовжував боротьбу з більшовиками. Проте, вона виявилася малоефективною, оскільки Антанта підтримувала білогвардійську армію Денікіна, а не Директорію. 6 березня війська Петлюри залишили Вінницю, потім резиденцію Директорії стала Жмеринка, а згодом - Проскурів.

У червні 1919 р. підконтрольна Директорії територія становила смугу завширшки 10-20 км - між поляками і більшовиками.

Тим часом наступ на Україну розгорнула білогвардійська армія Денікіна. Скориставшись цією обставиною, активізувала свої дії і армія УНР. На Правобережжі одночасно пішла в наступ 35-тисячна армія Петлюри та 50-тисячна Українська Галицька армія. Радянська влада в Україні знову впала. 30 серпня 1919 р. Київ зайняли війська Петлюри. Але вже наступного дня, під тиском білогвардійців, Директорія змушена була капітулювати і вивести війська з Києва.

Восени 1919 р. Директорія перейшла до партизанських форм боротьби.

Взимку 1919-1920 рр. її 5-тисячна армія здійснила похід деікінськими, а з поверненням більшовиків - радянськими тилами.

Так званий „зимовий похід“ армії УНР стимулював український рух, її армію утримувало населення, сприймаючи її як свою армію, як захисника своїх інтересів.

Намагаючись врятувати українську справу, Директорія пішла на вимушений крок - переговори з Польщею, яка перебувала на порозі великої війни з Радянською Росією. 22 квітня 1920 р. було укладено Варшавську угоду, за якою Польща визнала УНР і обіцяла їй збройну допомогу. Позиція Петлюри викликала несприйняття в українських політичних колах, оскільки він заради продовження боротьби з більшовиками віддав під владу Польщі територію УНР, зокрема західні землі.

Війна, що розпочалася, йшла з перемінним успіхом:

- успішний наступ польсько-українських військ (6 травня 1920 р. взяли Київ);

- контрнаступ радянських військ (дійшли до Львова і Варшави, в липні 1920 р.

- в Східній Галичині був утворений Тимчасовий радянський уряд на чолі з

В.Затонським);

- відступ радянської армії із Галичини.

Росія і Польща не були готові до затяжної війни і в жовтні 1920 р. уклали перемир'я. Це означало розрив Польщі з УНР. Українські війська (17 тис.) продовжували війну самостійно, але після запеклих боїв з частинами Червоної армії змушені були відступити на окуповану поляками територію, де були роззброєні та інтерновані в польських таборах. Уряд УНР переїхав до Австрії. Такими були останні події українських національно-демократичної революції 1917-1920 рр. Боротьба за незалежність України, у тому числі пов'язана з участю в ній Директорії УНР, завершилися поразкою.

6. Західно-Українська Народна Республіка.

У жовтні 1918 р. почався розпад Австро-Угорщини, яка терпіла поразку в I світовій війні і була охоплена революційно-визвольним рухом.

18 жовтня 1918 р. українські політичні діячі та церковні ієрархи Східної Галичини і Буковини утворили у Львові Українську Національну Раду на чолі з Євгеном Петрушевичем. Своєю метою УН Рада оголосила об'єднання західноукраїнських земель в одне ціле - Українську державу.

З національною Радою співпрацював Військовий комітет, створений у вересні 1918 р. офіцерами-українцями австрійської армії та представниками українських січових стрільців.

Вирішальними кроками на шляху західних українців до відтворення державності стали події листопада 1918р.:

- 1 листопада - з ініціативи Військового комітету у Львові відбувся виступ

солдатів-українців, активно підтриманий населенням міста;

- 2 листопада - австрійський намісник передав владу УН Раді. У своєму

зверненні до населення вона проголосила про створення національної держави на

українських землях Австро-Угорщини, заявила про свої наміри провести земельну

реформу, створити національну армію, запровадити робітниче законодавство, соціальне забезпечення.

- 9 листопада - сформовано західноукраїнський уряд, який очолив Кость

Левицький, а згодом - Сидір Голубович.

- 13 листопада - УН Рада прийняла Тимчасовий основний закон, яким затвердила державну самостійність Західно-Української Народної Республіки (ЗУНР) зі столицею у Львові (включаючи Східну Галичину, Закарпаття, Буковину).

У Законі зазначалося, що влада в державі належить народу. Визначалися герб і

прапор (золотий лев на синьому тлі) нової держави.

Авторитет нової влади серед населення був беззаперечний. Уряд дотримувався поміркованого ліберально-демократичного спрямування, прагнучи демократичних реформ зі збереженням класового миру в суспільстві. Було запроваджено 8-годинний робочий день, оголошено про початок аграрної реформи. Створювалася система народної освіти. Утверджувалася державність української мови. При цьому, національні меншини дістали широкі права, їх представникам у майбутньому парламенті було обіцяно 30% депутатських місць.

Формувалася місцева адміністрація, правоохоронні органи. Президентом республіки було обрано Є.Петрушевича.

Із самого початку ЗУНР опинилася у надзвичайно складних політичних та міжнародних умовах. Поляки прагнули включити західноукраїнські землі до відновленої польської держави. Ситуація ускладнювалася тим, що Польщу підтримували і країни Антанти. США, Англія і Франція у післявоєнному переустрої Європи зробили ставку саме на Польщу, прагнули створити з неї „санітарний кордон для боротьби проти більшовизму”.

Головним завданням ЗУНР став захист власної території від іноземної агресії. З цією метою уряд ЗУНР приступив до організації регулярної Галицької армії -УГА. До весни 1919 р. вона нараховувала понад 100 тис. чоловік. Проте Польща збільшувала свої сили значно швидше. У ніч з 19 на 20 листопада під польським тиском війська ЗУНР залишили Львів. Державний секретаріат (уряд) переїхав спочатку до Тернополя, а потім - до Станіслава.

Сподівання українців на безсторонність і справедливість країн Антанти, її підтримку в справедливому задоволенні прагнень українства Галичини, бажання припинити кровопролитний конфлікт з поляками були важливим чинником відходу українських військ із Львова і ряду інших міст. Але ці надії виявилися марними. Польща не збиралася відмовлятися від своїх претензій на Галичину, польські війська вели себе брутально. Якщо українську владу у Львові було встановлено без жодного пострілу, то прихід польських військ супроводжувався кровопролиттям, бандитизмом, погромами.

Керівництво ЗУНР та УНР прагнули здійснити віковічну мрію українців про об'єднання своїх земель. Після переговорів з Директорією 22 січня 1919 р. в Києві проголошено Акт Злуки ЗУНР і УНР (зараз 22 січня відзначається як День соборності України). Це рішення було ухвалено 23 січня 1919 р. Трудовим конгресом України. Назву ЗУНР було замінено на „Західну область Української Народної Республіки” (ЗОУНР), якій забезпечувалася територіальна автономія. Передбачалося скликання Установчих зборів єдиної держави.

Але Акт Злуки реалізовано не було - як через складне воєнне та міжнародне становище обох республік, так і через значні суперечності між урядами ЗУНР та УНР щодо внутрішньої та зовнішньої політики. І коли Директорія взяла курс на союз із Польщею, з якою ЗУНР була у стані війни, Є. Петрушевич 4 грудня денонсував Акт Злуки.

У липні 1919 р. польські війська окупували Східну Галичину. Уряд ЗУНР переїхав до Кам'янець-Подільського, а в листопаді емігрував до Відня. УГА перебралася на територію, яку контролювала Директорія і об'єдналася з армією УНР.

Наполеглива діяльність уряду ЗУНР в еміграції по вирішенню західноукраїнського питання не знайшла міжнародної підтримки. 15 березня 1923 р. Конференція послів Антанти прийняла остаточне рішення про приналежність Східної Галичини Польщі, припинивши, таким чином, юридичне існування ЗУНР.

Список літератури

1. Історія України / Під ред. В.А.Смолія. - К.: Альтернативи, 1997. - с.184-261.
2. Кормич Л.І., Багацький В.В. Історія України від найдавніших часів і до XXI
століття: навчальний посібник. Видання третє. - К.: ООО „Одісей”2002. - с.359-375.
3. Король В.Ю. Історія України. - Київ: „Феміна”, 1995. - с. 123-138.
4. Лановик Б.Д., Лазарович М.В. Історія України: Навч. Посіб. - 2-ге вид., перероб. і доп. - К.: Знання - Прес, 2003. - с. 373-424.
5. Світлична В.В. Іст. Укр.: навч. пос. для студ. неіст. спец. нищ. закл. осв. 2-ге вид., випр. і доп. - К.: Даравела”, Л.: „Новий Світ”, „Магнолія полюс”, 2003. - с.144-157.
6. Чайковський А.С., Шевченко П.Ф. Історія України: Посібник для старшокласників та абітурієнтів. -К.: А.С.К., 1999. - с. 146-178.

Тема 13. Міжвоєнний період історії українського народу (1921–1939 рр.)

План

1. Голод 1921 - 1923 рр. як результат політики „воєнного комунізму” та Громадянської війни.
2. Утворення СРСР: місце та роль України в цьому державному утворенні.
3. Політика „коренізації”, її особливості й наслідки на українських

землях.

4. Утвердження антинародного колгоспного ладу в Україні та голодомор 1932-1933 рр.

5. Україна в умовах великого терору.

1. Голод 1921 - 1923 рр. як результат політики „воєнного комунізму” та Громадянської війни.

Із закінченням Громадянської війни - на кін. 1920 - поч. 1921 рр. більшовицька Росія і Україна опинилися в ситуації глибокої економічної, соціальної та політичної кризи, викликаній з одного боку воєнними діями, що велися майже безперервно сім років, з іншого політикою „воєнного комунізму”, яка паралізувала основи економіки і викликала опір переважної більшості населення, особливо селянства.

Між тим, сільське господарство -- основна на той час галузь економіки країни перебувала в катастрофічному стані: порівняно з 1913 р. посівні площі в Україні скоротилися на чверть, збір зерна - на третину. У відповідь на політику, що не відповідала інтересам середніх та заможних господарів, значна частина селянства зовсім припинила виробництво. Виник дефіцит продуктів харчування.

Водночас із загостренням цього дефіциту великі райони Південної України (перш за все - Донецьку, Запорізьку, Катеринославську, Миколаївську та Одеську губернії), Поволжжя та Північного Кавказу охопила посуха, наслідком чого став голод 1921 - 1923 рр. Лихо зростало: у грудні 1921 р. голодувало 12% населення України, у січні 1922 р. - 20%, а в травні - вже 48%, тобто не менше 10 млн. чол. Особливо болісно цей голод відбився на дітях. В Україні в червні 1922 р. голодувало до 2 млн. дітей. Газети повідомляли про відчай людей, які харчувалися сурогатами й були доведені внаслідок голодного психозу до людодівства.

Становище ускладнювалося тим, що перевага в продовольчому постачанні надавалася промисловим районам, а не голодуючим у сільській місцевості. Згуртовані й голодні робітничі колективи були набагато небезпечнішими для влади, аніж розпорошені селяни.

Крім того, поволзьким селянам і біженцям з Поволжжя в Україні надавалася хоч якась допомога, нерідко за рахунок України. Але про голодуючих українських селян держава забула. Газетам було заборонено висвітлювати становище в південних губерніях України (цю блокаду було знято лише в 1922 р.)

Замовчування продовольчої кризи на Півдні України дозволило використовувати хлібні ресурси виключно для голодуючих РРФСР. Для них вилучались навіть мізерні зернові запаси неврожайних українських губерній. У Росію спрямовувалися майже всі надходження з компанії допомоги голодуючим від таких іноземних благодійних організацій, як Американська адміністрація допомоги, фонд Нансена та ін. Тільки в грудні 1921 р., коли продовольчі ресурси України були значною мірою виснажені, а на Півдні зросла смертність від голоду, центральний уряд послабив податковий тягар. Завдання щодо вивозу українського хліба до РРФСР було зменшено з 57 до

27 млн. пудів. Водночас уряд УСРР дістав дозвіл оголосити частину потерпілих від посухи губерній республіки голодуючими, але без надання населенню пільг, якими користувалися голодуючі Росії, тобто повного звільнення від податку і продовольчого забезпечення за рахунок загальнофедерального продовольчого фонду. Республіканські органи влади могли допомагати українським голодуючим, але виключно за рахунок внутрішніх коштів і за умови першочергового забезпечення голодуючих РРФСР. На початку січня 1922 р. голові Раднаркому УСРР дозволили звернутися по допомогу до міжнародних організацій.

Свою допомогу голодуючим запропонувала православна церква. Але більшовицьке керівництво, побоюючись зростання церковного авторитету відкинуло її.

Підрахунки фахівців переконливо підтверджують, що в 1921-1922 рр. хлібний дефіцит степових губерній України становив майже 25 млн. пудів. У той же час до РРФСР було вивезено 27 млн. пудів зерна. Наступного року ситуація повторилася. Крім того, з осені 1922 р., незважаючи на голод, партійно-державне керівництво Росії зробило перші спроби експорту хліба (з України в той час було забрано не менше 15 млн. пудів зерна). А щоб це не виглядало аморально, було оголошено, що завдяки врожаю 1922 р. голод припинився. Як наслідок, голод у південних губерніях України протримався аж до сер. 1923 р.

Ще однією причиною трагедії 1921-1923 рр. частина істориків вважає дії центральної влади, яка фактично вперше опробувала голод як ефективний засіб придушення антибільшовицького повстанського руху, що охопив українське село. За офіційними даними, наприкінці 1920 - на початку 1921 рр. тільки у великих повстанських загонах налічувалося понад 100 тис. чоловік. Знешкодити їх каральними акціями не вдалося. Тому в 1921р. в Україні було вперше запроваджено терор голодом. Конфіскуючи продовольчі рештки навіть у селян південних губерній, більшовики допомагали природному лихові розправитись із селянським повстанським рухом, вважаючи, що голод впорається з повстанцями краще, ніж каральні експедиції.

Отже, причинами голоду 1921-1923 рр., який за приблизними оцінками, коштував Україні до 1,5-2 млн. жертв, були: 1) післявоєнна розруха; 2) неврожай, викликаний посухою 1921 р.; 3) політика „воєнного комунізму“, насаджувана більшовиками; 4) примусове вивезення українського хліба у голодуюче Поволжжя, промислові центри Росії, насамперед у Москву і Петроград, та експорт його за кордон; 5) використання московським урядом голоду як ефективного засобу придушення антибільшовицького повстанського руху в Україні.

В цілому, події, пов'язані з голодом 1921-1923 рр., стали одним з тих явищ, які спричинили крах воєнно-комуністичних ілюзій і спонукали владу до пошуку реальних шляхів і чинників економічного розвитку.

2. Утворення СРСР: місце та роль України в цьому державному утворенні.

Під час громадянської війни на території колишньої Російської імперії утворилося шість радянських республік - Російська Федерація, Україна, Білорусія, Азербайджан, Вірменія, Грузія та дві народні республіки - Бухарська і Хорезмська. Республіки формально вважалися незалежними, але фактично управлялися єдиним центром - ЦК РКП(б). Залежність республік від московського центру прикривалася системою двосторонніх та багатосторонніх угод, яка отримала назву „договірної федерації”.

Так, наприкінці 1920 р. УСРР і РРФСР уклали „Союзний робітничо-селянський договір”. В ньому визначалася суверенність першої. Одночасно проголошувалося, що „із самого факту колишньої належності території УСРР до колишньої Російської імперії не виникає ніяких зобов'язань до кого б то не було”. Разом з тим, за цим договором створювалося 7 об'єднаних відомств: військових і морських справ, Вища рада народного господарства, фінансів, праці, зовнішньої торгівлі, шляхів сполучення, пошти й телеграфу. Вони входили до складу уряду - Ради Народних Комісарів РРФСР - і мали лише своїх представників в Раднаркомі УСРР. Це обмежувало функції української радянської держави, яка юридично вважалася суверенною.

З іншого боку, навіть ця - обмежена форма державності закріплювала існування українського народу як етносоціальної спільності, у тому числі і в своїй назві, встановлювала її кордони, виступала суб'єктом міжнародного права, міждержавних угод, мала своїх дипломатичних представників у 15 країнах.

Після громадянської війни постало питання про остаточне врегулювання відносин між республіками. Для цього була утворена спеціальна комісія на чолі з наркомом національностей Йосипом Сталіним. (У квітні 1922 р. Сталін зайняв посаду генерального секретаря ЦК РКП(б)). Комісія розробила так званий „план автономізації”, який передбачав включення республік на правах автономій до складу Російської федерації.

В Україні з критикою цього плану активно виступили голова уряду Християн Раковський та нарком внутрішніх справ Микола Скрипник. Протистояння зі Сталіним дорого коштувало Х. Раковському: у 1923 р. його було замінено на посаді голови уряду УСРР Власом Чубарем, а згодом репресовано.

В. Ленін відкинув сталінський план, назвавши його шовіністичним, і розробив власний план, за яким усі республіки, включаючи Російську федерацію, на рівних правах входили до складу Союзу Радянських Соціалістичних Республік, зберігаючи за собою право вільного виходу. Таким чином, утворювалася нова федеративна держава, у якій поряд з республіканськими передбачалося формування союзних органів влади. Ця запропонована В. Леніним, форма утворення єдиної держави, була затверджена жовтневим (1922 р.) пленумом ЦК РКП(б).

10 грудня 1922 р. делегати VII Всеукраїнського з'їзду рад схвалили Декларацію про утворення Союзу РСР і проект Союзного договору. 30

грудня 1922 р. відбувся I з'їзд Рад СРСР. За пропозицією керівника делегації УСРР М. Фрунзе з'їзд в основному затвердив Декларацію про утворення Союзу РСР і Союзний договір. Так на політичній арені світу з'явилася нова держава - СРСР, до складу якої увійшли Україна, Росія, Білорусія та Закавказька Федерація (Грузія, Вірменія, Азербайджан). У документах, покладених в основу СРСР (Декларація і Договір), права центру превалювали над правами республік. Так, із 29 пунктів Союзного договору лише один стосувався прав республік. Формально кожна республіка мала право виходу із СРСР, але механізму такого виходу не було розроблено.

Юридичне оформлення СРСР остаточно завершилося в 1924 р., коли була прийнята Конституція СРСР.

Конституція СРСР позбавила союзні республіки права на зовнішню політику і торгівлю, прийняття власних рішень щодо розвитку транспорту, зв'язку, оборонної промисловості. Повноваження республік обмежувалися сільським господарством, внутрішніми справами, охороною здоров'я, соціальним забезпеченням. Але і ці повноваження зводилися нанівець керівництвом РКП(б) (з 1925 р. - Всесоюзна Комуністична партія (більшовиків) - ВКП(б), яке визначало внутрішню і зовнішню політику в цілому і кожної республіки зокрема.

У травні 1925 р. IX Всеукраїнський з'їзд Рад затвердив зміни в Конституції УСРР, законодавчо закріпивши входження республіки до складу СРСР.

Формально СРСР був федерацією, але фактично - унітарною, централізованою державою. Україна втратила рештки державного суверенітету і незабаром, як і інші союзні республіки, перетворилася на адміністративну одиницю Радянського Союзу.

Проте певні ознаки державності - територіальна цілісність, власний адміністративний і державний апарат збереглися, однак це не змінювало її статусу як частини єдиної держави.

Утворення СРСР було обумовлене дією як об'єктивних, так і суб'єктивних факторів:

- територіальні межі республік, які увійшли до Радянського Союзу, були об'єднані в межах колишньої Російської імперії. Між ними існували історично усталені тісні економічні зв'язки, і як наслідок, певна спеціалізація економічних районів та розподіл праці;

- у роки громадянської війни 1917-1920 рр. між радянськими республіками склався воєнно-політичний союз, а пізніше, у 1921-1922 рр., воєнно-господарський та дипломатичний союзи. Виникла так звана „договірна федерація” радянських держав, де функції загальнофедеративних органів влади виконували органи

влади Радянської Росії;

- головною ж причиною утворення СРСР стало посилення впливу у всіх республіках єдиної, жорстко централізованої більшовицької партії, керівництво якої взяло курс на негайне об'єднання республік в єдину державу і здійснило це об'єднання за власним сценарієм.

Отже, УСРР була державою, суверенітет якої істотно обмежувався відповідними статтями конституції СРСР. Така ситуація зберігалася практично до останніх днів існування союзної держави.

3. Політика „коренізації”, її особливості й наслідки на українських землях.

Для культурного будівництва в Україні у міжвоєнний період було характерне з одного боку певне українське відродження у 20-ті роки і крайня ідеологізація культурного життя в 30-х роках.

Успіхи в національно-культурному будівництві 1920-х - поч. 1930-х рр. були досягнуті перш за все завдяки здійсненню політики, що увійшла в історію під назвою „коренізація”. Намагаючись розширити національну та соціальну базу свого режиму, Москва зробила спробу залучити до управління в республіках представників неросійських національностей. Такі заходи центру пояснювалися різкою невідповідністю між загальною кількістю представників корінної нації в тій чи іншій національній республіці до їх частки в партійно-державному апараті. Зокрема, наприкінці 1920 р. українці, складаючи близько 80% населення УСРР, у КП(б)У становили лише 19, а у квітні 1922 - 23,3%. виправити цю невідповідність взявся в 1923 р. XII з'їзд РКП(б), який проголосив політику „коренізації” партійно-державного апарату в неросійських республіках.

Отже, щоб зміцнити свій вплив у республіках, партія змушена була розмовляти з населенням його мовою і створити власних апаратників з місцевих кадрів. Безсумнівно, що „коренізація” мала побічний ефект у вигляді стрімкого розвитку пригнічених до того національних культур.

В Україні політика „коренізації” набрала форми „українізації”. Вона передбачала задоволення певних національних вимог українського народу:

- висування українців на керівні посади;
- впровадження української мови в державні та культурні установи, пресу, навчальні заклади;
- розвиток національної за формою й радянської за змістом культури;
- створення відповідних умов для культурного розвитку національних меншин, які проживали в Україні.

Рушійною силою у справі українізації став Наркомат освіти України, яким у 20-ті рр. керували прибічники національного відродження Г. Гринько, О. Шумський, М. Скрипник.

Українізація здійснювалася в певних, дозволених центром рамках і з самого початку зустріла значний опір з боку шовіністично налаштованих

представників партійної верхівки, частини працівників партійно-радянського апарату, місцевої російської інтелігенції тощо. Незважаючи на це, результати її були вагомими:

- у 1930 р. чисельність шкіл з українською мовою навчання становила 85%,

на українську мову було переведено 75% діловодства державних установ, українською мовою видавалося 90% газет і більше половини книжок і журналів.

Кількість українців серед службовців держапарату зросла з 35 до 54%;

- українізація сприяла залученню до радянського культурного будівництва української інтелігенції. З еміграції повернулися деякі відомі діячі,

зокрема М.С. Грушевський;

- відбувався бурхливий розвиток української культури: в республіці видавалося понад 20 літературно-художніх альманахів і збірників, 55 журналів,

виникли багаточисельні літературно-художні об'єднання, працювало 45 професійних театрів і т. д.

Література і мистецтво досягли значних успіхів завдяки таким діячам, як М. Хвильовий, М. Зеров, Г. Косинка, М. Рильський, В. Яловий, В. Сосюра, Л. Курбас, О. Довженко, Г. Верьовка і багатьом іншим. Все це привело до зростання впливу національної ідеї, що лякало Москву.

І, взагалі, українізація почала виходити за дозволені центром рамки:

- вона охопила все суспільно-культурне життя республіки;

- зростав прошарок української інтелігенції, якій режим Сталіна не довіряв

і бачив у ній ідейного конкурента партії;

- українізація сприяла зростанню національної свідомості українців, стимулювала націонал-комуністичні настрої. Прибічники національного комунізму

вважали, що не можна нав'язувати усім народам російський шлях до комунізму, що

кожен народ, в т. ч. і український, повинен йти до комунізму своїм шляхом, пристосовуючи його до специфічних національних умов. Основними ідеологами

українського національного комунізму були письменник М. Хвильовий, нарком

освіти з 1924 по 1926 рр. О. Шумський, економіст М. Волобуєв.

Микола Хвильовий звертався до українських письменників із закликом виявити національну свідомість, самобутність, не копіювати культурні надбання інших народів, зокрема російського.

Олександр Шумський доводив необхідність прискорення темпів українізації, наполягав на відкликанні з України генерального секретаря ЦК КП(б)У Л. Кагановича, який гальмував процес українізації.

Михайло Волобуєв переконував, що економіка України повинна

становити єдиний народногосподарський комплекс, який може інтегруватися у світову економіку без посередництва Росії.

„Хвильовизм“, „шумськізм“ і „волобуєвщина“ були оголошені проявом „буржуазного націоналізму“, небезпечним „націоналістичним ухилом“.

З кінця 20-х рр. українізація поступово згортається. У 1933 р. Сталін назвав місцевий націоналізм основною загрозою для єдності Радянського Союзу. Це означало кінець українізації. Радянська влада повертається до політики зросійщення, активних учасників українізації було репресовано.

4. Утвердження антинародного колгоспного ладу в Україні та голодомор 1932-1933 рр.

Політика примусової суцільної колективізації сільського господарства була чи не найважливішою складовою сталінського воєнно-комуністичного штурму кінця 20-х - початку 30-х років.

Курс на колективізацію проголосив XV з'їзд ВКП (б) у 1927 р., а з 1929 р., після листопадового пленуму ЦК ВКП (б) почалося її насильницьке форсоване здійснення.

Згідно з більшовицькою доктриною, шлях до соціалізму був пов'язаний з переходом селянства до колективного виробництва. Відповідно, суцільна колективізація була задумана як комунізація, з утворенням господарств максимального рівня усупільнення та здійснювалася, як і форсована індустріалізація в рамках єдиної політики „соціалістичного штурму“.

Беручи курс на колективізацію, сталінське керівництво прагнуло:

- завдяки колгоспам повністю підпорядкувати сільське господарство державі;
- забезпечити населення країни дешевими продуктами харчування і сировиною, отримати кошти для індустріалізації;
- ліквідувати дрібнотоварний селянський уклад, який, на думку більшовиків був джерелом капіталізму на селі.

Постановою ЦК ВКП(б) від 5 січня 1930 р. було чітко визначено темпи колективізації для різних зон Радянського Союзу. В Україні, згідно з цією постановою, планувалося закінчити колективізацію восени 1931 р. або навесні 1932 р.

Проте, 24 лютого 1930 р. перший секретар ЦК КП (б)У С. Косіор на догоду Сталіну підписав інструктивний лист республіканського ЦК до місцевих парторганізацій з гаслом, відповідно до якого всю Україну слід було колективізувати „до осені 1930 року!“. Такі нереальні терміни можна було забезпечити лише насильницькими методами.

Колективізація передбачалася в артільній формі, однак у різних інструкціях артіль мала вигляд комуни. Починаючи з лютого 1930 р., коли було опубліковано новий Примірний статут сільгоспартілі „як перехідної форми до колгоспу“, масово почали усупільнюватися корови, коні, дрібна худоба і птиця. Сталін змушений був відступити після того, як розпочався опір селянства, і навіть ініціював постанову ЦК ВКП(б) „Про боротьбу з викривленням партійної лінії в колгоспному русі“ (14 березня 1930 р.)

Селяни стали виходити з колгоспів, до осені 1930 р. вийшла половина селянських господарств. Проте політикою збільшення податків влада прискорила процес колективізації. На кінець 1932 р. в Україні було колективізовано майже 70% господарств. При цьому машинну техніку держава залишала собі, утворюючи машинно-тракторні станції (МТС), що були засобом економічного контролю за діяльністю колгоспів.(наприкінці 1932 р. діяли 592 МТС).

План здавання продовольства колгоспам встановлювався в таких розмірах, що на трудовні майже нічого було видавати і колгоспники жили за рахунок своїх присадибних ділянок. Але і тут непомірно високі податки змушували селян розпродавати майно і худобу й залишати села. В 1928-1931 рр. кількість селянських господарств в Україні зменшилася на 352 тис.

Для того, щоб зламати опір заможних селян, в Україні проводилася політика „ліквідації куркульства як класу". Заможних селян оголошували „куркулями" і виселяли на північ або до Сибіру, потім почали виселяти середняків і навіть частину бідняків.

Перший етап розкуркулення тривав в Україні з другої половини січня до початку березня 1930 р. і охопив 309 районів, в яких налічувалося 2524 тис. селянських господарств (із загальної кількості 5045 тис. господарств у 581 районі). На 10 березня було розкуркулено 1887 господарств або 2,5%. До середини 1931 р. з України було депортовано 98,5 тис. селянських родин. Всього експропрійовано до 200 тис. селянських господарств. Загалом за 1928-1931 рр. зникло 352 тис. господарств. З понад мільйона українських селян, репресованих радянською владою на початку 30-х років близько 850 тис. депортували на Північ, де багато з них загинули.

Таким чином, у ході колективізації було знищено найбільш працездатних і заможних господарів, що негативно вплинуло на подальший розвиток сільського господарства.

Прискорення темпів колективізації призвело до дезорганізації аграрного сектора: індивідуальні селянські господарства руйнувалися, а колгоспи технічно і організаційно були ще слабкими.

Все це разом із загальною деградацією виробництва і зумовило голод, який ще більше посилювався після встановлення нереальних планів хлібозаготівель. Хлібозаготівлі з урожаю 1931 р. тривали до осені 1932 р., після чого хліба в селі не залишилося. Почався голод.

З метою забезпечити виконання плану проти колгоспів та індивідуальних селянських господарств почали вживатися крайні заходи: здійснювалася тотальна конфіскація продовольчих запасів - аж до сухарів, солінь і фруктової сушки; райони, де не виконувався план переводилися на блокадне положення - підвезення будь-яких продуктів харчування до них заборонялося.

Хлібозаготівлею в Україні керувала спеціальна комісія на чолі з В. Молотовим. Проти колгоспів, які, щоб вціліти, приховували справжні розміри врожаю, почалися репресії. 7 серпня 1932 р. ЦВК і РНК СРСР прийняли постанову „Про охорону майна державних підприємств, колгоспів і

кооперативів та про зміцнення суспільної (соціалістичної) власності": розкрадання колгоспного майна каралося розстрілом, а за „пом'якшуючих обставин" - позбавленням волі на строк не менш ніж 10 років. До кінця 1932 р. (за 5 місяців) було засуджено 55 тис. чоловік, у тому числі до розстрілу - 2,1 тис. чоловік. Серед засуджених було багато жінок і дітей, які отримали покарання за жменю зібраних колосків.

Жорстокість, з якою проводили хлібозаготівлю в 1932 р., стала безпосередньою причиною небаченого за всю історію України голодомору 1932-1933 рр. Прямі втрати від голоду становили 3,5-5 млн. чоловік (деякі дослідники оцінюють кількість жертв голоду в 7-9 млн. чоловік).

Незважаючи на голод, експорт зерна зростав: 1929 р. - 2,6, 1930 р. - 48,4, 1932 р. - 51,8, 1933 р. - 17,6 млн. центнера. Водночас, тільки тих 2 млн.т., які вивезли за кордон, було достатньо, щоб врятувати мільйони людей.

Криза з такими жахливими наслідками змусила правлячу верхівку СРСР запровадити виважені норми поставок зерна державі, що давало можливість селянам використовувати лишки на власний розсуд, село отримало значну кількість техніки, в колгоспах були організовані постійні бригади для виконання польових робіт. Стали розвивати підсобні галузі господарства в колгоспах: тваринництво, садівництво, бджільництво тощо.

Однак ефективність господарювання залишалася низькою. Командно-бюрократична система управління сільським господарством фактично стала гальмом його розвитку.

5. Україна в умовах великого терору.

Наприкінці 20-х - на початку 30-х рр. політична система Радянського Союзу, зберігаючи зовні усі атрибути демократії, фактично перетворилася на тоталітарну, яку дослідники називають режимом особистої влади Сталіна, або сталінщиною.

Невід'ємною частиною тоталітарної системи влади був репресивний апарат, який повинен був тримати суспільні процеси під жорстким контролем, знищувати будь-яку опозицію сталінському режиму, будь-які прояви інакомислення. Знаряддям здійснення репресій були каральні органи ДПУ, підпорядкованого наркомату внутрішніх справ (НКВС). (У 1934 р. замість ДПУ створено Головне управління державної безпеки).

Органи ДПУ - НКВС розгорнули масові жорстокі репресії проти всіх прошарків населення.

Масові репресії були захисною реакцією тоталітарного режиму, оскільки при наявності широкої опозиції цей режим не зміг би забезпечити свого існування.

Ідейним обґрунтуванням масового терору стало теорія Сталіна про неминуче загострення класової боротьби в міру просування до соціалізму та необхідність у зв'язку з цим посилення пильності і боротьби проти „ворогів народу".

Каральні органи посилювали пошук „ворогів народу", „контрреволюціонерів", „ворогів соціалізму", збільшувалися масштаби

насилюства.

В Україні репресії здійснювалися в особливо страшних розмірах: сталінський режим прагнув знищити рух за самоутвердження української нації. Пленум ЦК ВКП(б) у листопаді 1933 р. дійшов висновку, що „на Україні основною небезпекою є український буржуазний націоналізм”, і поставив завдання „завдати нищівних ударів по націоналістичним петлюрівським елементам, які засіли в різних ділянках соціалістичного будівництва української соціалістичної культури”. Це рішення пленуму разом з положенням Сталіна про загострення класової боротьби стало основою масового терору в Україні.

Основними напрямками масових репресій в республіці були по-перше, репресії проти селянства (розкуркулювання, штучний голодомор 1932-1933 рр.).

По-друге, боротьба з „підпільними націоналістичними організаціями”. Першою була сфабрикована справа проти „Спілки визволення України” („СВУ”), за якою в 1930 р. було засуджено 45 чоловік - відомих українських вчених, письменників, політичних діячів колишньої УНР. Серед них - академік, заступник голови Центральної Ради у 1917 р. С. Єфремов, академік М. Слабченко, колишній голова уряду УНР В. Чехівський, колишній міністр закордонних справ УНР А. Ніковський. Після процесу над „СВУ” „розкрили” велику кількість „ворожих організацій”, зокрема „Український національний центр” (її керівником оголосили М. Грушевського, його звинуватили в „буржуазному націоналізмі” і вислали в Кисловодськ, де у 1934 р. вчений помер при нез'ясованих обставинах), „Українську військову організацію”. Протягом 1930-1937 рр. органи ДПУ - НКВС „викрили в Україні 15 великих „підпільних терористичних і диверсійних організацій націоналістів” (за підрахунками окремих дослідників, всього у 30-ті роки в Україні було влаштовано гучні процеси над учасниками більш як 100 вигаданих „центрів” і „комітетів”).

По-третє, репресії проти членів КП(б)У, яких звинувачували в „українському буржуазному націоналізмі”, у „ворожій діяльності”, у „відсутності пильності”, в „троцькізмі” і т.п. Ще у 1932 р. в Україні розпочалася (на рік раніше, ніж загалом в СРСР) масова чистка партійних рядів. З КП(б)У пачками виключали й заарештовували працівників різних сфер суспільного життя, які свого часу вступили до партії. Протягом 1932-1936 рр. чисельність КП(б)У зменшилася більш як на половину. Під час масових репресій другої половини 30-х рр. знищено переважну більшість ЦК КП(б)У, українського уряду. Загинули Х. Раковський, Ю. Коцюбинський, С. Косіор, В. Чубар, М. Скрипник та інші. Вцілів лише Г. Петровський, якого звільнили з роботи й жорстоко переслідували.

По-четверте, боротьба з „націоналістичними елементами” в Академії наук України: репресовано багато вчених, розігнано цілі наукові інститути.

По-п'яте, боротьба проти релігії і церкви. Нових нищівних ударів зазнала українська православна церква: було репресовано 72 митрополити, єпископи та архієпископи, 2 тис. священників, до 1939р. закрито близько 70%

церков, які діяли в 20-х роках, спалено декілька тисяч ікон, зруйновано чимало храмів, інших пам'ятників культури. У 1930 р. була примусово розпущена Українська автокефальна православна церква. Другу п'ятирічку (1933-1937 рр.) оголосили „п'ятирічкою знищення релігії”.

По-шосте, гоніння проти українських письменників, діячів мистецтва. Жертвами репресій стали десятки тисяч діячів національної культури. Лише за один 1934 р. було розстріляно 28 письменників, серед них М. Зеров, Г. Косинка, К. Буревій та ін. Протягом 1934-1938 рр. було заарештовано більше половини членів і кандидатів у члени Спілки письменників України. Був розігнаний театр „Березіль”, його керівник, драматург Лесь Курбас загинув у концтаборі. Культурний процес потрапив під контроль партійно-державних чиновників. Якщо 20-і рр. ввійшли в історію України як період „національного відродження”, то 30-і рр. дослідники назвали „розстріляним відродженням”.

І, нарешті, по-сьоме, чистка військових кадрів: був повністю знищений штаб Київського військового округу на чолі з І. Якіром, репресовано 150 чоловік командного складу Харківського військового округу на чолі з І. Дубовим. Репресії проти командного складу викликали гострий кадровий голод в армії. Напередодні війни лише 7% командирів мали вищу військову освіту.

В цілому, масові репресії мали наступні наслідки:

- тотальний терор торкнувся усіх категорій населення, були фізично знищені мільйони українців, внаслідок чого українська нація зазнала величезних демографічних втрат;
- занепала українська національна культура, знизився інтелектуальний потенціал української нації;
- відбулася деформація морально-етичних відносин (насаджувалася атмосфера страху та абсолютної покори, заохочувалися доноси, формувалася тоталітарна свідомість);
- посилилась економічна і політична залежність України від центру;
- шляхом репресій відбулося остаточне утвердження тоталітарного режиму, абсолютної політичної влади Сталіна.

Мало що змінилося й після прийняття нової конституції України 1937 р. Непрямі вибори було замінено прямими при таємному голосуванні, скасовано категорію так званих „експлуататорських верств”, яка раніше не мала права брати участь у політичному житті. Замість з'їздів рад різних рівнів почали діяти Верховна і місцеві ради, що збиралися на сесії і формально мали деякі парламентські ознаки. Було проголошено основні права й обов'язки громадянина.

Фактично ж положення цієї конституції не реалізовувалися. Сталінська система вирішувала суспільно-політичні й соціально-економічні проблеми на власний розсуд, незважаючи на конституційні норми.

Список літератури

1. Історія України /Під ред. В.А.Смолія.- К.: Альтернатива, 1997.- С.265-270, 274-275,281-288,294-296.
2. Кормич Л.І., Багацький В.В. Історія України від найдавніших часів і до XXI
століття: навчальний посібник. Видання третє.- К.: ООО "Одісей", 2002. - с. 386-390, 392-397.
3. Король В.Ю. Історія України. -Київ: „Феміна", 1995.-с. 143-146, 151-153.
4. Лановик Б.Д., Лазарович М.В. Історія України: Навч. Посіб.- 2-ге вид.,
перероб. і доп. -К.: Знання -Прес, 2003. - с.448-452, 454-462, 465-475.
5. Мирончук В.Д., Ігошкін Г.С. Історія України: Навч. посіб. - К.: МАУП, 2001.-с. 187-205.
6. Світлична В.В. Історія України: Навчальний посібник для студентів неісторичних спеціальностей вищих закладів освіти. Друге видання, виправлене й
доповнене. - К.: „Каравела", Львів: „Новий світ - 2000", „Магнолія плюс", 2003. - с.
171-173, 176-182.
7. Чайковський А.С., Шевченко П.Ф. Історія України: Посібник для старшокласників та абітурієнтів. - К.: А.С.К., 1999. - с. 182-190,195-202.

Тема 14. Україна в Другій світовій війні та в перші повоєнні роки.

План

- 1.Початок Другої світової війни і Україна.
- 2.Українські землі в умовах окупації фашистською Німеччиною. Рух Опору.
- 3.Звільнення України від німецько-фашистських загарбників. Воз'єднання українських земель.
- 4.Післявоєнна відбудова та нова хвиля масових репресій другої половини 40-х-початку 50-х років в Україні
- 5.Голод 1946-1947рр. в Україні

1. Початок Другої світової війни і Україна.

Агресивна політика фашистської Німеччини, захоплення нею ряду європейських країн, провал радянських ініціатив щодо колективної безпеки, політика „умиротворення" агресора, авторами якої були Англія і Франція привели до зміни зовнішньополітичного курсу СРСР. 23 серпня 1939 р. між Німеччиною та СРСР було підписано пакт про ненапад. До договору додавався секретний протокол про розмежування сфер впливу сторін в Європі. Секретний протокол давав можливість Сталіну збільшити

територію СРСР майже до кордонів Російської імперії 1913 р. Німеччина давала згоду на приєднання до Радянського Союзу Фінляндії, Естонії, Латвії, Білорусі, Західної Волині та Східної Галичини. В свою чергу, Німеччина отримала повну свободу дій у Європі і забезпечила собі поставки з Радянського Союзу воєнно-стратегічних матеріалів і продовольства.

1 вересня 1939 р. Німеччина напала на Польщу. Зв'язані з нею договірними зобов'язаннями, Англія і Франція оголосила війну Німеччині. Почалася Друга світова війна. Польща виявилася невідготівленою до війни, а її уряд не зміг організувати захист країни і 17 вересня емігрував за кордон. Польща перестала існувати як самостійна держава. Деякі західноукраїнські землі - Холмщина, Підляшшя, Лемківщина з населенням понад 500 тис.чол. були включені до створеного німцями на окупаційній території генерал-губернаторства з центром у Кракові.

Згідно з пактом і таємним протоколом та з врахуванням означеної на карті за особистим підписом Сталіна і Ріббентропа лінії розмежування, частини Червоної Армії 17 вересня вступили на територію Західної України, яка до цього часу перебувала у складі Польщі, і протягом 12 днів зайняли майже всю цю територію, що було узаконено Договором про дружбу і кордон між СРСР і Німеччиною 28 вересня 1939 р.

У червні 1940 р. були розв'язані проблеми Бессарабії, звільненої з-під влади Румунії. Повернення Бессарабії й Північної Буковини відбулися мирним шляхом. Переважна більшість їх населення мали спільну з народом України долю і мову.

Відповідно до угод про сфери впливу західноукраїнські і придунайські землі ввійшли до складу СРСР, що відповідало споконвічним прагненням українців до воз'єднання в межах однієї держави. Незабаром відбулося оформлення нового політичного і територіального статусу цих земель (рішення Народних зборів у Львові, сесій Верховної Ради УРСР та Верховної Ради СРСР у жовтні-листопаді 1939 р. та серпні 1940 р.).

Ці події і досі неоднозначно оцінюються істориками. Різні дослідники по-різному називають сам факт входження українських земель до складу СРСР: „анексія" (Д. Бофора), „включення" (Н. Верт), „формальне інкорпування, назване воз'єднанням" (А. Жуковський, О. Субтельний), „воз'єднання, що носило характер акції окупаційного типу" (С. Кульчицький), а дехто з істориків розглядає це як звільнення поневолених західноукраїнських земель і воз'єднання Західної України з Наддніпрянською.

Після приєднання західноукраїнських земель до СРСР почалася їх активна радянська - здійснення перетворень відповідно до радянського зразка.

Перетворення носили суперечливий характер. Ряд політичних заходів радянської влади отримали позитивну оцінку українського населення. Почала здійснюватись українська. До середини 1940 р. в Західній Україні стало діяти близько 6900 початкових шкіл, із них 6000 українських. Поліпшилось

медичне обслуговування населення. Створювалася система соціального забезпечення. Були націоналізовані промислові й торговельні підприємства, які раніше контролювались переважно поляками та євреями. Були також експропрійовані землі польських землевласників (понад мільйон гектарів). Проте все це здійснювалося командно-адміністративними методами без врахування відмінностей в духовному та економічному житті.

Кадри, що прибули сюди із східних областей, не знали місцевих особливостей і допустили ряд помилок у галузі податкової політики, хлібозаготівель, а особливо колективізації, до якої вони приступили у 1940 р., використовуючи досвід Східної України. Тобто у селян відбирали землю, усуспільнювали худобу, реманент і т.д.

Радянська влада принесла жорстокий репресивний режим: були розгромлені всі політичні партії і громадські організації, в т.ч. „Просвіта“, „Рідна школа“, Наукове товариство ім. Т.Г.Шевченка. Арешту підлягали власники підприємств і банків, керівники кооперативів, великі, а часто і середні землевласники, уніатське духовенство, службовці старого держaparату, офіцерський склад польської армії. Всього, за 1939-1940 рр. було репресовано без суду і слідства, близько 10% населення Західної України. На листопад 1940 р. із цих районів виселили, за неповними даними 1 млн. 173170 чол.

Великих утисків зазнало релігійне життя. Всі церковні заклади, наукові установи та організації підлягали ліквідації, а їх майно - конфіскації.

Отже жителі західноукраїнських земель, як українці, так і поляки та представники інших національностей відчували на собі наслідки пакту про ненапад між Сталіним та Гітлером. І хоча, в економічному, політичному і культурному житті Західної України були певні досягнення, в цілому вони значною мірою зводились нанівець реліктами сталінізму.

У 1940-1941 рр. Гітлер підкорив всю Західну Європу і, згідно з „планом Барбароса“, затвердженому у грудні 1940 р., почав інтенсивну підготовку війни проти СРСР.

22 червня 1941 р. нападом нацистської Німеччини на СРСР розпочався новий етап Другої світової війни. Народ назвав її Великою Вітчизняною війною, бо в ній боронив свою Вітчизну - Україну, від її наслідків залежала доля народу - існувати йому чи ні. В Україні радянські війська за чисельністю, кількістю танків, літаків, гармат не поступалися противникові. Але ця сила не була належним чином використана.

План „Барбароса“ передбачав „бліцкриг“ - блискавичну війну: протягом 2-2,5 місяців знищити Червону армію і вийти на лінію Архангельськ - Астрахань. Німецька армія наступала у трьох головних напрямках: північному - на Ленінград, центральному - на Москву, південному - на Київ. Згідно з планом передбачалося загарбання України вже в перші тижні війни і створення плацдарму для прориву на Кавказ і Закавказзя.

Наступ в Україну здійснювала група німецьких армій „Південь“ на чолі з фельдмаршалом Рундштедтом. Для оборони України були створені

Південно-Західний фронт на чолі з генералом М. Кирпоносом та Південний фронт на чолі з генералом Я. Чередніченком.

Гітлерівська група армій „Південь” швидко просувалася вперед. 25 червня вони захопили Луцьк, 28-го - Рівне, 30-го Львів і Тернопіль, 2 липня - Станіслав, 9-го - Житомир.

З 23 по 29 червня 1941 р. в районі Луцьк - Броди - Рівне - Дубно тривала найбільша танкова битва початкового етапу війни, в якій з обох боків взяло участь близько 2 тис. танків. Через брак пального, боєприпасів, прорахунки командування радянські війська програли цю битву і зазнали значних втрат, але затримали просування німців майже на тиждень, порушили їхні плани „блискавичної” війни. Проте, в цілому, вже на кінець третього тижня війни німці просунулися углиб України на 300-350 км. На північному напрямку німецькі війська просунулися углиб радянської території на 500 км., на центральному напрямку - на 600 км. Червона армія за перші три тижня війни втратила 850 тис. чоловік (у 10 разів більше, ніж Німеччина), 3,5 тис літаків, 6 тис. танків. Отже, початковий період війни склався вкрай невдало для Радянського Союзу.

Причинами вражаючих невдач радянських військ були серйозні прорахунки вищого керівництва СРСР на чолі з Й. Сталіним, низька ступінь готовності військ до ведення воєнних дій, некомпетентність багатьох командирів, загибель основної частини підготовлених військових кадрів під час репресій 30-х початку - 40-х рр., фактор несподіванки нападу. Крім того, Німеччина, яка завоювала більшу частину Європи, за воєнно-економічним потенціалом значно перевищувала Радянський Союз.

Невдале розташування значної кількості радянських військ у прикордонних зонах дало змогу противникові обхідними танковими маневрами оточити й ліквідувати їх. Легкою здобиччю ворога стали склади зброї, матеріально-технічного постачання, паливно-мастильних матеріалів та провіанту. Тільки в районі Умані в липні-серпні були оточені й знищені дві радянські армії.

З районів, яким загрожувала окупація, почали перебазовуватися на схід державні установи України, промислові підприємства та інші важливі об'єкти. Евакуація (не кажучи вже про пуск на новому місці) великих заводів (лише на перевезення металургійного комбінату „Запоріжсталь” до Магнітогорська пішло 8 тис. вагонів) виявилася надзвичайно складним, але посильним завданням.

В Україні розпочалася підготовка до оборони великих міст. Головною воєнно-політичною подією літньої кампанії була оборона Києва, яка тривала з 7 липня по 26 вересня 1941 р. і відволікала значні сили ворога. Проте, німецьким арміям вдалося оточити велике угруповання захисників Києва: в полон потрапило понад 665 тис. солдатів і офіцерів, було знищено командування Південно-Західного фронту.

Причиною трагедії стали прорахунки вищого військового командування, зокрема те, що Сталін не давав згоду на відведення військ з-під Києва.

Здобувши Київ, німецькі армії розгорнули наступ на Донбас і Крим: 30 жовтня вони підійшли до Севастополя. Героїчна оборона Києва, Одеси (5 серпня - 16 жовтня 1941 р.), за що вони отримали звання „місто - герой", увійшли золотими сторінками в літопис Великої Вітчизняної війни.

Наприкінці 1941 р. німецькі війська групи армій „Південь" окупували майже всю Україну. Однак, ціною величезних жертв, героїчного опору народу план „блискавичної війни" був зірваний.

Навесні 1942 р. радянське командування припустилося нової помилки в оцінці становища на фронтах. У квітні було видано наказ готуватися до наступу в районі Харкова, в Криму та інших місцях. Розрахунки на швидке виснаження німецьких військ не виправдалися, а тактика „оборона - наступ" одночасно на кількох напрямках призвела до катастрофічних наслідків.

12 травня 1942 р. розпочався наступ в районі Харкова силами Південно-Західного фронту з метою визволення міста й розгрому німців на південному фланзі. Проте вже 17 травня стало ясно, що наступ треба припинити, бо гітлерівці прорвали фронт у районі Краматорська. Наприкінці травня німецькі війська, які наступали з півночі і півдня, замкнули кільце оточення. В полон потрапило 240 тис. бійців і командирів Червоної армії. Трагічно завершилася і спроба розгромити гітлерівців у Криму. 4 липня 1942 р. після 250-денної оборони Севастополь захопили німецькі війська.

Поразки в Україні різко змінили воєнно-стратегічну ситуацію, ініціатива знову перейшла до рук ворога. У червні 1942 р. німецькі війська великими танковими з'єднаннями за підтримки авіації почали навальний наступ на воронезькому напрямку. Наслідком цього був прорив фронту вглиб на 200-400 км. протяжністю 600-650 км.

22 липня 1942 р. після захоплення м. Свердловська Ворошиловградської області гітлерівці остаточно окупували всю територію Української РСР.

2.Українські землі в умовах окупації фашистською Німеччиною. Рух Опору.

Захоплюючи українські землі, німецькі агресори та їхні румунські й угорські поплічники відразу ж встановили жорстокий окупаційний режим. Він був людиноненависницький, визначався винятковими звірствами - масовими репресіями, знищенням або депортацією мільйонів громадян України, безпрецедентним руйнуванням, розграбуванням народного господарства, особистого майна, тисячолітніх культурних надбань нашого народу, розшматуванням української території.

В основі окупаційної політики, яка здійснювалась в Україні, лежала расова теорія про зверхність „арійців" щодо інших народів. Згідно з нею німці як арійці мають природні інстинкти й здібності до панування, управління, повинні завойовувати інші землі. Віднесений до расово неповноцінних, український народ був приречений нацистами більшою частиною на винищення, меншою - на перетворення на слуг німецьких панів. Відповідно до цього стратегією свого ставлення до українців та інших народів нацисти проголосили підкорення та їх жорстку експлуатацію, винищення

непокірних та „зайвих" (з точки зору окупантів) людей ненімецької національності.

Окупаційний режим в Україні переслідував, таким чином, дві головні мети: політичну та економічну. Політична передбачала знищення українського народу, як й інших слов'ян, та його державності, в тому числі і радянської її форми. Економічна - пограбування природних багатств, народного господарства, майна громадян, безмежну експлуатацію тих українців, які вціліють.

Що стосується конкретних напрямків окупаційної політики, то вони зводилися до наступного: по-перше, захопивши Україну, німці розчленували її на окремі частини:

- Буковина, Одеська та Ізраїльська області, частина Вінницької та Миколаївської областей були віддані Румунії. Ці землі отримали назву „Трансїстрія";

- Галичина разом з польськими територіями увійшла до складу окремого генерал-губернаторства;

- більшість українських земель увійшла до складу Рейхскомісаріату „Україна" на чолі з фанатичним нацистом, катом українського народу Е.Кохом. Це адміністративне утворення включало 63,6% всієї території України;

- прифронтові області (Чернігівська, Сумська, Харківська області, Донбас) підпорядковувалися військовому командуванню;

По-друге, відповідно до згадуваної вище „теорії расової винятковості німецької нації" українці підлягали масовому знищенню. Справжній геноцид здійснювався проти єврейського народу.

Вся Україна вкрилася концтаборами та тюрмами. Практично в кожному українському місті був свій „Бабин Яр": за роки окупації в Бабиному Яру в Києві загинуло понад 220 тис, в Дробицькому Яру в Харкові - понад 60 тис, в Яновському концтаборі у Львові - понад 160 тис чоловік. Переважно це були українські громадяни єврейської національності. А всього в Україні в період окупації було вбито 3,9 млн. мирного населення і 1,3 млн. військовополонених.

По-третє, гітлерівці грабували матеріальні і людські ресурси України. До Німеччини вивозилося продовольство, обладнання, сировина, коштовності, чорноземи, а також робоча сила. З України на примусові роботи до Німеччини було вивезено 2,4 млн. чоловік.

Щоб забезпечити більш „ефективну" експлуатацію українського села, німці зберегли колгоспи.

По-четверте, обмежувалися постачання міст продовольством, медичне обслуговування, освіта. Українці перетворилися на людей „третього сорту" тощо.

Отже, окупаційний режим відзначився винятковою жорстокістю. Але він виявився неефективним, бо не забезпечив покори українського народу. Навпаки, нацистський „новий порядок" викликав масовий Рух Опору в

Україні.

В українському антифашистському русі Опору існувало дві течії: радянський рух Опору (партизани і підпільники) та національно-визвольний Рух Опору на чолі з ОУН.

Радянський рух Опору прагнув до відновлення статусу України в складі СРСР. Наприкінці 1942 р. в Україні діяло 800 партизанських загонів (за підрахунками деяких дослідників близько 2-х тис). їх дії координував Український штаб партизанського руху на чолі з І. Строкачем. Виникли великі партизанські загони і з'єднання (понад 45-ти) на чолі з С. Ковпаком, М. Попудренком, О. Сабуровим, О. Федоровим, І. Боровиком, П. Вершигорою, М. Наумовим та іншими.

Формами боротьби партизан були:

- диверсії на комунікаціях ворога, знищення ліній зв'язку, доріг, мостів;
- розгром ворожих штабів;
- диверсії на залізницях. Влітку 1943 р. розгорнулася операція „рейкова війна”;
- рейди в тил ворога (найбільш відомий Карпатський рейд С. Ковпака).

У містах України діяли підпільні групи, зокрема „Молода гвардія” на Луганщині та „Партизанська іскра” на Миколаївщині. Підпільники розповсюджували антинімецькі листівки, здійснювали терористичні акти, вчиняли диверсії на залізницях та підприємствах тощо.

Всього в Україні діяло 23 підпільних обкоми КП(б)У, 9 підпільних обкомів комсомолу, які організовували диверсії, здійснювали розвідувальні операції.

Загальна чисельність партизан і підпільників в Україні за роки війни становила за різними джерелами від 180-220 тис. до 500 тис. чоловік. Вони знищили до 100 тис. окупантів та їх посібників, розгромили 467 ворожих гарнізонів, організували аварії 4-х тис. ешелонів, 95 партизанів та підпільників України одержали звання Героя Радянського Союзу.

Таким чином, створення Українського штабу партизанського руху на чолі з Т.А.Строкачем, координація дій, матеріальна підтримка з Великої землі, застосування радянськими партизанами та підпільниками ефективних методів боротьби проти окупантів перетворили радянський Рух Опору на важливий фактор війни, фактично на справжній „другий фронт”.

Національно-визвольний Рух Опору на чолі з ОУН прагнув до відродження незалежної української держави.

До початку війни ОУН співробітничала з німцями. В німецькій армії був утворений „Легіон українських націоналістів”, що нараховував близько 600 солдатів і мав два підрозділи під кодовими назвами „Нахтігаль” і „Роланд”. Командували ними українські та німецькі офіцери. ОУН розраховувала на те, що ці частини вдасться використати для утворення в майбутньому національної армії. Німці ж планували використовувати їх, в основному, для каральних акцій, спрямованих передусім проти поляків та євреїв. Покладаючи надії на німецьку підтримку, лідери ОУН 30 червня 1941

р. проголосили створення незалежної Української держави. Однак це не входило в плани німців - український уряд був розігнаний, а деяких його діячів, зокрема Я. Стецька та С. Бандеру, заарештували. Проти ОУН розпочалися репресії. У відповідь ОУН почала створювати партизанські загони, які у жовтні 1942 р. об'єдналися під назвою Українська повстанська армія (УПА) на чолі з Романом Шухевичем (псевдонім Тарас Чупринка). ОУН - УПА не припиняла також антирадянської і анти польської діяльності.

УПА розраховувала лише на власні сили і підтримку місцевого населення. Мережа оунівського підпілля охопила не тільки західні, а і центральні, східні, південні регіони України, де ОУН діяла під лозунгами: „Смерть Гітлеру!“, „Смерть Сталіну!“, „Радянська влада - без більшовиків!“.

Основними об'єктами партизанських дій з боку УПА були:

- німці та їх союзники;
- формування Армії Крайової та польське населення;
- радянські партизанські загони, а згодом - підрозділи Червоної армії.

Намагаючись утвердити себе у західних регіонах України як „третя сила“, УПА лише у жовтні-листопаді 1943 р. провела 47 боїв проти німців і 54 бої проти радянських партизан.

Слід зауважити, що в ОУН не було єдності щодо стосунків з німцями. Започаткований на Волині та Поліссі повстанський рух поширювався на інші регіони України. Чисельність УПА за різними даними становила від 30-40 тис. до 100 тис. бійців, які знищили до 5-6 тис. німців.

Таким чином, Україна була охоплена масовим рухом Опору, але через глибокі ідеологічні суперечності між двома його течіями точилася жорстка боротьба. Хоча, в цілому народна боротьба в тилу ворога була одним з вирішальних факторів, що прискорили наближення перемоги.

3. Звільнення України від німецько-фашистських загарбників. Воз'єднання українських земель.

Внаслідок переможних Сталінградської та Курської битв було створено сприятливі умови для початку визволення України. Ці завдання здійснювали війська Центрального, Воронезького, Степового, Південно-Західного і Південного фронтів, які з 20 жовтня 1943 р. було перейменовано на відповідно 1-й Білоруський, 1, 2, 3-й і 4-й Українські фронти.

18 грудня 1942 р. військами 1-ї гвардійської армії під командуванням генерала В. Кузнєцова був визволений перший населений пункт української території - с. Півнівка Міловського району Луганської області. До лютого 1943 р. було звільнено низку інших районів Донбасу.

Масове ж визволення українських земель почалося в ході Курської битви (5 липня - 23 серпня 1943 р.). 23 серпня війська Степового фронту звільнили Харків.

Розвиваючи успіх, радянські війська у вересні 1943 р. вийшли до Дніпра. У вересні-жовтні 1943 р. розгорнулася героїчна битва за Дніпро на якому німці намагалися створити неприступну лінію стратегічної оборони („Східний вал“). Кульмінацією битви за Дніпро було визволення від

окупантів Києва. Ціною величезних людських втрат радянські війська звільнили місто 6 листопада 1943 р. За визволення столиці України понад 1000 солдат і офіцерів були удостоєні звання Героя Радянського Союзу (в цілому, під час битви за Дніпро звання Героя Радянського Союзу було присвоєно 2438 воїнам, у тому числі 483 українцям).

У 1944 р. радянське командування силами чотирьох Українських фронтів здійснило серію наступальних операцій, остаточно визволивши територію України:

- Житомирсько-Бердичівська операція (грудень 1943-січень 1944 рр.);
- Корсунь-Шевченківська операція (січень-лютий 1944 р.);
- Рівенсько-Луцька операція (січень-лютий 1944 р.);
- Криворізька операція (січень-лютий 1944 р.);
- Наступ на півдні. Визволення Одеси, Миколаєва (березень-квітень 1944 р.);
- Визволення Криму (квітень-травень 1944 р.);
- Львівсько-Сандомирська операція (липень-серпень 1944 р.). 27 липня звільнено

Львів;

- Східно-Карпатська операція (вересень-жовтень 1944 р.).

28 жовтня 1944 р. територія України була остаточно визволена від загарбників. У ході визвольних операцій 1944 р. на Україні загинуло понад 3,5 млн. воїнів. Неоціненну допомогу воїнам надавали радянські партизани і підпільники, місцеве населення, працівники тилу. Активні дії проти німецьких окупантів вели загони УПА. Коли ж лінія фронту наблизилася до районів дислокування частин УПА, командування віддало наказ не втручатись у бойові дії і вживати заходів для збереження і зміцнення своїх сил.

2 травня 1945 р. Червона Армія завершила штурм Берліна. Німеччина капітулювала 9 травня. В битві за Берлін звання Героя Радянського Союзу отримали 589 воїнів, поміж них 108-3 України.

Вступ СРСР у війну з Японією рішуче змінив становище на Далекому Сході. 2 вересня 1945 р. Японія капітулювала. З капітуляцією Японії завершилася Друга світова війна.

Український народ зробив значний вклад у перемогу країн антигітлерівської коаліції над фашизмом. В радянських збройних силах, що воювали на фронтах Другої світової війни, 6 млн. чоловік, або кожен п'ятий воїн були з України. 3 млн. з них загинули, кожен другий, що залишився живим, повернувся інвалідом. За мужність і відвагу в боях на фронтах Другої світової війни 2,5 млн. воїнів - жителів України нагороджені орденами і медалями СРСР (із 7 млн. загальної кількості відзначених у Радянській Армії). 2072 українці удостоєні звання Героя Радянського Союзу, із них 32 - двічі, а один тричі (льотчик Іван Кожедуб). Повітряні тарани здійснили 55, закрили своїми тілами амбразури дотів 25, спрямували свої палаючі літаки на скупчення ворожої живої сили і техніки 32 воїни - громадяни України. Радянські партизани і підпільники України за самовіддану боротьбу з

ворогом одержали майже 63,5 тис. урядових нагород (із 152 тис. нагород партизан і підпільників по всьому СРСР). Більше половини радянських фронтів, що діяли проти гітлерівців та їхніх сателітів, очолювали українці - маршали та генерали СРСР.

Багато українців боролось в лавах армій західних союзників та європейського руху Опору, відзначені нагородами Польщі, Чехословаччини, Румунії, Італії, Франції, Норвегії, Великобританії, США, Канади та інших країн.

Великий внесок у перемогу зробили працівники тилу, вчені, медики, діячі літератури і мистецтва.

Під час Другої світової війни український народ зазнав страхітливих втрат:

людські втрати України у війні склали понад 10 млн. військових і цивільних осіб;

матеріальні втрати України досягли 1,5 трильйонів крб.. Було зруйновано: 714 міст і містечок, 28 тис. сіл, 16150 промислових підприємств, 18 тис. медичних закладів, 33 тис. закладів освіти...

Отже, зазнавши в роки Другої світової війни величезних людських і матеріальних втрат, Україна зробила неоціненний внесок у перемогу над фашистською Німеччиною і її союзниками.

Висока оцінка міжнародною громадськістю внеску українського народу в перемогу над фашизмом, зміна співвідношення сил на світовій арені відкрили можливість завершити об'єднання основних українських етнічних земель у складі УРСР. Повоєнними міждержавними угодами було юридично підтверджено воз'єднання (1939-1940 рр.) західноукраїнських земель і Північної Буковини з основною частиною України (щоправда, поза межами України залишилися Посяння, Лемківщина і Холмщина, які Сталін у 1944 р. віддав Польщі).

1945 р., за Договором від 29 червня між СРСР та Чехословаччиною, Закарпатська Україна воз'єдналася з Україною у складі Радянського Союзу. 19 лютого 1954 р. Верховна Рада СРСР на ознаменування 300-річчя приєднання України до Росії прийняла рішення про включення Кримського півострова до складу УРСР. Таким чином завершився процес формування сучасної території України. Юридичний факт про входження Криму до УСРС лише підтвердив фактично існуючу ситуацію.

Отже, територіальні зміни в Україні, що відбулися напередодні і після Другої світової війни, мали для неї такі наслідки:

остаточно визначились кордони республіки, які одержали юридичне визнання

світовим співтовариством;

збільшилася територія УСРС(до 603,7 тис. кв.км.) та її демографічний потенціал;

об'єднання українських земель відбулося в складі однієї держави; завершилося формування державної території.

Як результат, поліпшилися умови для консолідації і розвитку українського народу, піднесення його національної свідомості.

4. Післявоєнна відбудова та нова хвиля масових репресій другої половини 40-х-початку 50-х років в Україні.

Війна призвела до небаченого руйнування економіки України. Після війни її промислово-виробничий потенціал становив 20% проти рівня 1940 р.

Відбудова господарства починалася відразу ж після визволення українських земель, а вже в травні 1945 р. було відбудовано 30% зруйнованих промислових потужностей.

У березні 1946 р. Верховна Рада СРСР прийняла четвертий п'ятирічний план (1946-1950 рр.) відбудови народного господарства, що передбачав доведення на кінець п'ятирічки валової промислової продукції до 113% проти 1940 р.

Відбудова народного господарства здійснювалася по кількох основних напрямках. Найбільша увага приділялася відбудові промисловості. Серед її особливостей можна виділити наступні: по-перше, важливою проблемою відбудови були капіталовкладення. США відмовили у наданні кредитів Радянському Союзу, який не став учасником плану Маршалла.

Поставки за рахунок репарацій із Німеччини, допомога з-за кордону були незначними. Основним джерелом інвестицій були внутрішні резерви.

По-друге, відбудова господарства розпочалася з важкої промисловості. При цьому уряд керувався політичними мотивами: створити такий воєнно-промисловий комплекс, який би служив гарантом оборони країни і базою перемоги світового соціалізму над капіталізмом. В Україні за декілька років були відновлені шахти Донбасу, Дніпрогес і великі теплові електростанції, металургійні заводи. У 1948 р. машинобудівних заводів працювало більше, ніж до війни.

По-третє, розвиток важкої промисловості відбувався за рахунок легкої, сільського господарства, науки і культури, які фінансувалися за залишковим принципом. Так, інвестиції в легку промисловість складали 12-15% усіх промислових капіталовкладень.

По-четверте, посилювалися диспропорції в розвитку промисловості на користь галузей воєнно-промислового комплексу.

По-п'яте, якщо на Заході і в Японії післявоєнна відбудова промисловості здійснювалася на базі прогресивних технологій і науки, то в СРСР досягнення науково-технічного прогресу впроваджувалися повільно. Підприємства працювали за старими технологіями, надзвичайно високими були енерго-і матеріаломісткість виробів. Цим було обумовлене технічне відставання Радянського Союзу від Заходу.

І, нарешті, по-шосте, важливими джерелом відбудови став героїчний ентузіазм народу. 90% працюючих були охоплені різними формами соціалістичного змагання.

У результаті: в 1950 р. важка промисловість перевершила, а легка-

ледве досягла 80% довоєнного рівня у вартісних показниках. За фізичними обсягами рівня 1940 р. вдалося досягти лише в середині 50-х років. Проте Україна знову зайняла традиційне місце паливно-металургійної бази Радянського Союзу.

- відбудова сільського господарства проходила в надзвичайно складних умовах:

- скоротилися посівні площі, не вистачало робочих рук, техніки, коней;
- важким було становище селян: мізерна оплата праці, високі податки на підсобне господарство, селяни не мали паспортів, на них не розповсюджувалося пенсійне забезпечення, виплати по тимчасовій непрацездатності;

- ситуацію ускладнила посуха 1946 р. і голод взимку 1946-1947 рр. (це питання буде розглядатися окремо).

Крім того, капіталовкладення в сільське господарство були недостатніми, вони складали не більше 7% загального обсягу асигнувань. Здійснювалася політика “ножиць” цін стосовно сільського господарства. Державні заготівельні ціни залишилися на рівні 1928 р., хоча ціни на промислову продукцію зросли у 20-ть разів.

У результаті: на кінець 1950 р. сільське господарство не досягло довоєнного рівня, про що свідчать такі дані: валове виробництво зерна становило 77%, врожайність зернових - 82% від рівня 1940 р.

З метою стабілізації фінансової системи у грудні 1947 р. було здійснено грошову реформу, під час якої вилучено гроші в усіх, хто якимось чином зміг їх заощадити. За банківськими вкладами до 3 тис. крб. обмін грошових знаків відбувався у співвідношенні 1:1, вклади від 3 до 10 тис. крб. скорочувалися на 1/3, а вклади понад 10 тис. – на 2/3. Найбільше постраждали ті, хто зберігав гроші на руках: вони отримали лише один новий карбованець за 10 старих. Водночас зі здійсненням грошової реформи у країні було скасовано карткову систему і підвищено ціни.

У Західній Україні продовжувалася політика “радянізації”, перервана війною.

Процес відбудови у “воз’єднаних” районах УРСР відбувався набагато складніше, ніж на сході республіки. Характер змін, що відбулись у процесі відбудови в Західній Україні, суперечливий і неоднозначний. Було докорінно модернізовано економічний потенціал району, реконструйовано старі заводи і фабрики, відбудовано і споруджено 2,5 тис. великих і середніх промислових підприємств. Упродовж 1945-1946 рр. у Львові стали до ладу заводи – електроламповий, інструментальний, сільськогосподарських машин та ін. До Львова прибуло 14 тис. робітників і майже 2 тис. інженерів для надання допомоги місцевим кадрам. Обсяг валової продукції промисловості за п’ять років (1946-1950 рр.) збільшився в 3,2 рази.

Однак радянська модель індустріалізації переносила на західноукраїнські землі диспропорції в розвитку окремих галузей: легка і харчова відставали, важка і хімічна домінували. Крім того, галузі були не самостійними, замкненими й самодостатніми, з цілковитою залежністю від

союзного центру. Під час спорудження нових об'єктів, як і раніше, майже не враховувались екологічні аспекти функціонування підприємств.

Радикальні аграрні реформи в Західній Україні здійснювались без урахування місцевої специфіки, політичної ситуації в областях. Державні органи широко використовували звичні та перевірені раніше заходи проти тих, хто не бажав ставати членом колгоспів – здійснювалося так зване розкуркулювання – виселення у віддалені райони СРСР заможних селян із сім'ями, а також тих, хто їх підтримував. Примусову колективізацію було здійснено в основному протягом 1948-1949 рр. До середини 1950 р. 7190 колгоспів об'єднали 98% селянських господарств. Факти свідчать про те, що протягом 1945-1950 рр. з політичних міркувань було репресовано, здебільшого депортовано без суду і слідства й навіть без письмового, 300-500 тис. західних українців. Це викликало обурення і опір. Дехто втікав в ліси й приєднувався до загонів УПА, вступав до підпільних організацій ОУН, які вели боротьбу проти радянської влади.

Цю боротьбу крім ОУН – УПА очолювала також греко-католицька церква. Тому вона була ліквідована більшовиками в 1946 р. Боротьба ж проти ОУН – УПА виявилася надзвичайно кровопролитною і тривала до сер. 50-х рр.

Українську повстанську армію тривалий час очолював Р. Шухевич, а політичне керівництво здійснювала Організація українських націоналістів (ОУН) на чолі з С. Бандерою. УПА користувалася широкою підтримкою місцевого населення, проти якого апарат НКВС розгорнув масові каральні акції. Лише після загибелі у 1950 р. головнокомандувача УПА Р. Шухевича її діяльність починає занепадати. Хоча, як зазначалося вище, окремі загони повстанців діяли до середини 50-х рр. Але і після цього опір тоталітарному режиму не припинявся. Він почав набувати інших форм.

Соціально-політичне та культурне життя в Україні в повоєнні роки мало надзвичайно суперечливий характер. Ключові позиції лишилися в Комуністичної партії, яка на січень 1946 р. налічувала 320 тис. членів. Морально-політична ситуація в Україні в повоєнні роки визначалася подальшим посиленням культу особи Й. Сталіна. Розпочинався новий виток репресій: проти військових і військовополонених, проти діячів науки й культури, державних працівників. Становище в Україні особливо загострилося, коли в березні 1947 р. з ініціативи Й. Сталіна з поста Першого секретаря ЦК КП(б)У було усунуто М. Хрущова і на його місце було поставлено Л. Кагановича (очолював найвище керівництво республіки з березня по грудень 1947р.). Обіймаючи посаду Першого секретаря ЦК КП(б)У, Л. Каганович намагався довести, нібито “боротьба з українським буржуазним націоналізмом” не завершилась і її необхідно продовжувати. При цьому Л. Каганович використовував досвід, набутий ще у 20-ті роки, коли він уперше очолював республіканську парторганізацію.

Розгорнулася нещадна боротьба з “українським націоналізмом”, безперервно мінялися й зазнавали утисків керівні кадри, серед яких було чимало колишніх партизанів і воїнів, що відзначилися на фронтах. Так, у

1949-1952 рр. за звинуваченнями в українському націоналізмі з КП(б)У було виключено понад 22 тис. членів партії, або 3% загальної чисельності.

Слід відзначити, що ця боротьба розгорталася в умовах ідеологічної кампанії по “наведенню порядку” в галузі науки, культури, літератури і мистецтва, розпочатої в 1946-1947 рр. під керівництвом секретаря ЦК ВКП(б) А. Жданова.

Розгорнулася нищівна критика інститутів історії України та історії української літератури Академії Наук, творчих спілок, редакцій ряду газет і журналів. Здійснювалися кампанії проти видатних діячів української культури – письменників М. Рильського, В. Сосюри, Ю. Яновського, композиторів В. Данькевича, кінорежисера О. Довженка та інших, яких звинувачували в “ідеологічних помилках” і “українському буржуазному націоналізмі”.

Після серпневої (1948 р.) сесії Всесоюзної академії сільськогосподарських наук ім. В. І. Леніна в Україні почалися “чистки” серед науковців. Тих, хто не поділяв поглядів академіка Т. Лисенка, було звільнено з кафедр вузів, установ АН УРСР. Серед них академік АН УРСР М. Гришко, професори С. Гершензон, І. Поляков, Л. Делоне та ін.

У 1948 р. розгорнулась кампанія боротьби з “низькопоклонством перед Заходом”, а згодом – з “космополітизмом”. Наприкінці 40-х – на початку 50-х років розпочалися репресії проти єврейських літераторів, митців, учених, діяльність яких була пов’язана з Україною. Часто сфабриковані справи, судові процеси закінчувались для звинувачених не лише тривалими ув’язненнями, а й розстрілами

Вороже ставлення до діячів науки, освіти, літератури, музичного мистецтва було характерною ознакою того часу. Переважну більшість митців було офіційно реабілітовано лише в 1990 р. під час горбачовської перебудови.

Таким чином, історичний розвиток України в 1945-1953 рр. відбувався в умовах посилення сталінського тоталітарного режиму.

5. Голод 1946-1947 рр. в Україні.

Як вже зазначалося вище, особливо складними у повоєнний період було становище сільського господарства, яке внаслідок війни та колективної системи господарювання повністю деградувало. Хронічно не вистачало техніки, реманенту, тяглової худоби, насіння, робочих рук: у селі залишилися в основному жінки і діти. Селянство, як і раніше залишалося найбільш упослідженою категорією тодішнього суспільства. Колгоспник був відчужений від засобів виробництва, від розподілу створеного ним продукту. Вироблена колгоспами продукція державою не закуповувалася, а фактично вилучалася методом продрозкладки. Оплата праці сільських виробників була символічною, а існували вони, в основному за рахунок присадибних ділянок

Катастрофу сільського господарства України довершила жорстока посуха. Валовий збір усіх зернових в Україні становив у 1946 р. 531 млн. пудів, що було в 3,5 рази менше, ніж у 1940 р. Із 26397 наявних улітку 1946 р. колгоспів 5500 не зібрали навіть тієї кількості зерна, яку засіяли. Брак кормів

призвів до значного скорочення поголів'я великої рогатої худоби, свиней та коней. Наслідки посухи посилювались діями центральних московських органів, які, не рахуючись з конкретними умовами і можливостями, здійснювали тиск на партійно-державний апарат України, вимагаючи будь-якого ціною виконати обов'язкові плани хлібозаготівель.

Почався голод 1946-1947 рр., який охопив значну територію, де проживали мільйони людей, передусім південь: Одеську, Ізмаїльську, Кіровоградську, Миколаївську, Херсонську, Дніпропетровську області. Повторювались жахливі картини 1932-1933 рр.: люди хворіли на дистрофію, часто із смертельними випадками (на травень 1947 р. було зареєстровано понад 900 тис. хворих на дистрофію), батьки залишали своїх дітей, оскільки були не в змозі їх нагодувати, мали місце випадки канібалізму (в січні-червні 1947 р. в Україні зареєстрували 130 випадків людодства, 189 трупоідства). В цілому в 16 східних, а також Ізмаїльській і Чернівецькій областях у 1946 р. померло 282 тис. чол., у 1947 р. - понад 520 тис. чол. І це лише ті випадки смертей, які зареєстрували загси УРСР. Чимало людей загинуло за межами України, по дорозі в Закавказзя, Середню Азію, на Кубань.

Юрби голодуючих ринули у західні області України, рятуючись від біди. СРСР, як підтверджують найновіші дослідження, мав достатні резерви для забезпечення людей зерном. Однак у 1946-1947 рр., як і в 1932-1933 рр., добірну пшеницю вивозили за кордон, а населення партія і уряд кинули на поталу. В цілому експорт зернових із СРСР тільки 1946 р. склав 1,7 млн. т., що могло б стати суттєвою допомогою голодуючим регіонам (підрховано, що для боротьби з голодом в Україні у 1946 р. потрібно було 150 тис. т. зерна). При цьому поставки здійснювалися за цінами нижче світових і переважно в кредит.

Керівники України неодноразово звертались до уряду СРСР з проханням про допомогу. Зокрема, 17 грудня 1946 р. М. Хрущов надіслав Сталіну листа, в якому йшлося про найнагальнішу необхідність надати фуражну позику колгоспам України. У відповідь Сталін назвав Хрущова "підозрілим елементом", але все ж дав вказівку виділити Україні продовольчу і насіннєву позику, а також 140 млн. крб. для організації безплатного харчування населення. Хоча ця "допомога" була мізерною, але якоюсь мірою полегшувала становище українських селян південних областей.

Наслідки голоду ще довго давалися взнаки. Не випадково у 1950 р. за врожайністю зернових та їх валовим збором колгоспи і радгоспи України не досягли довоєнного рівня, хоча він був перевищений за врожайністю жита, цукрових буряків, картоплі, за чисельністю поголів'я великої рогатої худоби.

В цілому ж сільське господарство залишалося збитковим. Підхід до розв'язання аграрних проблем зберігався старим: форсування виробництва в умовах жорстокої централізації та регламентації колгоспного життя.

Список літератури

1. Історія України / Під ред. В.А. Смолія. - К.: Альтернативи, 1997.- с.309-325.

2. Кормич Л.І., Багацький В.В. Історія України від найдавніших часів до ХХІ століття: Навчальний посібник. Видання третє-К.: ООО „Одісей"2002.- с.398-427.
3. Король В.Ю. Історія України. - Київ: „Феміна", 1994.- с. 154-180.
4. Мирончик В.Д., Ігошкін Г.С. Історія Україна: Навч. посіб.- К.: МАУП, 2001.- с.220-243.
5. Лановик Б.Д., Лазарович М.В. Історія України: Навч. посіб.- 2-ге вид. перероб. і доп. - К.: Знання - Прес, 2003. с- 513-542.
6. Світлична В.В. Історія України. Навчальний посібник для студентів неісторичних спеціальностей вищих закладів освіти. Друге видання, виправлене і доповнене.- К.: „Каравела", Львів: „Новий Світ", „Магнія плюс", 2003.- с.195-213.
7. Чайковський А.С., Шевченко П.Ф. Історія України: Посібник для старшокласників та абітурієнтів. К.: А.С.К., 1999.- с. 208-227.

Тема 15. Суспільний розвиток України у повоєнний період (50-ті – 80-ті рр.)

План

- 1.Спроба здійснення нової політики (середина 50-х-перша половина 60-х років).
2. Наростання кризових явищ у соціально-економічному, політичному і культурному житті (друга половина 60-х-середина 80-х років).
3. Розгортання правозахисного і дисидентського руху.
- 1.Спроба здійснення нової політики (середина 50-х – перша половина 60-х років)**

Смерть Сталіна 5 березня 1953 р. внесла вжиття СРСР істотні зміни, потреба в яких давно назріла. Ці зміни були пов'язані з діяльністю Першого секретаря ЦК КПРС М. Хрущова. Він поклав початок десталінізації і здійснив реформи у всіх сферах життя суспільства. Були здійснені пошуки нових підходів до розв'язання проблем суспільно-політичного життя.

Реформи в політичній сфері сприяли певній лібералізації та демократизації суспільно-політичного життя:

Люди отримали можливість більш вільно висловлювати свої думки;

Відновилися демократичні норми діяльності КПРС (регулярне скликання з'їздів і пленумів, критика самокритика в партії і т. п.);

Зросла роль Рад – як в центрі, так і на місцях, але зберігалось верховенство партійних органів над державними;

Викрито злочинну діяльність Л. Берії та його посіпак в Україні (П. Меншик та ін.), розпочалася реабілітація жертв масових репресій. У1954-

1956 рр. в СРСР було реабілітовано майже 8 тис. осіб. Проте ця робота не була завершена. А з 1962 р. комісії по реабілітації поступово припинили свою діяльність. Більше того, паралельно з реабілітацією жертв сталінських репресій відбувалися нові політичні репресії, вносилися зміни до законодавства, які збільшували можливості влади у їх проведенні. Так, протягом 1954-1959 рр. в Україні за антирадянську діяльність репресували 3,5 тис. чоловік;

засуджено культ особи Сталіна. Це зробив особисто М. Хрущов на XX з'їзді КПРС (лютий 1956 р.) у доповіді "Про культ особи і його наслідки". З'їзд засудив репресивну політику сталінського режиму і проголосив курс на демократизацію суспільства. Але культ особи Сталіна не був розвінчаний до кінця: доповідь Хрущова не була опублікована, не були розкриті причини культу особи і репресій – їх пояснювали рядом помилок Сталіна та керівників МВС і КДБ – Єжова і Берії, багато фактів замовчувалося. Згодом склався культ особи самого Хрущова.

Отже, реформи в політичній сфері були половинчастими і непослідовними. Вони не торкалися основ тоталітарного режиму, залишалася монополія КПРС у всіх сферах суспільного життя, недоторканими виявилися догми марксизму-ленінізму. Повної демократизації життя суспільства не відбулося.

Хрущов здійснив також ряд заходів щодо розширення прав республік, у т. ч. й України:

- українці частіше висувалися на керівні посади в республіці. В 1953 рр. першим секретарем ЦК КПУ було призначено О. Кириченка – першого українця на цій посаді (1953-1957 рр.). Відтоді першими секретарями КПУ призначалися тільки українці: М. Підгорний (1957-1963 рр.), П. Шелест (1963-1972 рр.), В. Щербицький (1972-1989 рр.);

- розширилися функції і підвищилася відповідальність КПУ;

- активізувалася діяльність України на міжнародній арені. Якщо в 1953 р. республіка була членом 14 міжнародних організацій, то у 1955 р. – 29;

- внаслідок реформи управління економікою в 1957 р. під контроль України перейшло 97% заводів республіки проти 34% в 1953 р. Питома вага республіканської промисловості зросла з 36% у 1953 р. до 76% у 1956 р.

Але всі ці заходи здійснювалися під суворим контролем центру, до якого згодом знову повернулися його командні функції.

Хрущовська "відлига" сприяла національно-духовному пробудженню і культурному розвитку України.

Стало можливим відкрите обговорення проблем збереження української мови, розширювалися сфери її вживання. Розпочалося видання багатотомного словника україномовних книжок.

Проте, з іншого боку, здійснювалися заходи, які послаблювали позиції української мови. У 1958 р. був прийнятий закон про зв'язок школи з життям, за яким, зокрема, батьки могли відмовитися від вивчення їхніми дітьми української мови

Непослідовність "українізації" особливо виразно спостерігалась на

результатах книговидавничої справи. У 1959 р. книжки українською мовою становили 53% усіх книг, опублікованих в Україні, а в 1965 р. цей показник вже знизився до 41% і далі неухильно зменшувався.

Вживалися заходи з метою підвищення престижу української науки. Виходять друком фундаментальні наукові праці: “Українська Радянська Енциклопедія”, “Історія української літератури”. Видаються фахові журнали українською мовою.

Відтворюється історія українського народу: з 1957 р. почав видаватися “Український історичний журнал”, почалася підготовка багатотомної “Історії міст і сіл України”.

Було реабілітовано багато діячів української культури. Серед них – О. Олесь, М. Вороний, Г. Косинка, М. Ірчан, О. Досвітній, О. Ковінька, В. Мисик та багато інших. У газетах і журналах друкувалася велика кількість статей про повернуті українській культурі імена. Видавалися кращі твори реабілітованих письменників, з’явилися літературознавчі праці про них.

Видатним явище духовного життя стала поява нового покоління інтелігенції – шістдесятників (цей термін вживався вже на поч. 60-х рр.). Провідними постатями серед них були письменники і поети І. Драч, Л. Костенко, М. Вінграновський, В. Симоненко, В. Стус, С. Гуцало, І. Калинець, художники А. Горська, П. Заливаха, В. Кушнір, літературні критики І. Світличний, І. Дзюба, Є. Сверстюк, діячі кінематографу С. Параджанов, Л. Осика, Ю. Ілленко та багато інших.

Виховане в умовах ідеологічної лібералізації, нове покоління інтелігенції викривало перекоси і лицемірство офіційної культури, сповідувало свободу самовираження, прагнуло до пошуку нових форм і стилів художньо-естетичного пізнання світу. Воно вимагало гарантій вільного розвитку українського народу, його культури і мови.

Саме шістдесятники склали ядро дисидентського руху, учасники якого вимагали радикальних змін, і стали провідниками національного відродження (питання про дисидентський рух в Україні буде викладено далі).

Національно-культурні процеси переходили встановлені партією рамки лібералізації й на поч. 60-х рр. почали переслідуватися. У 1962-1963 рр. “відлига” в національно-культурній сфері припинилася.

Що стосується розвитку основних галузей народного господарства, то на початку 50-х років Україна займала вагоме місце в народногосподарському комплексі СРСР. Особливого розвитку набули машинобудування, металургія та легка промисловість. У 1955-1960 рр. обсяги виробництва тракторів збільшилися удвічі, металорізальних верстатів в 1,7 рази, тепловозів – в 11 разів. Водночас у середині 50-х років виявилися серйозні недоліки системи управління народним господарством. Були надмірно роздуті штати в міністерствах і відомствах, давалося взнаки жорстко централізоване планування. У цих умовах М. Хрущов розгорнув широку програму реформування економіки.

Економічні реформи, проведені в 50-ті роки, радикально змінили умови розвитку промисловості і сільського господарства.

Позитивні наслідки мали, зокрема:

- децентралізація керівництва економікою, запроваджена у 1957 р. Керівництво промисловістю було передано раднаргоспам економічних районів, які управляли промисловістю на своїй території, незалежно від профілю. В Україні було створено 11 економічних районів;
- збільшення асигнувань на забезпечення науково-технічного прогресу;
- підвищення самостійності колгоспів і радгоспів;
- ліквідація машинно-тракторних станцій і передача їх майна колгоспам і радгоспам;
- збільшення закупівельних цін на зерно (у 7 разів), картоплю (у 8 разів), продукцію тваринництва (у 5,5 рази).

Внаслідок цього, як вже зазначалося, друга пол. 50-х рр. стала періодом помітного економічного зростання, сільське господарство вперше стало рентабельним.

Одночасно сільське господарство стало справжнім полігоном для різного роду непродуманих реорганізацій і нововведень, нереальних понадпрограм (цілинна епопея, небачене розповсюдження кукурудзи і т. п.), що негативно позначилося на виробництві сільськогосподарської продукції.

Позитивні зрушення в народному господарстві дали змогу здійснити низку заходів у соціальній сфері. Зросла заробітна плата при одночасному скороченні робочого тижня. Було зменшено, або й зовсім скасовано податки із зарплати низькооплачуваних робітників і службовців. Майже вдвічі збільшилася оплата праці колгоспників. 1956 р. затверджено систему пенсійного забезпечення й підвищено пенсії робітникам і службовцям, а з 1964 р. запроваджено державну систему соціального, в тому числі пенсійного, забезпечення колгоспників. З'явилися нові магазини, їдальні, кафе, ресторани, урізноманітнювався асортимент продовольчих і промислових товарів.

Протягом 1956-1965 рр. 18 млн. громадян республіки отримали державне житло. Почали споруджуватися будинки із ізольованими одно-, дво- і трикімнатними квартирами на сім'ю.

У результаті цих та інших соціальних програм підвищився добробут населення, прибутки працюючих зросли за 1951-1958 рр. на 230%.

У цілому ж рівень життя в Україні підвищувався повільно. Виробництво споживчих товарів, сфера послуг, громадське харчування відставали від потреб населення.

Незважаючи на всі позитивні результати, реформи не пішли далі реорганізацій управлінської сфери. Підприємства, як і раніше, не мали господарської самостійності, госпрозрахунку, не могли самі планувати виробництво й витратити одержані кошти.

У першій половині 60-х років темпи розвитку промисловості і сільського господарства почали падати. Якщо за 1951-1958 рр. промислова продукція щорічно зростала на 12,3%, то за 1959-1965 рр. – на 8,8%. З 1950 по 1958 рік обсяг валової продукції сільського господарства республіки зріс

на 65%, а в 1958-1964 рр. – на 3%. Продуктивність праці значно відставала від показників розвинутих капіталістичних країн.

Таким чином, на поч. 60-х рр. ситуація в СРСР різко погіршилася.

Проведена в 1961 р. грошова реформа негативно позначилася на життєвому рівні населення, призвела до зростання цін. По країні прокотилася хвиля протесту, а в 1962 р. у Новочеркаську відбулися страйки робітників розстріляні військами.

Після посухи 1963 р. виникла продовольча криза, населення було поставлене на межу голоду. З цього часу Радянський Союз почав закуповувати зерно за кордоном, були введені картки на хліб. Незадоволення народу зростало.

У цих умовах з ініціативи найближчого оточення М. Хрущова, у т. ч. М. Підгорного і П. Шелеста, пленум ЦК КПРС (жовтень 1964 р.) звільнив М. Хрущова з посади першого секретаря ЦК КПРС та Голови Ради Міністрів СРСР. Першим секретарем ЦК КПРС був обраний Л. І. Брежнєв.

Отже, реформи М. Хрущова мали багато позитивних моментів, але внаслідок їх половинчатості і непослідовності кардинальних змін в економіці та інших сферах суспільного життя не відбулося. Серія соціально-економічних програм була науково необґрунтованою і нерідко межувала з авантюризмом.

Усунення М. Хрущова фактично означало відмову від реформ і лібералізації. В Україні, як і в Радянському Союзі в цілому, наступило двадцятиріччя панування консервативних сил.

2. Наростання кризових явищ у соціально-економічному, політичному і культурному житті (друга половина 60-х – середина 80-х років)

Післяхрущовський період (1964-1984) у житті народів СРСР, в т. ч. й України як період “застою”, що проявився в економіці, суспільно-політичному та культурному житті країни. Він характеризувався надмірною ідеологізацією суспільної свідомості, посиленням тоталітарних тенденцій в адміністративно-державному управлінні, боротьбою з інакомисленням. Було припинено хрущовські реформи, які незважаючи на непослідовність, все ж вели до лібералізації та гуманізації суспільства. Почався тотальний наступ на шістдесятників, практично припинився процес реабілітації репресованих сталінським режимом, пройшла хвиля арештів і судових процесів, посилилася русифікація України. Десталінізація поступилася місцем неосталінізму.

Захопивши владу, нове партійно-державне керівництво, очолюване Л. Брежнєвим з одного боку прагнуло задекларувати свою нібито реформаторську сутність, а з іншого повинно було зважати на нагальні потреби життя. Тому з 1965 р. почалося здійснення економічної реформи з метою прискорення науково-технічного прогресу, інтенсифікації розвитку народного господарства СРСР. Оскільки цю реформу часто ототожнювали з іменем тогочасного голови Ради міністрів СРСР О. Косигіна, то вона ще отримала назву “косигінської”

Зокрема, в галузі сільського господарства реформа передбачала:

- підвищення закупівельних цін на сільськогосподарську продукцію;
- встановлення твердих планів закупівлі сільськогосподарської продукції. За здану продукцію понад план встановлювалася надбавка 50% закупівельної ціни;
- перерозподіл національного доходу на користь сільського господарства;
- заходи, що сприятимуть розвитку соціальної сфери села.

Крім того, з 1965 р. було створено сприятливі умови для розвитку присадибних ділянок колгоспників і робітників, збільшено поставки на село техніки, устаткування й добрив. Стимулювалося запровадження врожайних сортів рослин, високопродуктивних порід худоби. Це привело до зростання валових зборів зерна, виробництва цукру, молока та м'яса.

Проте істотних змін в аграрній політиці не відбулося – реформа лише дещо “обновила” колгоспну систему. Вже з початку 70-х років значно збільшилися плани обов’язкового продажу сільськогосподарської продукції, тому в господарствах її залишалося менше для власних потреб. Постійно зростали ціни на техніку, будівельні матеріали й добрива, що надходили в село, посилювалася його експлуатація за допомогою цінових ножиць. Все це мало сприяло ліквідації відставання виробництва сільськогосподарської продукції створенню достатка продовольства і сировини для промисловості. Для забезпечення населення продовольством держава вимушена була закуповувати хліб за кордоном.

До цього слід додати безгосподарське використання земель: відведення найродючіших ґрунтів під індустріальну забудову (із сільськогосподарського обігу було вилучено під ці цілі понад 1 млн. га родючих земель), бездумні програми хімізації, меліорації та будівництва штучних водоймищ.

Занедбаною залишалися соціальна та духовна сфера на селі. Соціально-побутові й культурні умови селян, як і раніше значно відставали від міських. Плата за важку, часто ненормовану, ручну працю трудівників села була невелика й майже не зростала. Це посилювало міграційні процеси: у 1966-1985 рр. 4,6 млн. найпрацьовитіших селян (понад чверть сільського населення України) виїхали до міст. Продуктивність праці в сільському господарстві не зростала.

Реформа в промисловості передбачала перехід від адміністративних до економічних методів управління:

- переведення підприємств на госпрозрахунок;
- оцінку діяльності підприємств не по валовій, а по реалізованій продукції;
- створення на підприємствах фондів матеріального стимулювання і т. п.

Але, з іншого боку, здійснювалася централізація управління економікою: замість республіканських раднаргоспів, створених Хрущовим, відновлювалася система управління через союзні та союзно-республіканські

міністерства. 95% підприємств України знову були підпорядковані Москві.

Нові підходи спочатку динамізували промислову сферу. Економісти називали восьму п'ятирічку (1966-1970 рр.) “золотою”. В Україні основні виробничі фонди і загальний обсяг промислового виробництва зріс на 50%, а національний дохід – на 30%.

Проте, вже на поч. 70-х рр. з'явилися симптоми, які свідчили, що реформа зазнала краху.

Причини провалу економічної реформи сер. 60-х рр. полягали у наступному:

реформа не торкалася основ адміністративно-командної системи, мала не комплексний характер, не змінювала структурної інвестиційної політики;

партійно-державний апарат не міг, та й не хотів відмовитися від звичних методів управління економікою.

Виявилося, що збільшувати прибуток можна не лише за рахунок підвищення якості продукції, а й за допомогою зростання цін. Союзний центр узявся скорочувати, а потім зовсім ліквідував фонди підприємств. Жорстка ієрархічна структура управління знову зв'язала руки виробникам, звівши нанівець їхню навіть обмежену самостійність.

З початку 70-х років темпи економічного зростання уповільнюються. Середньорічні темпи приросту валового суспільного продукту та національного доходу в Україні становили відповідно:

- у 1966-1970 рр. – 6,7 і 7,8%

- у 1971-1975 рр. по 5,6%

- у 1976-1980 рр. – 3,4 і 4,3%

- у 1981-1985 рр. – 3,5 і 3,6%

За загальним обсягом виробництва промислової продукції Україна ввійшла до числа найбільш розвинених країн. Але її економіка продовжувала розвиватися екстенсивним шляхом. Рік у рік збільшувалася чисельність зайнятих у промисловості, вона використовувала дедалі більше сировини й енергоносіїв, а приріст продукції сповільнювався.

Командна система не змогла повністю вписатися в умови, запропоновані НТР, внаслідок чого СРСР після нового витка світової науково-технічної революції, пов'язаної, зокрема, з розвитком у 70-х роках інформатики, почав безнадійно відставати. Продуктивність праці була нижчою, ніж у США: в промисловості – у 2 р., у сільському господарстві – у 5 разів! До того ж, темпи її підвищення упали в 1981-1985 рр. удвічі.

Низькою була якість вітчизняних товарів. У 1986 р. лише 15,9% промислових виробів досягли вищої категорії якості.

Важким тягарем були величезні витрати на оборонні цілі, які ще більше зросли із введенням радянських військ до Афганістану. Гонка озброєнь позначилася насамперед на важкій індустрії України, що забезпечувала потреби військово-промислового комплексу.

Збільшився бюрократичний апарат. Щорічно апарат управління зростав на 300-350 тис. осіб, досягнувши у 80-х рр. 18 млн. Лише у 1975-1985 рр. кількість союзно-республіканських і союзних Міністерств, відомств і

державних комітетів збільшилася приблизно на 20%. Консервативні правлячі кола лякалися змін, вбачали в них загрозу своєму пануванню, тому виступали проти радикальних реформ. З'являється “культ сірості” в управлінні державою.

Посилилися безгосподарність і безвідповідальність, усе більше заявляли про себе корупція, організована злочинність і “тіньова” економіка.

Таким чином, у 70-80 і рр. народне господарство вступило у смугу кризи.

В Україні все помітніше виявлялася притаманна колонії структура економіки, що характеризувалася перевагою паливних і сировинних галузей. На споживчий ринок працювало менше 30% потужностей української промисловості (тоді як у розвинутих країнах цей показник досягав 50-60% і більше).

Економічний потенціал України нарощувався без урахування екологічних факторів. Застарілі технології підприємств завдавали великої шкоди природі. В 70-х роках в Україні розпочалося будівництво атомних електростанцій із використанням недосконалих реакторів. Посилювалася експлуатація природних багатств республіки. Щорічно тут видобували понад 1 млрд. тонн корисних копалин і викидали на поверхню 2,5 млрд. тонн супутніх порід, що забруднювали довкілля. Отруєння землі, води й повітря промисловими відходами в Україні було в 10 разів більшим, ніж в СРСР. Задля союзних потреб були практично спустошені багатства українських газових родовищ, вичерпувались запаси вугілля.

Від стану економіки безпосередньо залежало вирішення соціальних проблем. У другій половині 60-х – на початку 70-х рр. зростала номінальна й реальна заробітна плата робітників і службовців, було встановлено п'ятиденний робочий тиждень, запроваджено систему пенсійного забезпечення колгоспників, інтенсивно будувалися житлові будинки, заклади освіти й культури.

Проте, сповільнення темпів розвитку народного господарства в наступні роки негативно позначилося на соціальній сфері. При зростанні грошових доходів їх дедалі важче було використати для придбання необхідних товарів. Відставання сільського господарства, легкої та харчової галузей промисловості обмежувало обсяг і асортимент товарів широкого вжитку, рік у рік зростали черги за найнеобхіднішим. Важке становище склалося в галузі охорони здоров'я. Лікарням не вистачало обладнання, медикаментів. Та й кваліфікація персоналу була недостатня. А третина українських сіл взагалі не мала жодних медичних закладів. У республіці високою залишалася смертність, низькою була народжуваність, що призвело до падіння темпів природного приросту населення.

До того ж, не слід забувати, що досягнутий у ці часи рівень добробуту населення був відносним: за рівнем життя Україна на поч. 80-х рр. заходила серед країн, які займали 50-60-і місця у світі. Забезпечувався ж відносний добробут народу в 60-70-і рр. переважно за рахунок розпродажу національних природних багатств – нафти, газу, вугілля, лісу.

Десятки мільярдів карбованців не використовувалися для модернізації народного господарства в цілому, для істотного покращення соціально-культурної сфери, а просто “проїдалися”.

Населення не знало справжньої ціни своєму “достатку”, того, що він має нездоровий і тимчасовий характер.

Нафтовий “бум” 70-х рр. пройшов, а в бюджеті СРСР почали з’являтися багатомільярдні дефіцити.

У суспільно-політичному житті посилювалися деформації. Сподівання прогресивної громадськості на продовження процесу десталінізації не виправдалися. Звуження демократії, бюрократичне засилля, порушення законності, нехтування прав і свобод людини, вихваляння Л. Брежнєва – ці та інші неосталіністські тенденції ставали дедалі виразнішими.

У 1967 р у структурі КДБ було створено спеціальне “п’яте управління” по боротьбі з “ідеологічними диверсіями”, а в дійсності – з інакомисленням. Знижувалася соціальна активність населення, зростала соціальна апатія.

Адміністративно-командна система робила все, щоб із суспільних відносин виключити національний фактор.

Цьому підпорядковувалися гасла про зближення і злиття націй, про утворення нової історичної спільності – радянського народу. На практиці це означало тотальне зросійщення України. Українська культура й українська мрва опинилися в критичному стані.

Будь-яка спроба українського керівництва діяти без вказівок із Москви розцінювалася як націоналізм і нещадно каралася. Спроби П. Шелеста (В 1963-1972 рр. – перший секретар ЦК КПУ) захистити економічні інтереси республіки, підтримати розвиток національної мови та культури й відродити історичні традиції українського народу викликали негативну реакцію союзного керівництва, яке 1972 р. змістило його з посади.

Наступником П. Шелеста став В. Щербицький (1972-1983 рр.), вищим орієнтиром якого були інтереси і настрої союзних верхів, а не населення України.

З 1970 р. КДБ республіки очолив В. Федорчук, ініціатор особливо жорстких політичних репресій. Новим секретарем ЦК КПУ з питань ідеології став В. Маланчук, під кураторством якого в Україні було встановлено тотальний ідеологічний контроль, розгорнулася шалена боротьба з “українським буржуазним націоналізмом”.

Таким чином, партійно-державне керівництво України взяло курс на зміцнення тоталітарної системи.

7 жовтня 1977 р було прийнято нову Конституцію СРСР, а 20 квітня 1978 р. – новий Основний Закон УРСР. Зафіксовані в цих документах декларативні положення значною мірою розбігалися з реальним життям. Так, за Конституцією УРСР 1978 р., останньою Конституцією, що діяла до прийняття Конституції незалежної України 1996 р., Українська РСР формально визнавалася суверенною радянською соціалістичною державою (ст. 68), але об’єднаною у єдину союзну багатонаціональну державу. Зазначалося також, що Українська РСР зберігає за собою право вільного

виходу з СРСР (СТ. 69), але не було передбачено механізму такого виходу, що також свідчило про формальний характер проголошеного суверенітету. Конституція також формально узаконила безмежну владу комуністичної партії, оголосивши її “ядром політичної системи суспільства”.

Політичне життя в СРСР у цілому і в республіці зокрема дедалі більше набувало закритого характеру, наростав диктат. У самій партії посилювалася прірва, що відділяла партійну верхівку від основної маси комуністів.

У цих умовах, як протест проти антинародних дій партійно-державного апарату, проти обмеження національного життя в Україні набирає силу дисидентський.

3. Розгортання правозахисного і дисидентського руху.

Термін “дисиденти” був занесений із Заходу і вживався для визначення інакодумців, які в тій чи іншій формі відкрито висловлювали свої погляди, що незбігалися з офіційною політикою. Дисидентський рух в Україні зародився в сер. 1950-х років як протест проти бездержавності, панування партійно-державної бюрократії, утисків національно-культурного життя, зростаючої русифікації. В ньому виділяють наступні основні етапи:

сер. 50-х рр. – 1968 р. – зародження дисидентства, його ідеологічне та організаційне оформлення;

1968 – 1976 рр. – піднесення дисидентського руху і тимчасовий вихід його із підпілля;

кінець 70-х – сер. 80-х рр. – тимчасовий спад активності дисидентського руху;

друга половина 80-х рр. – з початком перебудови – діяльність дисидентів активізується, створюються умови для національно-державного відродження.

Головними центрами активності українського дисидентського руху були Київ і Львів. Відкриті прояви інакомислення спостерігалися також у Дніпропетровську, Івано-Франківську, Луцьку, Одесі, Тернополі та інших містах. За підрахунками західних дослідників, кількість людей, які протягом 60-70-х років були заангажовані у різних формах дисидентської діяльності, сягала майже тисячі чоловік. Серед них були представлені інженери, лікарі, вчителі, журналісти, робітники, науковці, літератори, студенти, митці, священнослужителі, селяни та ін.

Загалом в українському дисидентському русі, на думку сучасних дослідників, можна виділити чотири основні напрями: самостійницький, національно-культурницький, правозахисний, релігійний.

Найрадикальнішим, а тому найбільш переслідуваним був самостійницький напрям. Його прихильники виступали за державну незалежність України, яку планували здобути мирними засобами, хоча окремі з них не відкидали можливості збройного виступу. Найбільш яскравими представниками цієї течії були члени Української робітничо-селянської спілки на чолі з Л. Лук’яненком. Ця організація виникла наприкінці 1950-х років на Львівщині. Метою спілки визнавався вихід України з СРСР згідно з Конституцією. Україна мала “стати абсолютно ні від

кого незалежною самосійною державою з широко розвиненим соціалістичним державним устроєм.” Однак, у січні 1961 р. організацію було викрито, а її учасників засуджено на різні терміни ув’язнення.

Подібні судилища відбулися також над членами інших підпільних організацій, зокрема Українського національного комітету (1962) ТА Українського національного фронту (1967). Учасники УНФ, наприклад, ставили за мету утвердження самостійної Української держави, розробили програму перебудови суспільства на демократичних засадах. У результаті кількох чоловік було розстріляно, багатьох засуджено на тривалі строки.

Яскравими представниками цього напрямку були також історик В. Мороз, журналіст В. Чорновіл, вчителька О. Мешко, мистецтвознавець Б. Горинь, психолог М. Горинь, поет В. Стус, письменник Г. Снегірьов, літературний критик Є. Сверстюк та ін.

Національно-культурницький напрям був представлений насамперед такими шістдесятниками, як літературні критики І. Дзюба та І. Світличний, літературознавець М. Коцюбинська, мовознавець З. Франко та ін. і базувався на необхідності духовного і культурного відродження українського народу, передусім його національної самобутності, історії, традицій, мови. Поборники національно-культурних прав протестували проти цілеспрямованої русифікаторської політики, нищення пам’яток історії та культури, незаконних арештів, утисків національної інтелігенції тощо.

Представники правозахисного напрямку виступали на захист невід’ємних прав людини, за дотримання конституції і законів, примат особи перед державою. Серед них виділялися генерал П. Григоренко, інженер М. Маринович, математик Л. Плющ, психіатр С. Глузман та ін. Зокрема, генерал П. Григоренко рішуче й послідовно обстоював права кримсько-татарського народу, репресованого комуністичним режимом.

Окремою сторінкою в історії правозахисного напрямку та і, в цілому, всього дисидентського руху в Україні стала діяльність Української Гельсінської Групи (УГГ). Вона була утворена в листопаді 1976 року для сприяння і контролю за реалізацією Гельсінського Акта 1975 р. Групу очолив письменник М. Руденко. Це була перша легальна дисидентська організація. Її членами стали 37 чоловік – усі найбільш активні дисиденти того часу: В. Чорновіл, Л. Лук’яненко, В. Стус, І. Кандиба, Ю. Шухевич та ін. Члени УГГ вважали, що Україна має перейти до незалежності мирним шляхом, тобто відповідно до Конституції СРСР, вийшовши із Союзу завдяки вільним виборам, а українці, які жили в неволі, добившись незалежності, ніколи не впровадять колоніальної системи щодо інших народів. Влада вчинила погром групи. 23 чоловіки були заарештовані позбавлені волі. У неволі загинули В. Стус, О. Тихий, Ю. Литвин. Розгром групи і репресії призвели до тимчасового спаду активності дисидентського руху в Україні.

Релігійний напрям являв собою окремий різновид дисидентського руху, що обстоював права віруючих, легалізацію Української греко-католицької та Української автокефальної православної церков, протестантських віросповідань та течій, повернення відібраних державою

храмів та відбудову зруйнованих тощо. Серед чільних діячів цієї течії були священники В. Романюк, Й. Терля, пастор Г. Вінс та ін.

У своїй діяльності дисиденти використовували різноманітні форми боротьби. Одною з найпоширеніших форм спротиву комуністичному тоталітаризмові став т. зв. “самвидав” – поширення безцензурної літератури. У “самвидаві” циркулювали такі визначні твори, як “Інтернаціоналізм чи русифікація” І. Дзюби, “Приєднання чи возз’єднання” М. Брайчевського, “Собор у риштуванні” Є. Сверстюка, “Репортаж із заповідника ім. Берії” В. Мороза. Самвидавча література була головним джерелом інформації дисидентського руху, пробуджувала патріотичні почуття, національну самосвідомість.

Важливою формою боротьби проти зростаючих репресій були демонстрації протесту. Дисиденти надсилали петиції й листи протесту проти репресій у вищі партійні та державні інстанції, створювали громадські комітети на захист заарештованих, приїжджали на відкриті процеси над інакодумцями, але відмовлялися виступати на них свідками тощо.

Іноді акції протесту набирали крайніх форм. Декілька осіб здійснили акти самоспалення.

Нерідко українські дисиденти вдавалися до зречення радянського громадянства, подавали заяви на виїзд за кордон. Проте лише окремим з них удавалося прорватися через “залізну завісу”. Більшість за такі дії опинялася в таборах і в’язницях.

Своєрідними протестними акціями ставали відзначення урочин, присвячених життю та творчості Т. Шевченка, І. Франка, Л. Українки, де читали вірші, співали пісень, обговорювали наболілі проблеми. Нерідко при цьому міліція та КДБ розганяли подібні зібрання, а їх учасників арештовували.

Практикувалися також вивішування синьо-жовтих прапорів на честь важливих подій української історії. Подібні вчинки нерідко здійснювалися на Тернопільщині, Івано-Франківщині, Львівщині. Виявлені спецслужбами патріоти жорстоко каралися.

Взагалі, опозиційний рух влада намагалася ліквідувати за допомогою арештів, відправлення найактивніших опозиціонерів у “психушки” (психіатричні лікарні). Однак на зміну одним борцям приходили інші. Домогтися ліквідації опозиційного руху владі не вдалося незважаючи ні на які репресії.

Таким чином, завдяки самовідданій діяльності українських дисидентів визрівала ідея про необхідність утворення власної незалежної держави, про необхідність кардинальних перетворень у всіх сферах життя радянського суспільства.

Список літератури

1. Історія України / Під ред. В. А. Смолія. – К.: Альтернативи, 1997. – с.326-359.

2. Кормич Л. І., Багацький В. В. Історія України від найдавніших часів і до ХХІ століття: Навчальний посібник. Видання третє. – Х.: ООО “Одисей”, 2002. – с. 425-443.

3. Король В. Ю. Історія України. – К.: “Феміна”, 1995. – с. 184-211.

4. Мирончук В. Д., Ігошкін Г. С. Історія України: Навч. посіб. – К.: МАУП, 2001. – с. 244-270.

5. Лановик Б. Д., Лазарович М. В. Історія України: Навч. посіб. – 2-ге вид. перероб. і доп. – К.: Знання-Прес, 2003. – с. 542-592.

4. Світлична В. В. Історія України: Навчальний посібник для студентів неісторичних спеціальностей вищих закладів освіти. Друге видання, виправлене і доповнене. – К.: “Каравела”, Львів: “Новий Світ-2000”, “Магнолія плюс”, 2003. – с. 211-226.

5. Чайковський А. С., Шевченко В. Ф. Історія України: Посібник для старшокласників та абітурієнтів. – К.: А. С. К., 1999. – с. 226-248.

Тема 16. Україна в умовах незалежності

План

1. Утвердження незалежності України 1991 - 1994 рр.
2. Україна в період президентства Леоніда Кучми 1994-2004 рр.
3. Помаранчева революція.
4. Україна в період президентства Віктора Ющенка 2005-2010 рр.
5. Особливості політичного розвитку України 2010-2013 рр.

1. Утвердження незалежності України 1991 - 1994 рр.

З першого дня існування незалежної України зроблено практичні кроки щодо розбудови держави. *24 серпня 1991 р.* Верховна Рада прийняла постанову «*Про військові формування на Україні*». Згідно з нею, усі війська, дислоковані на території України, підпорядковувалися Верховній Раді України. Було створено Міністерство оборони, його очолив К. Морозов. *20 вересня 1991 р.* створено Службу національної безпеки України (в 1992 р. реорганізована в Службу безпеки України (СБУ)). *25 серпня* Президія Верховної Ради України ухвалила постанову «*Про власність КПУ та КПРС на території України*», що передбачала її націоналізацію. *8 жовтня 1991 р.* Верховна Рада України прийняла Закон «*Про громадянство України*». Віднині кожний, хто проживав на території України, написавши відповідну заяву, міг добровільно обрати собі громадянство. Подвійного громадянства не допускалося. Пріоритетними напрямками державотворчого процесу після прийняття Акта незалежності було встановлення недоторканності кордонів, регламентування їх режиму, порядку охорони, перетину. *14 листопада 1991 р.* Верховна Рада України прийняла Закон «*Про державний кордон України*». Відповідно до нього, державний кордон СРСР на території України, яка межувала з Польщею, Словаччиною, Угорщиною і Румунією, ставав державним кордоном України. Адміністративний кордон з союзними республіками - Білорусією, Молдавією і Росією - ставав державним кордоном України.

Відповідно до *Закону України «Про Збройні Сили України»*, 6 грудня 1991 р. більшість військових на території України добровільно склали присягу на вірність українському народу. Решта отримала можливість перейти на службу до будь-якої іншої армії або звільнитись у запас. Однією зі складних проблем залишалося зменшення чисельності української армії, яка на момент проголошення незалежності налічувала до 700 тис. військовиків. Тоді ж постала проблема Чорноморського флоту. Частина його особовою складу з відповідною матеріальною базою перейшла на службу до російського Чорноморського флоту.

Символіка незалежної України. Важливим атрибутом самостійної держави є її символіка. Майже 5 місяців у Верховній Раді і за її стінами точилися гострі політичні дискусії з приводу утвердження Гімну України. 22 січня 1992 р. прийнято компромісне рішення - визнавалась музична редакція гімну *«Ще не вмерла Україна»*, автором якої був композитор М. Вербицький. Питання про текст залишили відкритим. 28 січня 1992 р., на початку роботи чергової сесії Верховної Ради, синьо- жовтий прапор затверджений як Державний прапор України. 19 лютого парламент затвердив тризуб як малий Герб України. 26 червня 1992 р. затверджено Положення про паспорт громадянина України. З введенням в обіг купонів, які з 10 січня 1992 р. тимчасово виконували роль грошової одиниці, та встановленням дипломатичних відносин з іншими державами Україна на початку 1992 р. мала основні атрибути самостійної держави.

Державотворчі процеси в Україні відбувались досить суперечливо. Незважаючи на розподіл функцій усіх гілок влади, на практиці вони діяли неефективно, часто законодавчі акти суперечили один одному. Вищі органи державної влади слабо володіли соціально-економічною ситуацією, яка погіршувалася і спричиняла подальше зниження життєвого рівня основної маси населення. Невизначеність повноважень між Президентом та Верховною Радою призводила до політичного протистояння та негативно позначалась на процесі реформ. В березні 1992 р., з подання Л. Кравчука Верховна Рада прийняла закон *про представників Президента на місцях*. Саме представники Президента на місцях ставали найвищими посадовими особами виконавчої влади. Це призвело до загострення відносин між ними та головами обласних та районних рад. Невизначеність у відносинах спостерігалась і на найвищому рівні, зокрема між Президентом та Кабінетом міністрів України. "Партія влади". Основна частина компартійно-радянської номенклатури після розпаду СРСР та заборони КПРС утворила так звану "партію влади". Оскільки ці люди продовжували залишатись при владі, змінивши лише партійний квиток. Вони контролювали і навіть певною мірою спрямовували суспільно-політичні процеси в Україні. Колишні радянські функціонери не мали справжніх конкурентів, *націонал-демократам* бракувало досвіду політичної боротьби, в середині них назрівав розкол. Це не могло не позначитись на утвердженні незалежності України, адже при владі фактично залишались ті самі люди, які керували УРСР.

Загострення політичного протистояння та політичної кризи в Україні призвели до *позачергових виборів до Верховної Ради України та Президента України. Результати другого туру виборів 10 липня 1994 р. були такими за Л. Кучму проголосувало 52 %, за Л. Кравчука - 45 %*. У західних областях абсолютну більшість голосів виборців здобув Л. Кравчук (у Тернопільській області - 89,7%), у південно-східних - перевагу мав Л. Кучма. У другому турі виборів Л. Кучму підтримали ліві партії України. Соціально-економічний розвиток. Після здобуття незалежності України *економічна криза посилилась*. Це було зумовлено тим, що промисловість УРСР була спрямована на випуск продукції, прямо або опосередковано пов'язаної з *військово-промисловим комплексом*. Екстенсивний характер розвитку промисловості почав давати збої, ще в період "застою". Промисловість України була включена в єдиний загальносоюзний народогосподарський комплекс, вихід України з СРСР призвів до розриву економічних зв'язків. Переорієнтація української продукції на Захід через її низьку якість, була неможливою. Важливу роль відіграла недосвідченість української управлінської еліти, яка вміла лише виконувати вказівки. Становлення незалежності України означало крах командної економіки, але до ринкової було ще дуже далеко. Зростання цін на енергоносії призвело до *інфляції* та зубожіння українського населення.

2. Україна в період президентства Леоніда Кучми 1994-2004 рр.

Одним з перших кроків Л. Кучми стало відновлення і перепідпорядкування собі вертикалі виконавчої влади. Вже в *серпні 1994 р.* своїми указами він підпорядкував собі уряд та голів районних та обласних державних адміністрацій. Водночас президент активно формував свою команду, призначаючи на вищі урядові посади відданих людей, переважно з *Дніпропетровська*. Також Л. Кучма активно намагався створити свою пропрезидентську силу в Верховній Раді, яка мала унеможливити протистояння парламенту з президентом.

Конституційний процес. Для уникнення політичних криз та конфліктів необхідно було активізувати роботу по підготовці Конституції України. У *червні 1995 р. між Верховною Радою України та Президентом України підписаний Конституційний договір «Про основні засади організації та функціонування державної влади і місцевого самоврядування в Україні на період до прийняття Конституції України»*. Його підписали О. Мороз і Л. Кучма. У червні 1996 р. закінчувався річний термін дії Конституційної угоди. 26 червня Президент Л. Кучма підписав Указ «Про винесення на референдум проекту Конституції України». Референдум призначено на *25 вересня 1996 р.* Цей крок Президента ще більше загострив політичну обстановку. У кінцевому рахунку все ж таки між Верховною Радою і Президентом досягнуто компромісу: була створена комісія з доопрацювання проекту Конституції. *28 червня 1996 р., після надзвичайно гострого обговорення, у Верховній Раді за Конституцію України подано 305 голосів народних*

депутатів. Нова конституція України була прийнята. Президент Л. Кучма отримав майже всі повноваження, яких він вимагав від Верховної Ради. Основний закон значно розширив повноваження президента аж до прямого управління урядом і видання "економічних" указів, що мають силу закону, та урізав повноваження Верховної Ради. Україна стала *президентсько-парламентською республікою*.

Економічні реформи. Проголошена Л. Кучмою стратегія економічних реформ була схвалена Верховною Радою. Президент залучив нових людей, здатних проводити реформи і розпочав їх з ліберлізації цін та валютного курсу. В українській економіці впродовж п'яти років обертався купоно-карбованець. Вже у вересні 1996 р. в обіг була запроваджена національна валютна одиниця - гривня. Обмін купоно-карбованців на гривню відбувся в розрахунку 1:100 тис. Під час запровадження гривні мінімальна зарплата в Україні була встановлена в розмірі 15 грн і за два роки підвищена до 55 грн. Але інфляція істотно знизилася її рівень. Приватизація. У перші роки незалежності відбувалась *приватизація дрібних підприємств*. За 1991-1993 рр. у приватну власність перейшло 3,6 тисяч підприємств та організацій. Кучма запропонував стратегію широкої приватизації в жовтні 1994 р., до парламенту було подано відповідний законопроект *"Про основні засади економічної та соціальної політики"*. Передбачалось утворення *фінансово-промислових груп*, в яких повинні були об'єднатись підприємства, пов'язані між собою єдиним технологічним циклом, а також працюючі з ними банки. Проте депутати не підтримали цей законопроект. Розпочалась *олігархізація української економіки*, використовуючи зв'язки з представниками виконавчої та законодавчої влади великі бізнесмени привласнювали об'єкти приватизації за смішні ціни. 50% економіки України *«прихватизатори»* купили за 1 млрд. доларів. При цьому держава втратила контроль над виробництвом у більшості базових галузей, позбулася багатьох стратегічних підприємств. Аграрні реформи. В листопаді 1994 р. президент видав уаз *"Про невідкладні заходи щодо прискорення земельної реформи у сфері сільськогосподарського виробництва"*. Розпочалось роздержавлення землі. Земля спочатку переходила в колективну власність колгоспів та радгоспів, а після цього ставало можливим паювання. Сертифікати, які засвідчували право на земельний пай, за 1994-2002 рр. отримали 7 млн чоловік. Середній розмір пая складав 4,2 га. Було додатково створено 4 тисячі підприємств. Селяни отримали вибір: віддати свою землю в оренду, чи у зручний для себе час перейти на самостійне господарювання. В 200 р. виробництво валової сільськогосподарської продукції зросло на 9,2%. Щодо селян, які уже позбулися своїх паїв, то вони перейшли в розряд індивідуальних сільгоспвиробників, їхні земельні площі сягали 1-2 га землі. Після розвалу колгоспів фермери у 2001 р. виробляли 11,3 % м'яса, 19,3 % молока, 36,3 % яєць від того, що виробляли колгоспи в 1990 р. За період 1991-2000 рр. ВВП України скоротився на 60%, обсяг промислового виробництва на 49%, а

сільськогосподарської продукції на 52%. Реальна заробітна плата зменшилась у 3,8 рази, а реальні виплати пенсій - у 4 рази. Проте поступово розпочався процес переходу до ринкової економіки, і вже в 2000 р. приріст ВВП становив - 5,9% В 2001 р. інфляція знизилась до 6%, а приріст інвестицій в основний капітал зріс на 17,2%. Валютні резерви збільшились з 1,5 млрд до 3,2 млрд доларів США.

Парламентські вибори 1998 р. Зростання ролі партій у політичному житті зумовило зміну виборчого закону, в жовтні 1997 р. Верховна Рада прийняла закон про вибори за пропорційно-мажоритарною системою. Половину виборчих округів мажоритарними, інша половина депутатських місць виборювалась в одному багатомандатному загальнодержавному окрузі. 29 березня 1998 р. відбулися вибори депутатів до Верховної Ради України. У них взяли участь 20 партій і блоків. Відсотковий бар'єр подолали 8 партій і блоків. КПУ отримала 84 мандати, Народний рух - 32, блок СПУ-СелПУ 29, Партія "зелених" - 19, НДП - 17. 7 липня 1998 р. Головою Верховної Ради став О. Ткаченко.

Президентські вибори 1999 р. 25 березня 1999 р. в автомобільній катастрофі загинув лідер Народного руху В. Чорновіл. У політичних колах уже тоді вважали його смерть не випадковою. Саме перед цим стався розкол Руху і була спроба змістити В. Чорновола з посади голови Руху. Більше того, він розглядався як серйозний конкурент Кучми на президентських виборах. 14 травня 1999 р. почалась передвиборча президентська кампанія. Першим кандидатом на посаду Президента України був висунутий Л. Кучма. Уряд В. Пустовойтенка перетворився на головний передвиборчий штаб кандидата Л. Кучми у Президенти України. 31 жовтня 1999 р. відбулися чергові вибори нового Президента України. У першому турі Л. Кучма набрав найбільшу кількість голосів, але сумарно ліві кандидати мали перевагу (О. Мороз, П. Симоненко, Н. Вітренко). У другому турі виборів, який відбувся 14 листопада, Л. Кучма здобув 56,2 % голосів виборців, П. Симоненко - 37,8 %. Перемога Л. Кучми на президентських виборах призвела до концентрації влади в його руках, що не могло не викликати опір зі сторони народних депутатів. 23 грудня 1999 р. новим прем'єр-міністром став Віктор Ющенко. Вже 16 квітня 2000 р. з ініціативи президента відбувся всеукраїнський референдум стосовно реформи системи державного управління, але Верховна Рада так і не затвердила рішення референдуму. Водночас наростало незадоволення політичним курсом президента Кучми, його звинувачували в узурпації влади. Ситуацію ще більше ускладнило зникнення 16 вересня 2000 р. опозиційного журналіста Георгія Гонгадзе. Офіцер президентської охорони, який втік за кордон, оприлюднив касетні плівки, на яких була записана розмова Кучми, в якій він вимагав покласти край журналістській діяльності Гонгадзе. "Касетний скандал" набув міжнародного резонансу, 2 листопада в лісі біля Таращі було знайдено обезголовлений труп. Дружина і друзі впізнали у ньому Георгія. Опозиція розгорнула масові акції протесту "Україна без Кучми", вимагаючи відставки

президента. В травні 2001 р. В. Ющенко було відправлено у відставку, новим прем'єром став А. Кінах.

Вибори 2002р. проходили надзвичайно напружено, участь взяли 63 партії. 31 березня перемогу здобув блок "Наша Україна", який очолював В. Ющенко. Блок отримав 23,8% голосів. Пропрезидентська сила "За єдину Україну" - 20%. Блок Юлії Тимошенко - 11,8% голосів. Але по мажоритарних округах перемогу здобули висуванці саме В. Литвина, глави Адміністрації президента. Із залученням самовисуванців-мажоритарщиків їм вдалось нівелювати перемогу опозиційних сил та забезпечити стабільність для президента Кучми, який розпочав підготовку до продовження своєї влади після нових президентських виборів.

В квітні 2003 р. Кучма запропонував перетворити Україну на парламентсько-президентську республіку, істотно обмеживши повноваження свого наступника, за рахунок розширення прав уряду. Після закінчення своєї другої каденції, Кучма мав намір очолити Кабінет міністрів, і таким чином, зберегти владу у своїх руках. В квітні 2004 р. ініційований Адміністрацією Президента законопроект про зміну форми правління був провалений. Тому Кучма розпочав підготовку свого наступника, ще в листопаді 2002 р. Прем'єром став Вікто Янукович, колишній голова Донецької ОДА, людина з кримінальним минулим. Саме його було висунуто в кандидати на посаду президента від влади.

Здобуття незалежності України синхронізувалось у часі з періодом закінчення «холодної війни» та започаткуванням нового міжнародного порядку. Крах комунізму у Східній Європі та дезінтеграція СРСР глобально змінили геополітичну систему світу. Одним з найважливіших курсів в зовнішній політиці України було ядерне роззброєння, без якого були неможливими іноземні кредити, інвестиції, Київ через тиск Москви та Вашингтона перебував на межі ізоляції. Ядерне роззброєння України варто розглядати в контексті закінчення холодної війни та загальному скороченню кількості наступальних озброєнь СРСР та США. Так 21 липня 1991 р. було укладено Договір між США та СРСР про скорочення та обмеження стратегічних наступальних озброєнь (СНО-1), набув чинності 5 грудня 1994 р. У результаті підписання в Лісабоні 23 травня 1992 р. Протоколу до Договору про СНО Україна з об'єкта Договору перетворювалась на його повноправного суб'єкта. А вже 18 листопада 1993 р. ВР України ухвалила постанову про ратифікацію Договору про СНО та Лісабонського протоколу. 14 січня 1994 р. у Москві президенти США, Росії й України підписали тристоронню декларацію, яка узаконила без'ядерний статус України взамін за гарантії її територіальної цілісності та виплати компенсацій. Зважаючи на приєднання до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї та зобов'язання України ліквідувати всю ядерну зброю на її території, 5 грудня 1994 року між Україною, Російською Федерацією, Великобританією та Сполученими Штатами Америки було

підписано так званий Будапештський меморандум, за яким раніше перераховані держави-учасниці мали поважати незалежність, суверенітет та існуючі кордони України, утримуватися від будь-яких проявів агресії щодо України, в тому числі і від економічного тиску.

Досить складними виявились відносини з РФ, яка намагалась відновити СРСР під виглядом СНД, без України їй це не вдавалось, Україна не ратифікувала статут СНД. Вже в травні 1992 р. Верховна Рада РФ заявила про свої претензії на Крим, а в липні 1993 р. парламент РФ надав Севастополю статус міста РФ. Досить складно проходили переговори щодо поділу Чорномоорського флоту СРСР. І лише 28 травня 1997 р. у Києві підписано базову угоду з Чорноморського флоту. Розрахунок за використання об'єктів у Криму Росія здійснювала з 1998 р. шляхом щорічного зменшення державного боргу України перед Росією на суму 97,79 млн. доларів. Вже 31 травня 1997 р. було підписано Договір про дружбу, співробітництво і партнерство України та РФ, і хоча в договорі йшлося про визнання територіальної цілісності України, російська сторона цього пункту ніколи не дотримувалась і неодноразово ставила під сумнів український суверенітет над Кримом.

У вересні 1995 р. Україна стала членом Ради Європи, у 1996 р. було прийнято Стратегію інтеграції до ЄС. В липні 1997 р. у Мадриді було підписано Хартію про особливе партнерство між Україною та НАТО. Проте друга каденція Кучми на посаді президента призвела до погіршення відносин з Заходом, особливо після "касетного скандалу" та звинувачень Києва у продажі "Кульчг" Іраку, Україна фактично опинилась в міжнародній ізоляції. Багатовекторна зовнішня політика, яку проводив Кучма по суті стає проросійською, розпочались переговори про можливість участі України в Євразійському економічному співтоваристві, ініціатором якого була Москва.

3. Помаранчева революція.

Боротьба за президентське крісло розпочалась 3 липня 2004 р. На наступний день кандидат від опозиції Вікто Ющенко, лідер блоку «Наша Україна» в Києві на Співучому полі оприлюднив свою передвиборчу програму «Десять кроків на зустріч людям», мова йшла про створення нових робочих місць, забезпечення пріоритетного фінансування соціальних програм і т. п. В свою чергу, кандидат від влади, чинний Прем'єр-міністр України Віктор Янукович, був висунутий від Партії регіонів. Аби отримати політичні бонуси Янукович ініціював з 1 вересня 2004 р. підняття вдвічі мінімальних пенсій, але кошти на підвищення не були закладені в бюджет на 2005 р. Водночас кандидат від влади активно використовував адміністративний ресурс, а правоохоронні органи всіляко перешкоджали діяльності опозиції. 31 жовтня відбулись вибори. За підрахунками ЦВК (велися два тижні), В. Ющенко отримав підтримку 39,82 % голосів виборців, а В. Янукович - 39,32 %. Це означало, що ЦВК призначить другий тур виборів

Президента України. На 21 листопада 2004 р. був призначений другий тур виборів Президента України. В. Ющенко провів успішні переговори з О. Морозом, А. Кінахом і групою «Центр», у результаті чого ці політичні сили заявили про свою підтримку у другому турі В. Ющенка. *Захід і Центр України 21 листопада проголосували за В. Ющенка, а Південь і Схід – в основному за Януковича.* Проте кандидат від опозиції виграв би вибори якби не масові фальсифікації зі сторони чинної влади, яка абсолютно підтримувала Януковича. Відрив між кандидатами на користь провладного, за словами ЦВК, складав 812 тисяч голосів, а явка на вибори в Донбасі зросла на 843 тисячі. У другому турі були спостерігались масштабніші фальсифікації, ніж 31 жовтня 2004 р., - це відкріпні талони, які давали можливість одним і тим самим людям пересуватись на автобусах і здійснювати багаторазове голосування (так звані *каруселі*); переносні урни для голосування за межами виборчих дільниць. Наприклад, у Миколаївській області таким способом проголосувало 35 % виборців; збільшення показників явки виборців; недостовірні списки виборців тощо.

Коли закінчувалось голосування, у Києві на Майдані Незалежності зібралось до 30 тисяч громадян. Вже 22 листопада їхня кількість зросла до 100 тисяч. Лідери опозиції – В. Ющенко, Ю. Тимошенко, О. Мороз виступили перед мітингуєчи і закликали відстояти втрачену перемогу. У скорім часі чимало вузів, шкіл особливо в західних областях, оголосили страйк, а студенти та учні щодня збиралися на майданах на мітинг. Ю. Луценко (польовий командир) оголосив, що у центрі Києва буде встановлено 1,5 тис. наметів. З цього часу він оголосив акцію громадянської непокори, став «польовим командиром». Так в Україні почалася помаранчева революція, оскільки кольором команди Ющенка був саме помаранчевий. Паралельно свій майдан організували прихильники Януковича, який поступався чисельністю. Особливістю протестного руху «біло-синіх» було те, що в умовах України він набирав ознак і регіонального. Одразу після оголошення ЦВК результатів другого туру виборів, Ющенко звернувся до Верховного Суду України з вимогою визнати недійсними результати голосування по Донецькій та Луганській областях у зв'язку з масовими порушеннями народного волевиявлення. Вже 25 листопада Верховний Суд призупинив процес передачі влади новообраному президенту. Після багатьох днів протистояння Верховний Суд України визнав за необхідне провести третій тур виборів, який був призначений на 26 грудня.

Конституційна реформа. 8 грудня 2004 р. Верховна Рада України в пакеті ухвалила зміни до Конституції України, закон який вдосконалював систему проведення виборів. Припиняла свою діяльність діюча ЦВК і затверджувався склад нової ЦВК України. При голосуванні за відкріпними галонами на них ставився спеціальний штамп. Також Україна ставала парламентсько-президентською республікою. Передбачалося формування у майбутньому парламенті (з 2006 р.) парламентської

більшості. Прем'єр-міністр призначається Верховною Радою за поданням Президента України, а кандидатуру прем'єра вносить Президент за пропозицією депутатської більшості у Верховній Раді. Міністр оборони, міністр закордонних справ призначається Верховною Радою за поданням Президента. Інші члени уряду призначаються Верховною Радою за поданням Прем'єр-міністра України. За Президентом зберігалося *право дострокового розпуску Верховної Ради*, якщо протягом 1 місяця не буде сформовано коаліцію депутатських фракцій, або за 60 днів не сформований склад уряду.

Третій тур виборів. 26 грудня 2004 р. вибори Президента України було проведено з дотриманням загальновизнаних у світі демократичних виборчих стандартів. За В. Ющенка подано 51,99 голосів виборців, за В. Януковича - 44,19 %. Географія результативності голосування не змінилась. Ющенко мав цілковиту перевагу на Заході та Центрі, а Янукович – на Півдні та Сході. Настрої виборців, порівняно з попереднім туром не дуже змінилися. Результат голосування змінився внаслідок усунення масштабних фальсифікацій.

4. Україна в період президентства Віктора Ющенка 2005-2010 рр.

23 січня 2005 р. в сесійній залі Верховної Ради України відбулася інавгурація - урочистий вступ на носі Президент а України В. Ющенка. В залі було багато іноземних гостей, чимало поважних представників українського суспільства. Вже 4 лютого 2005 р. 365 депутатів Верховної Ради України підтримали пропозицію В. Ющенка призначити Ю. Тимошенко на посаду Прем'єр-міністра. Проте в «помаранчевій» команді назрівав розкол, основна боротьба розгорнулась між Кабінетом Міністрів, який очолювала Юлія Тимошенко та РНБО, Секретарем якого був Петро Порошенко. 8 вересня 2005 р. Ющенко відправив у відставку уряд Тимошенко. Уряд очолив Юрій Єхануров.

Вибори 2006 р. Розпочалась підготовка до парламентських виборів. Коаліція «Сила народу» розпалась, колишні лідери помаранчевої команди йшли на вибори окремими партіями та блоками. Особливістю цих виборів було те, що вони відбувались за пропорційною системою та в умовах парламентсько-президентської республіки. 26 березня 2006 р. на виборах перемогу здобула Партія регіонів – 32,2%; Блок Юлії Тимошенко – 22,27%; блок «Наша Україна» - 13,94%; СПУ – 5,67%; Компартія – 3,66%. В умовах парламентсько-президентської республіки розпочались консультації щодо створення парламентської коаліції. Колишні союзники БЮТ, Наша Україна та СПУ так і не змогли домовитись, цим скористалась Партія регіонів, яка перетягнула на свою сторону Соцпартію та разом з комуністами утворили антикризову коаліцію. Прем'єр-міністром став Янукович, а Мороз – спікером Верховної Ради. Проте це не змогло вирішити політичну кризу, конфлікт між парламентською коаліцією, яка завдяки «тушкуванням» збільшувалась та Президентом загострювався. Це дозволило Ющенку скористатись своїм конституційним правом та в квітні 2007 р. розпустити

Верховну Раду України та призначити позачергові парламентські вибори. Після тривалих консультацій вибори були призначені на 30 вересня 2007 р. Результати були такими: Партія регіонів – 34,7%, БЮТ – 30,71%; «Наша Україна – Народна самооборона» - 14,15%; КПУ – 5,39%; Блок Литвина – 3,96%. В такій ситуації помаранчеві змогли домовитись і 18 грудня 2007 р. Прем'єр-міністром було призначено Юлію Тимошенко. Перед урядом постала серйозні труднощі в зв'язку з світовою економічною кризою. Водночас конфлікт між Президентом та Прем'єром лише загострювався, що не могло не позначитись на політичній ситуації в країні, поширеними явищами стали взаємні звинувачення Ющенко і Тимошенко у корупції. Це все посилювало розчарування людей в чинній владі, чим не могла не скористатись Партія регіонів, яка активно готувалась до реваншу на майбутніх президентських виборах.

Вибори 2010 р. Перший тур виборів відбувся 17 січня 2010 р., В. Янукович отримав – 35,32% голосів; Ю. Тимошенко – 25,05%, В. Ющенко – лише 5,45%. Другий тур відбувся 7 лютого 2010 р., перемогу на них отримав В. Янукович – 48,95%, Ю. Тимошенко – 45,47%. Проте вибори відбулись з численними фальсифікаціями, практикувався підкуп виборців. Проте оскарження результатів виборів, яке було ініційоване Ю. Тимошенко не було задоволене.

Свою діяльність на посту Президента України В. Ющенко розпочав з візитів до Москви, Страсбурга, Давоса та Варшави. У Москві з В. Путіним він провів переговори з питань торгово-економічних відносин, формування єдиного економічного простору, Азово- Керченської проблематики та про перебування Чорноморського флоту Росії у Севастополі. У Страсбурзі В. Ющенко виступив перед депутатами Європарламенту. У своїй промові він намагався роз'яснити європейцям внутрішню ситуацію в Україні і висловив надію на розширення співпраці з країнами Євросоюзу. Усі його візити засвідчили, що в Європі був великий інтерес до України і бажання з нею співпрацювати. Вже в 2005 р. українській економіці було надано статус – ринкової. А в 2008 р. Україна стала членом Світової організації торгівлі. Водночас Україна активізувалась як регіональний лідер, зокрема в рамках ГУАМу (Грузія, Україна, Азербайджан, Молдова). Київ засудив агресію Росії проти Грузії в серпні 2008 р., а також Україна попередила Росію про небажаність участі кораблів Чорноморського флоту Росії, що базуються в Криму у війні проти Грузії. Від самого початку РФ підтримувала В. Януковича. Зовнішньополітичний курс України декларований Ющенко був спрямованим на євроатлантичну інтеграцію, що дуже непокоїло Кремль. Саме тому Москва вирішили тиснути на Київ, розпалюючи антиукраїнські настрої в Криму та Донбасі. Ще одним важелем тиску на Україну стали газові війни. Росія відмовлялась постачати Україні газ, вимагаючи збільшення ціни. Ситуація в українсько-російських відносинах стабілізувалась лише після того як Янукович очолив уряд. Проте в 2008 р. Росія розпочала нову газову війну проти України, аз 1 січня 2009 р.

«Газпром» повністю припинив постачання газу до України. Москва вдало підтримувала конфлікт Ющенко-Тимошенко, і 18 січня 2009 р. між главами урядів обох країн Тимошенко і Путін була підписана нова газова угода, яка не була вигідна Україні. Ціна на газ збільшувалась до 450 доларів за тисячу кубометрів. Ця угода була невигідна українській економіці та фактично започаткувала енергетичну колонізацію України Росією.

5. Особливості політичного розвитку України 2010-2013 рр.

25 лютого відбулась інавгурація Віктора Януковича. З його приходом до влади розпочалась концентрація влади в руках Партії регіонів. Вже 11 березня 2010 р. у відставку було відправлено уряд Ю. Тимошенко, натомість уряд було сформовано Партією регіонів, яку очолив Микола Азаров. Вже у вересні 2010 р. Конституційний суд визнав неконституційним Закон «Про внесення змін до Конституції України» від 8 грудня 2004 року № 2222-IV (політреформу 2004 року) у зв'язку з порушенням процедури його розгляду і ухвалення і відновив дію Конституції України 1996 року. Таким чином, Янукович отримав значно більші повноваження, а Україна знову стала президентсько-парламентською республікою.

Водночас було ініційоване кримінальне провадження щодо лідера опозиції Ю. Тимошенко, її звинуватили в перевищенні службових обов'язків. Найбільшою є справа «по газовому договору з Росією від 19.1.2009 року». 11 жовтня 2011 року Ю. Тимошенко була засуджена на 7 років у «справі газового договору з Росією». Розпочались переслідування і інших опозиціонерів, зокрема Юрія Луценка, якого теж було засуджено до 4 років позбавлення волі. Багато опозиційних політиків виїхали за межі країни. Водночас розпочались утиски свободи слова та переслідування журналістів. Україна за рейтингом демократії, який щорічно оприлюднює «Економіст», впала з 53 місця («неповна демократія») до 79 («гібридний режим»), а в рейтингу «Індекс свободи слова», який оприлюднює міжнародна організація «Репортери без кордонів», Україна тільки за 2010 рік опустилась на 42 позиції й посіла 131 місце між Іраком (130) та Ізраїльськими територіями (132).

3 липня 2012 р. Верховна Рада прийняла Закон «Про засади державної мовної політики», авторами якого були Колесніченко та Ківалов, члени Партії регіонів. Закон був спрямований на розширення прав російської мови, ним провладна партія хотіла здобути собі політичні бонуси на майбутніх виборах. Проте цей закон був популістським, і не витримує критики Венеціанської комісії, для його реалізації необхідно близько 15 млрд доларів. Напередодні парламентських виборів, провладна партія ініціювала зміни до виборчого законодавства, зокрема прохідний бар'єр для політичних партій було збільшено до 5%, а також заборонено брати участь у виборах політичним блокам, що на думку експертів, зроблено для того, щоб не дати об'єднатися розрізненій опозиції. Незважаючи на численні фальсифікації, підкуп виборців та використання адміністративного ресурсу Партія регіонів

отримала – 30% голосів; Батьківщина – 25,54%; УДАР – 13,96%; КПУ – 13,18%; Свобода – 10,44%. Оскільки вибори відбували за змішаною системою то владі вдалось перетягнути на свою сторону чимало самовисуванців і ввже 12 грудня 2012 р. було затверджено уряд на чолі з М. Азаровим, спікером Верховної Ради став один з лідерів Партії регіонів В. Рибак. "Вставай, Україно!". Узурпація влади Партією регіонів, небажання влади йти на діалог з опозицією і суспільством та погіршення економічного становища України призвело до глибокої суспільно-політичної кризи.

14 березня 2013 р. у Вінниці опозиційні партії ВО "Батьківщина", УДАР та ВО "Свобода" розпочали масові акції протесту "Вставай, Україно!" проти режиму Януковича. Масові акції відбулись у всіх обласних центрах України. Влада всіляко ускладнювала та перешкоджала проведенню мітингів, але навіть у Донецьку на мітинг 31 травня вийшло до 4 тисяч людей.

Прихід до влади Януковича ознаменувався поверненням до багатовекторної, а по суті проросійської зовнішньої політики. Вже 21 квітня 2010 р. президент РФ Д. Медведєв відвідав Харків, де було підписано угоду про знижку у сто доларів ціни на газ для України, взамін українська сторона погоджувалась продовжити термін дислокації ЧФ Росії до 2042 р., так звані Харківські угоди. Ще 2 квітня президент В. Янукович ліквідував комісію з підготовки вступу України до НАТО. Водночас Київський апеляційний суд заборонив проведення референдуму з питання вступу України до НАТО. 1 липня 2010 р. Верховна Рада ухвалила Закон України «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики», в якому наша держава визначається як позаблокова європейська держава.

Список літератури

1. Кормич Л.І., Багацький В.В. Історія України від найдавніших часів і до ХХІ століття: навчальний посібник. Видання третє. – Х.: ООО "Одісей", 2002. – с. 444-474.
2. Лановик Б. Д., Лазарович М.В. Історія України: Навчальний посібник 2-ге вид., перероб. і доп. – К.: Знання-Прес, 2003. – с.593-656.
3. Мирончук В.Д., Ігошкін Г.С. Історія України: Навч. Посіб. – К.: МАУП, 2001. – с.271-311.
4. Світлична В.В. Історія України: Навчальний посібник для студентів неісторичних спеціальностей вищих закладів освіти. Друге видання, виправлене і доповнене. – К.: "каравела", Львів: "Новий світ"

Історія України [Текст]: конспект лекцій для здобувачів освітньо-кваліфікаційного рівня молодший спеціаліст всіх спеціальностей, денної форми навчання

Комп'ютерний набір і верстка: С.В. Домальчук

Редактор: С.В. Домальчук

Підп. до друку _____ 2020 р. Формат А4.

Папір офіс. Гарн. Таймс. Умов. друк. арк. 3,5

Обл. вид. арк. 3,4. Тираж 15 прим.

Інформаційно-видавничий відділ

Луцького національного технічного університету

43018, м. Луцьк, вул. Львівська, 75

Друк – ІВВ Луцького НТУ